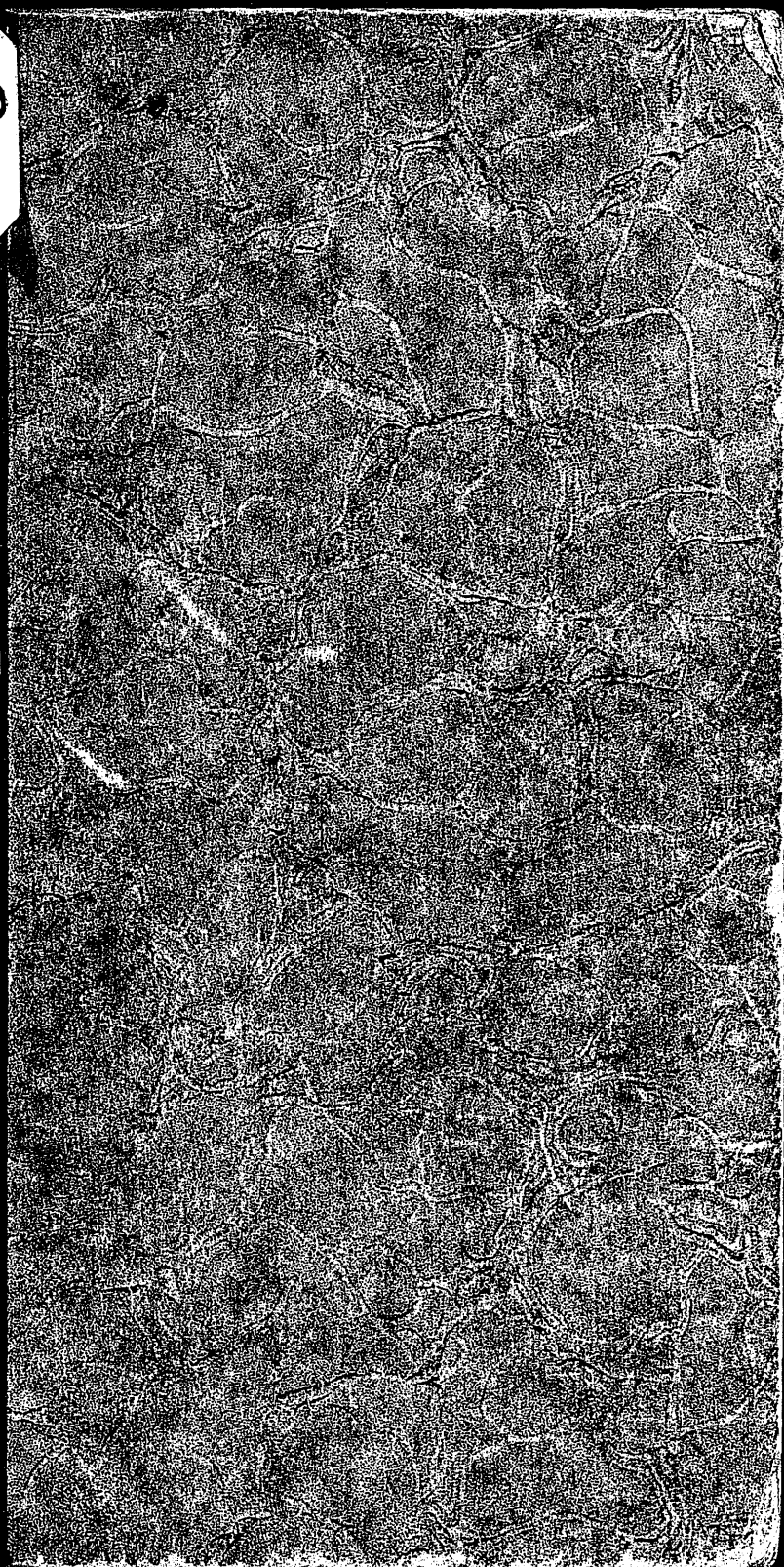
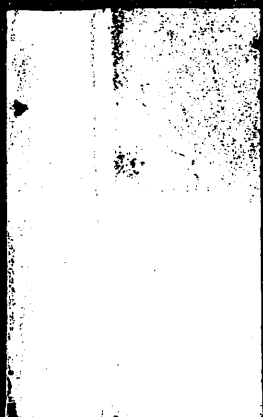
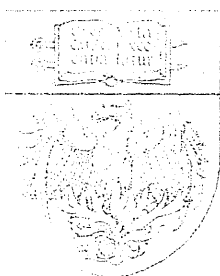

BS
3560
A4A7
E7

The University of Chicago
Libraries

ԱԶԳԱՅԻՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ

ՃԻԲ.

ՏԱՏԻԱՆԻ ՀԱՄԱԲԱՐԲԱՌՆ

ԵՒ

ՀԱՅԵՐԷՆ ԱԻԵՏԱՐԱՆՆԵՐՈՒ
ԱՌԱՋԻՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

ՔՆՆԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ

ԳՐԵՑ

Հ. ՊՕՂՈՍ ԷՍԱԳԱԼԵԱՆ

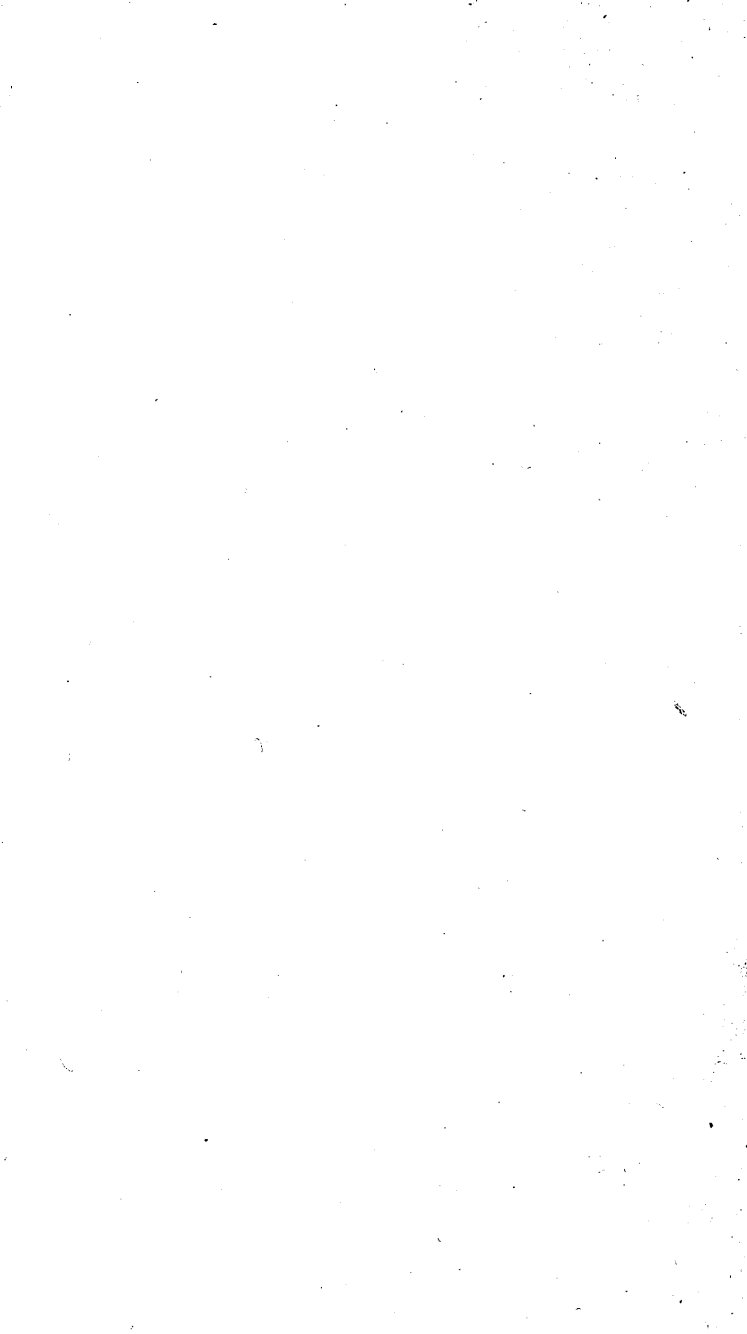
ՄԽԻԹ. ՈՒԽՏԷ

ՎԻԵՆՆԱ

ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ՏՊԱՐԱՆ

1937

ԱԶԳԱՅԻՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ

ՀԱՏՈՐ ՃԻԲ.

BIBLIOTHÈQUE NATIONALE

TOME CXLII

Tatianos, 3e cent.

LE DIATESSARON DE TATIEN ET LA PREMIÈRE TRADUCTION DES ÉVAN- GILES ARMÉNIENS

APPENDICE: UN RÉSUMÉ FRANÇAIS

PAR

P. PAUL ESSABALIAN

MÉCHITHARISTE

VIENNE

IMPRIMERIE DES PP. MÉCHITHARISTES

1937

ՏԱՏԻԱՆԻ ՀԱՄԱԲԱՐԲԱՌՆ

ԵՒ

**ՀԱՅԵՐԷՆ ԱԻԵՏԱՐԱՆՆԵՐՈՒ
ԱՌԱՋԻՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆԸ**

ՔՆՆԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ

ԳՐԵՑ

Հ. ՊՕՂՈՍ ԷՍԱՊԱԼԵԱՆ

ՄԽԻԹ. ՈՒԽՏԷ

ՎԻԵՆՆԱ

ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ՏՊԱՐԱՆ

1937

BS 3560

.A4A7E7

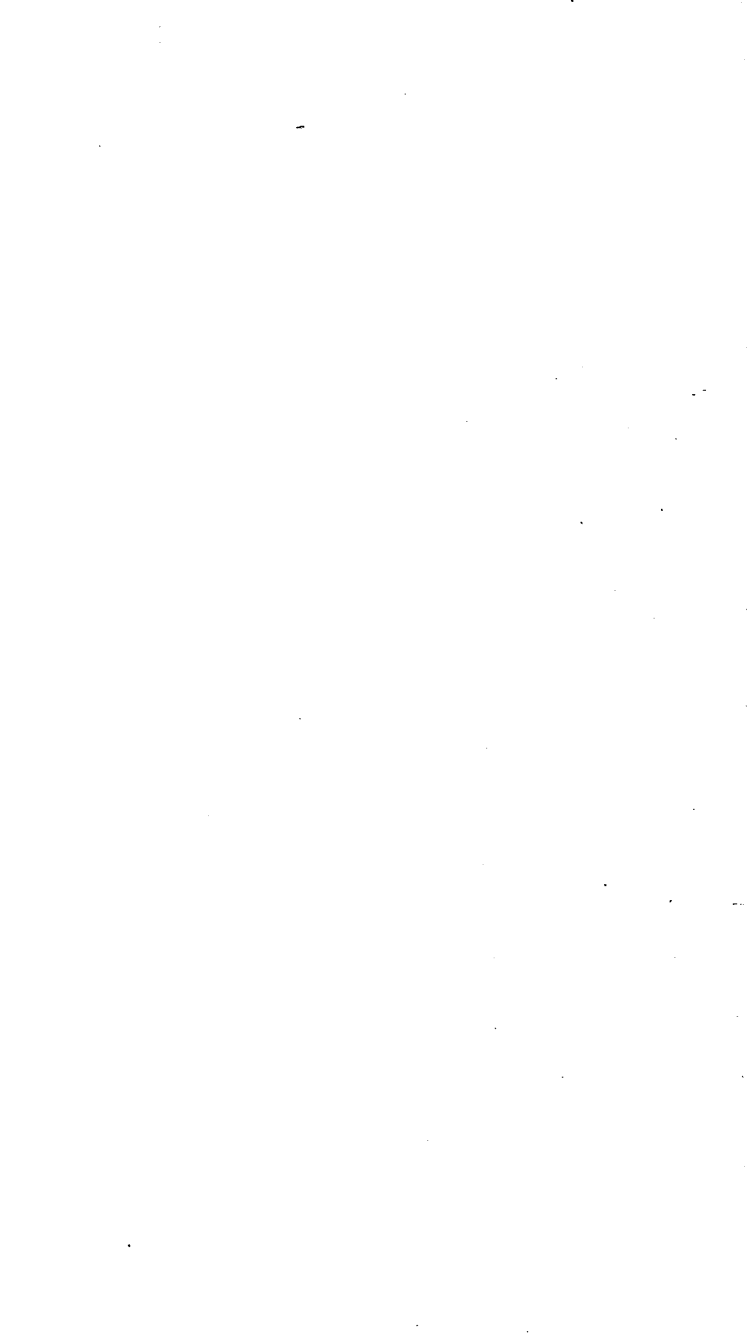
.N.T. Sene

ՅԱՆԿ ԳԼԽԱԿԱՐԳՈՒԹԵԱՆՑ

էջ

Ա. Հայերէն Աւետարաններու նախատիպը ըստ ներքին ու արտաքին տուեալներու	1—15
Բ. Ագաթանգեղոս, Եզնիկ, Ղ. Փարպեցի եւ Տատիան (համադրութիւն տեղիքներու)	15—43
Գ. Ագաթանգեղոս եւ Ղ. Փարպեցի՝ ինքնա- կաց	43—74
Դ. 1. Ագաթանգեղոս, Ղ. Փարպեցի եւ Աւե- տարանները (= Զօհրապ)	74—86
2. Զօհրապ, Տատիան եւ Ագաթանգեղոս	86—92
Ե. Եզրակացութիւն	92—110
ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ. Ամփոփում Ֆրանսերէն լե- զուով	111—127

ԵՐԿՈՒ ԽՕՍՔ

Աստուածաշունչի հայերէն թարգմանութեան 1500ամեայ Յոբելեանը առիթ տուաւ այս փոքրիկ գրեղնիս ծնունդին: Որ չափով որ մշակութային մեծ կարեւորութիւն կը ներկայացնէ այդ աստուծային գրքերու թարգմանութիւնը հայ ժողովուրդի պատմութեան մէջ, նոյն չափով ալ բարդ խնդիր մըն է անոնց թարգմանութեան պատմութիւնը. եւ արդեամբ՝ այդ բարդութիւնն իսկ կը մատնանշէ այն մեծագոյն խնամքը, որով մեր հեռատես ու մեծահոգի Հայերը գուրգուրացեր են այդ երկնառաք գրքերու վրայ: Բանասիրական աշխատութիւններու պաշտօնն է այժմ որոնել անոնց թարգմանութեան ծալքերը ու վեր հանել ազգային երկիւղածութեամբ ու ոգեւորութեամբ այն աշխատանքները, գորոնք թափած են մեր սուրբ Հայրերը:

Առաջիկայ գրեղնիս այդ տեսակէտէ փորձ մըն է նուիրուած հայերէն Աւետարաններու թարգմանութեան պատմութեան: Հայերէն Աւետարանները իրենց ներկայ կերպարանքին տակ ինքնուրոյն տիպ մը կը ներկայացնեն,

ուր բնագրական ու լեզուական առնչութիւնները յոյն ու ասորի խումբերու հետ յաճախ անմեկնելի կապեր կը ստեղծեն: Վերջին քանորդ դարուս բանասիրական աշխատանքները յաջողեցան լոյս սփռել հոս եւս եւ կարեւոր գիտական տուեալներ ձեռք բերել, բայց սպառիչ չէր ոչ մէկ մեկնութիւն: Ներկայ աշխատութիւնս այդ տեսակէտէ նոր ուղի մը կը մատնանշէ:

Մեր ելակէտն էր այն պատմական իրողութիւնը թէ հայերէն Աւետարաններու ներկայ բնագիրը՝ Զօհրապեան հրատարակութեամբ՝ սրբագրութիւն տեսած է յոյն ընտիր օրինակի վրայէն, ուրեմն կը ներկայացնէ յատկապէս բարեփոխուած բնագիր մը, որ յունական ոչ մէկ խումբի հետ կատարելապէս կը համերաշխի: Կը պակսի ամէն տեղեկութիւն առաջին քարոզմանութեան բնագրի մասին. ի՞նչ յատկանիշ ունէր նա: Ներկայ հայերէն Աւետարանները իրենց սրբագրուած վիճակին մէջ գրեթէ անհնարին կը դարձնեն այդ հարցումին պատասխանը: Կը մղուինք փնտռել տուեալներ, որոնք հաւանաբար գերծ մնացած են սրբագրիչի հարուածէն: Այս տրամաբանութեամբ համեմատութեան առիւնք Ագաթանգեղոսը, յետոյ Ղ. Փարպեցին, որ կարեւոր տեղիւններու մէջ զարմանալիօրէն կը համընթանայ անոր հետ: Կոնիքիի տեսութիւնը, թէ Տատիանի Համաբարբառը Հայոց քով եւս կարեւոր դեր մը

խաղացած ըլլայ՝ գրգիռ եղաւ, որ զայն՝
Եփրեմի Մեկնութեամբ նկատողութեան առ-
նենք: Եւ ահա յայտնուեցան շատ յատկանշա-
կան կապեր երկու պատմագիրներու կոչում-
ներուն ու Տատիանի գործին միջեւ: Դժուար
չէր տեսնել որ այդ կապերը միջնորդապէս
գոյութիւն ունէին ու այդ միջնորդն էր հայե-
րէն Աւետարաններու առաջին քարգմանու-
թեան բնագիրը: Ասով կը գտնէինք թէ առա-
ջին քարգմանութեան բնագիրը տատիանեան
դուռնով կը կրէր, եւ թէ դարձեալ Կոնիքիի
ենթադրութիւնը Համաբարբառի նշանակու-
թեան շուրջ իւր արդարացումը կը գտնէր:
Կը մնայ այսուհետեւ ստուգել թէ առաջին
քարգմանութեան տատիանեան երանգը ի՞նչ
չափով արտայայտուած է Զօհրապի բնագրին
մէջ: Մենք կը կարծենք թէ ասոր մէջ տես-
նուած ասորաբանութիւնները մեծ մասով
Համաբարբառի ազդեցութեան հետքերն ըլ-
լան:

Աշխատութիւնս «Հանդէս Ամսօրեայ»ի
մէջ, ուր առաջին անգամ լոյս տեսաւ ¹, խո-
րագիր կը կրէր՝ «Հայերէն Աւետարաններու
Սկզբնագրի հարցը եւ Ագաթանգեղոսի ու
Ղ. Փարպեցւոյ կոչումները»: Արտատպու-
թեանս առթիւ յարմար դատեցինք փոխել
զայն ու դնել «Տատիանի Համաբարբառն եւ

¹ Հանդէս Ամսօրեայ, 1935 տարի, էջ 571—595.
1936 տարի, էջ 22—39, 185—195, 338—349:

Հայերէն Աւետարաններու առաջին թարգմանութիւնը», որ բովանդակութեան աւելի կը համապատասխանէ:

Կը յուսանք թէ այս փոքրիկ աշխատութիւնս գէթ դոյզն գրգիռ մը պիտի ըլլայ հայերէն Ս. Գրքի եւ մասնաւորապէս Աւետարաններու անդրագոյն ուսումնասիրութեան:

ՀԵՂԻՆԱԿԸ

ՏԱՅԻԱՆԻ ՀԱՄԱՐԱՐԱՐՈՒՆ ԵՒ ՀԱՅԵՐԷՆ ԸՒԵՏԱՐԱՆՆԵՐՈՒ ԸՌԱՋԻՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Ա. ՀԱՅԵՐԷՆ ԱՒԵՏԱՐԱՆՆԵՐՈՒ ՆԱԽԱՏԻՊԸ՝ ԸՍՏ
ՆԵՐՔԻՆ ՈՒ ԱՐՏԱՔԻՆ ՏՈՒԵԱԼՆԵՐՈՒ

Հայերէն Աւետարաններու նախատիպի
հարցը դժուարին կէտ մ'եղած է, որուն շուրջ
բաւական երկար թափառեցան ուսումնասէր
մտքեր, մինչեւ շօշափելի արդիւնքներ ձեռք
բերին: Այդ դժուարութիւնները երկու աղ-
բիւրէ կը բխէին. նախ՝ բաւականաչափ չէին
քննուած Հայերէն Աւետարաններն ու համե-
մատուած յոյն ու ասորի բնագիրներու հետ,
ուրեմն կը պակսէր ներքին տուեալը. եւ եր-
կրորդ՝ հայ հին մատենագիրները տարածայն
վկայութիւն կու տային այդ նախատիպի մա-
սին, ուրեմն քննութեան կարօտ էր արտաքին
տուեալը:

1. Հայ աւանդութիւնը խօսելով առ հա-
սարակ Սուրբ Գրքի թարգմանութեան մասին՝
երկընտրանքի մէջ կը թողու զմեզ. Կորին
որ հարադատ պատմիչն է առաջին թարգմա-
նական շրջանին, եւ յատկապէս Ղազար Փար-
պեցի, որ կը հետեւի Կորինի՝ չափով մը կա-

մակորելով դէպքերը ի նպաստ Սահակ Պարթեւին, պաշտպան կը հանդիսանան յունական նախատիպին: Ասոնց հակառակ Կորիւնի խմբագրութիւնը, «Փոքր Կորիւն» կոչուած, եւ Մովսէս Խորենացի յայտնի համակիր են ասորական նախատիպին, թէեւ միայն Փոքր Կորիւն¹ յանուանէ կը յիշատակէ թէ Եզնիկ ու Յովսէփ Եղեսիա կը ղրկուին, որպէս զի «յասարի բարբառոյն զՍուրբ Գիրս նոր թարգմանեցեն ի հայ լեզու¹», ուրեմն իբր երկրորդ թարգմանութիւն մը: Ամէն պարագային պարզ է իրենց գրութենէն, որ թէ Փոքր Կորիւն եւ թէ Մովսէս Խորենացի հակամէտ են հաստատելու թէ նախապէս Սուրբ Գիրքը թարգմանուած էր ասորականի վրայէն, որ յետոյ սրբագրուած է յունարէն լաւագոյն ձեռագրի համաձայն. դրութիւն մը, որուն յարեցաւ հայ աւանդութիւնը եւ զոր հաղորդեց եւրոպական աշխարհին՝ յեցած կարծեցեալ պատմահօր ճոխութեան վրայ²:

Ղազար Փարպեցւոյ վկայութիւնը, որուն հետ Կորիւն լռելեայն կը համերաշխի՝ արժանահաւատութեան կողմէ գերադաս է, եւ մենք իբր արտաքին տուեալ պէտք է հաստատուն բռնենք յունական նախատիպի գոյութիւնը եւ յունարէն ընտիր ձեռագրի վրայէն

¹ Կորիւն, Վենետիկ 1894, էջ 32:

² P. St. Lyonnet, Aux origines de l'Eglise Arménienne: La traduction de la Bible et le témoignage des historiens arméniens; Recherches de Science Religieuse, 1935, p. 170—187.

սրբագրութիւնը հայերէն Աստուածաշունչի սակայն նոյնքան ապահով է, որ եղած է նաեւ մասնական թարգմանութիւն մը սուրբ Գրքի՝ ասորական լեզուէ, եւ այդ թարգմանութենէն մինչեւ այսօր պահուած է Գիրք Մնացորդաց, թէեւ լուսաբանութեան կը կարօտի այդ թարգմանութեան ժամանակագրական կարգն ու յարակից պարագաները³։ Մասնաւորելով մեր խօսքը Աւետարաններու մասին, անոնց համար յունարէն նախատիպի մը գործածութիւնը եւ յունարէն ընտիր ձեռագրի վրայէն սրբագրութիւնը իբրեւ պատմականօրէն հաստատուն տուեալ պէտք է ընդունիլ։

2. Գալով Աւետարաններու ներքին տուեալներուն, հայերէն համեմատական հրատարակութեան մը պակասը անձուկ սահման կը քաշէ ուսումնասիրութեանց. տարակոյս չկայ թէ նման հրատարակութիւն մը, որ բովանդակէր կարեւոր տարբերակները, զմեզ ի վիճակի պիտի դնէր խմբաւորելու եւ բացորոշ զանազանելու յոյն եւ ասորի ազդեցութեանց քանակն ու որակը. իսկ հիմայ ստիպուած ենք գոհանալ Զօհրապի հրատարակութեամբ (Վենետիկ 1805), որ բարեբախտաբար շատ ընտիր օրինակ մը կը ներկայացնէ⁴։ Ուրիշ պատեհութիւն մըն ալ այս տեսակէտէ այն է, որ մինչեւ հիմայ ծանօթ հայերէն Աւետարանները

³ Գ. Խալաթեանց, Գիրք Մնացորդաց ըստ հնադոյն հայ թարգմանութեան, Մսոկուա 1899։

⁴ T. Macler, Le Texte arménien de l'Evangile d'après Matthieu et Marc. Paris 1919.

միաձոյլ միասնակուլութիւն մը կը ցուցնեն. այդ միասնականութիւնը կը ցայտէ գլխաւորաբար յատուկ անուններու տառադարձութենէն, որոնք հակառակ յաճախադէպ գրչագրական սխալներու՝ շեշտեալ միօրինակութիւն կը յայտնեն, բառերու կազմութենէն եւ անոնց պէս պէս գործածութենէն. բայց գլխաւորաբար թիւրիմացութիւնները, որոնց մէջ բոլոր ծանօթ ձեռագիրները կը համաձայնին իրարու հետ՝ փաստ են հայերէն Աւետարաններու միասնականութեան ⁵:

Այս միասնականութիւնը սակայն միւս կողմէ կը սեղմէ գրիչներու յաճախ վերադրուած լայն ազատութիւնը՝ օտար բնադիրներու վրայէն ներմուծումներ կամ սրբագրութիւններ ընելու. ապա թէ ոչ ի՞նչպէս մեկնել կարգ մը թիւրիմացութիւններու գոյութիւնը հայերէն թարգմանութեան մէջ, որոնք կը խանգարեն նախադասութեան իմաստը, սակայն ոչ մէկ գրիչ կը մտաբերէ վերաքննել զայն յոյն կամ ասորի ձեռագրերու վրայէն, զգալով հանդերձ նախադասութեան կաղալը: Խօսուին է այս տեսակէտէ Ղուկ. Գ. 23. «Եւ ինքն Յիսուս էր ամաց իբր երեսնից սկսեալ որոց որպէս կարծէր՝ որդի Յովսեփայ». որոց յարաբերականը հոս իմաստէ

⁵ P. Aug. Merk, Die Einheitlichkeit der armenischen Evangelienübersetzung. Biblica. 4 (1923), S. 356—374. Համառօտ բովանդակութիւնը յղուածիս տ. Աւետարաններու հայերէն թարգմանութեան միութեան. Հանդէս Ամսօրեայ, 1928, Թիւ 11—12, էջ 481—490:

զուրկ է եւ արդիւնք թիւրիմացութեան մը, որուն միայն յունարէն ԱՆ պատճառ եղած կրնայ ըլլալ իւր կրկին նշանակութեամբ՝ ՕՆ (որոց) եւ ՕՆ (որ է, ընդ.), թարգմանիչը կարդացեր է առաջինը: Գրիչները զգացեր են հոս նախադասութեան կաղալը, ուստի կը ջանան կերպով մը իմաստ տալ անոր՝ փոքրիկ յաւելուած մը կցելով. այսպէս Վիեննայի Միլիթարեան Մատենադարանի ձեռագիրներու մէջ փոքրիկ համեմատութիւն մը տուաւ հետեւեալ ընթերցումները. որոց եւ որպէս կարծէր. Թիւ 59, 168. որոց որպէս եւ կարծէր. Թիւ 129, 218, 702. յորոց որպէս եւ կարծէր. Թիւ 62. յորոց որպէս կարծէր. Թիւ 911:

Հայերէն Աւետարաններու բնագրական քննութեան մէջ մասնաւորապէս արդիւնաւոր է Ֆ. Մակլէր իւր ծանօթ երկով՝ *Le Texte arménien de l'Evangile d'après Matthieu et Marc*, Paris 1919. Թոյլ կու տանք մեզի ըսել, որ այս ընդարձակ գործը ընտրուած մեթոտին պատճառով եղած է լայնածիփ ու անգործնական⁶: Հայերէն Աւետարաններու համեմատական հրատարակութեան պակասը Մակլէր գիտցած է փոխարինել՝ համեմատելով անձամբ 10 գլխաւոր հնագոյն Աւետարաններ (887—1099 չրջանէն), նախընտրելով միշտ թուակիր ձեռագիրներ, անոնց կարգին՝ Մոս-

⁶ Հմմտ. Հ. Մարիէսի եւ Հ. Մերկի դատաստանները սոյն գործի մասին. *Recherches de Science Religieuse*, 1920, p. 28—54; *Biblica*, 1923, S. 220—229.

կուայի (887էն), Էջմիածնի Թիւ 229 (989էն), Մլբէ Թագուհւոյն (902էն) Աւետարանները: Իւր քննութեանց հիման վրայ Մակլէր կը բաժնէ այդ Աւետարանները երկու խումբի, մին՝ որ սերտ կապեր կը ցուցնէ Զօհրապի հրատարակութեան հետ, եւ երկրորդ, որ որոշ խոտորումներ կը մատնանշէ առաջինէն, առանց ինքն իր մէջ միասնականութիւն ունենալու: Առաջին խումբը կը կազմեն՝ E 229 (Էջմիածին), M (Մլբէ Թագ.) BDE, իսկ երկրորդը՝ Mq (Մոսկուայի Աւ.) ACH. իսկ F մասամբ Ա., մասամբ Բ. խումբին կը հետեւի: Երկրորդ ու գլխաւոր արդիւնք է հայերէն Աւետարաններու նախատիպի որոշումը. Մակլէր համեմատելով հայերէն Աւետարանները յունարէն ու ասորերէն Աւետարաններու հետ կը յանգի այն եզրակացութեան, որ կարծէք ուղղակի թափուած ըլլայ յունարէնի վրայէն, ինչպէս կը վերնագրէ նաեւ իւր հատուածներէն մին (L'Arménien semble calqué sur le grec, Le Texte, p. 404—422).

Յունական նախատիպի մը ի նպաստ բերուած փաստերը բազմապիսի ու բազմակողմանի են. Հ. Ա. Մերկ գեղեցիկ ամփոփոյք մը ըրած է անոնց: Ահաւասիկ սեղմ ուղեցոյց մը.

Յունական նախատիպի վրայէն կերտուած են մեծ մասով հայերէն Աւետարաններու յատուկ անունները, մինչեւ քերականական ձեւը փոխ առնելով անկէ. հմմտ. Թէոփիլէ, Ղուկ. Ա. 3. Փիլիպպէ, Յովհ. ԺԴ. 9.

Հայը յունին հետ կը թարգմանէ Աւետա-

րաններու մէջ յիշատակուած արամերէն խօս-
քերն ու անունները, մինչդեռ ասորականները,
մանաւանդ հնագոյն թարգմանութիւնները
զանց կ'ընեն. այսպէս Մտթ. Ի, 46. Մրկ.
Ե., 41. Է., 11, 34. Յովհ. Ա., 38, 41, 42.
Թ. 7.

Հայր բառերու, ածականներու եւ մինչեւ
իսկ բայերու բարդութեանց մէջ կը ջանայ մօ-
տէն հետեւիլ իւր յոյն բնագրին. այսպէս հա-
ւախօս ἀλεχτοροφονία, այլազգ ἀλλογενής, այգե-
գործ ἀμπελουργός եւն. դժուարակիր δυσβὰ-
σταχτος, կիսամահ ήμιθανής եւն. դառնալ ան-
դրէն ἀναχάμπτειν, ի վեր հայել ἀναχύπτειν,
եւն. տես ընդարձակ ցանկ մը P. A. Merk, Die
armenischen Evangelien und ihre Vorlage,
Biblica VII (1926), 40—72.

Ամէնէն աւելի յատկանշական են սակայն
հայերէնի մէջ կարգ մը թիւրիմացութիւններ,
որոնց միայն յունարէնը կրնայ պատճառ ըլ-
լալ. այսպէս Մտթ. Ե. 18. յովտ մի, որ նշա-
նախեց մի է. յունարէնը կը կրէ՝ ἰὼτα ἐν ᾗ
μία χεραία = յովտ մի կամ նշանախեց մի.
Հայր. կը կարդայ ἥ իբր յարաբերական:
Ղուկ. Գ. որոց որպէս կարծէր, որդի Յովսե-
փայ. յուն. ὧν որ է. ընդ. եւ ոչ ὧν, ինչպէս
կը կարդայ հայր: Յովհ. ԺԲ. 25. որ սիրէ
զանձն իւր արձակէ զնա. յուն. ἀπολλύει =
կորուսանէ զնա, զուգահեռ տեղիքները կը
կրեն «կորուսէ», Մտթ. Ժ. 39, Մրկ. Ը. 35,
Ղուկ. Թ. 24, ԺԷ. 33. Հայր կարդացեր է ἀπο-

ἀύει = արձակէ⁷: Ասոնց վրայ պէտք է յաւելուի Մտթ. ԺԹ. 24. դիւրին է մալխոյ մտանել ընդ ծակ ասղան. Մրկ. Ժ. 25, Ղուկ. ԺԸ. 25, մալխոյ ընդ ծակ ասղան անցանել: Այս երեք տեղիքներուն մէջ ալ յոյնը կը կրէ *χάμηλος*, ինչպէս ասորին *ܡܠܐ* = ուղտ. սակայն հայ թարգմանիչը կը կարդայ կամ ուղեր է կարդալ *χάμηλος* = պարան = մալուխ: Մալուխ բառին անտեղի դործածութիւնը հոս՝ պատճառ եղած է, որ յետագային անոր նաեւ ուղտ իմաստը փորձուած է կապել. տես Հ. Աճառեան, Արմատական Բառարան, մալուխ:

Պակաս չեն նաեւ յունարէնի կաղապարէն թափուած նախադասութիւններ, ուր հայերէնի քերականութիւնն իսկ կրած է. այսպէս Մտթ. ԺԱ. 23. զի եթէ ի Սողոմ եղեալ էին դօրութիւնքն, որ ի քեզ եղեն, ապաքէն կային եւս մինչեւ ցայսօր. կային ձեւուած յուն. *εμεινον* յոքնակիէն, որ կը համապատասխանէ *τα Σοδομα* յոքնակերպին, մինչ հայերէն Սողոմ եղակի է: Ղուկ. Ա. 72, 73. զերդունն, զոր երդուաւ Աբրահամու հօր մերոյ, տալ մեզ առանց երկիւղի ի ձեռաց թշնամեաց մերոց փրկեալս պաշտել զնա սրբութեամբ. ինդրական տեղիքն է յունարէն՝ *ῥυσθέντας λατρεύειν αὐτῷ*, հյց. տէր բայի. թարգմանիչը ստրկօրէն հետեւելով յոյն բնագրին՝ նախադասութեան իմաստը լիովին մթաղներ

⁷ Macler, De Texte, p. 422—424.

է (ստորեւ կը տեսնենք սոյն խօսքին ուրիշ մէկ թարգմանութիւնը)։ Նման տեղիքներ պակաս չեն նաեւ այլուր, սակայն անօգուտ պիտի ըլլար խճողել զանոնք այս էջերուն մէջ⁸։

Անդրագոյն խուզարկութիւններ յայտնաբերած են նոյն իսկ յունարէն Աւետարաններու այն ընտանիքը, որ հիմք ծառայած է հայերէն թարգմանութեան. Մակլէր⁹ կը դնէ Codex Bezae (D) եւ Կեսարեան կոչուած կամ

⁸ Հայերէն թարգմանութեան լեզուական, քերականական եւ համաձայնական կէտերը լայնօրէն ուսումնասիրած է G. Cuendet իւր զանազան մասնագիտական երկերուն մէջ. *L'impératif dans le texte grec et dans les versions gotique, arménienne et vieux slave des Evangiles*, Paris 1924. *Remarques sur la syntaxe du prédicat. Mélanges Vendryes*, Paris 1925. *L'ordre des mots dans le texte grec et dans les versions gotique, arménienne et vieux slave des Evangiles*. Paris 1929. Մասնակի ամփոփումը տ. Հանդէս Ամսօրեայ, 1929, էջ 321—329, 449—457, 583—592. 1930, էջ 1—7։ Վերջին գրութեանս եղրակայութիւնն է. «Բնագիրը հաւատարմօրէն ներկայացնելու ձգտումով՝ հայ թարգմանիչը ընդհանրապէս կը պահէ յոյն բառակարգը, առանց զգալիօրէն դժեւելու իր լեզուի քերականութեան, քանի որ անուանախումբի կազմածը գրեթէ նոյն է երկու լեզուներու համար ալ։ Երբեմն սակայն բառակարգը կը փրկուի քերականական համաձայնութեան ղդալի փոփոխութեամբ։ Թարգմանիչը յարգելու համար իր լեզուին անյեղլի օրէնքները, չի կասիր ընաւ նախադադափարին բառակարգը եղանակաւորելէ. ունի նախասիրութիւններ, զորոնք ստէպ կ'արտայայտէ։ Անջատումը աւելի յաճախ է յոյն բնագրին ու գոթական թարգմանութեան մէջ՝ քան սլաւ եւ մասնաւորապէս հայ թարգմանութիւններու մէջ։ Թարգմանչին արտայայտած ձգտումները կան, աւելի սլայծառ գծերով, հայ դասական մատենագրութեան մէջ, ու այս ձգտումները կը բարձրանան յաճախ մինչեւ հնդեւրոպական լեզուն»։ Հանդէս Ամսօրեայ, 1930, էջ 7—8։

⁹ Le Texte, p. 569—571, 643—644.

Koridethi (Թ) խումբը. Հ. Ստ. Լիոնէ¹⁰ մասնազիւորէն քննելով այդ արդիւնքը կ'ապացուցանէ, որ Կեսարեան խումբը միայն պէտք է ընդունիլ իբր հայերէն թարգմանութեան բնագիր. իւր այս տեսութիւնը լայնօրէն կը փաստարկէ նաեւ երկու գեղեցիկ յօդուածներով հայերէն թարգմանութեան միայն Մարկ. Ա. գլխին մէջ իսկ կը գտնէ Կեսարեան 109 յատկանշական ընթերցուածներէն 52 մինչեւ 59 հատ, ինչ որ հսկայ համեմատութիւն կը նշանակէ¹¹: Նոյն ուղղութեամբ աշխատած են E. C. Colwell¹² եւ R. P. Blake¹³ եւ յանգած Կեսարեան բնագրին:

Յունարէն սկզբնագրի ի նուաստ այս թանձրացեալ փաստերուն կից կը տեսնենք սակայն ասորական ազդեցութեան անուրանալի հետքեր նշանակալից քանակով: Հ. Ա. Մերկ Զօհրապի հրատարակութեան վրայէն կրցած է 200է աւելի նման տեղիքներ հաւաքել՝ որոնք թէեւ համաչափ արժէք չեն ներկայացներ,

¹⁰ La version arménienne des Evangiles et son modèle grec: l'Evangile selon Saint Matthieu. Revue Biblique, 1934, p. 1—19.

¹¹ Un important témoin du Texte Césaréen de Saint Marc: la version arménienne. Mélanges de l'Université Saint-Joseph, t. XIX, 1935, p. 25—66. Les versions arménienne et géorgienne du Nouveau Testament Extrait de «Critique Textuelle» par P. M.-J. Lagrange, p. 1—70.

¹² The Caesarean readings of Armenian Gospel MSS., Anglican Theological Review, XVI (1934), p. 113—132. Կը յիշատակէ Հ. Լիոնէ, Les Versions, p. 341.

¹³ Harv. Theol. Rev., 1928, p. 310.

կամ իբրեւ հայերէն ասութիւն կամ իբրեւ
 թարգմանական ազատութիւն, կան սակայն
 հոն կարեւոր շեղումներ ի նպաստ ասորակա-
 նին, զորոնք հաւաքապէս պատահմունք հա-
 մարիլը՝ քմահաճոյք պիտի ըլլար պարզապէս :
 Մերկի¹⁴ ամփոփած կարեւորագոյն տեղիք-
 ներն են. Մտթ. Դ. 18, Ե. 23, Է. 4, Ը. 17,
 ԺԲ. 44, ԺԴ. 6, ԺԷ. 17, Ի. 14, ԻԸ. 10.
 Մրկ. Ա. 44, Բ. 21, Է. 19, Ժ. 13. 16, ԺԴ.
 41, ԺԵ. 19. Ղուկ. Ա. 61, Բ. 49, Գ. 11,
 Ե. 10, Է. 37, Ը. 14, ԺԶ. 21, ԺԸ. 41, ԻԱ.
 21, ԻԲ. 64, ԻԳ. 15. 41, ԻԴ. 1. 32. Յովհ.
 Դ. 35, Է. 36, Ը. 20, ԺԱ. 36, ԺԲ. 22, Ի. 12.
 25, ԻԱ. 8 եւն : Կարելի է դեռ անտարակոյս
 Մէրկի ցանկին վրայ յաւելումներ ընել. օր.
 Մտթ. ԺԲ. 18. 20. 25. 26, բաժանեալ յանձն
 իւր, ասոր. ܐܡܪ ܕܢܝܢ, յոյնը պարզապէս՝
 բաժանեալ : Մտթ. ԺԲ. 16. զի մի յայտնե-
 ցեն զնմանէ ումեք. Կուրտոնեան բնագիր՝ մի
 յայտնեցեն ումեք. մինչ յոյնը ἵνα μὴ φανερόν
 αὐτὸν ποιήσωσεν (յատկապէս՝ զի մի հուշակ
 հարցեն զնմանէ) . Մտթ. Զ. 28. հայեցարուք,
 ասոր. ܕܝܠܐ, մինչ յոյնը՝ καταμάθετε եւն :

Ի՞նչպէս մեկնել այս կրկին աղբիւրներու
 դոյութիւնը հայերէն թարգմանութեան մէջ :
 Ի յառաջագունէ անտեղի է ընդունիլ յետսա-
 մուտ ասորական ընթերցուած. հայերէն Աւե-
 տարաններու շեշտուած միասնական նկարա-
 գիրը անհնարին կը դարձնէ այդպիսի ենթա-

¹⁴ Die arm. Evang., S. 63—68.

դրուլթիւն մը: Ուստի Հ. Ա. Մէրկ¹⁵ հաւանական կը գտնէ, որ նախնաբար հայերէն Աւետարանները թարգմանուած ըլլան ասորերէնի վրայէն եւ յետոյ հիմնովին սրբագրուած յունարէնի համաձայն, իսկ ներկայ ասորական ընթերցուածները վրիպած ըլլան սրբագրիչի աչքէն. իրեն կը հետեւի նաեւ R. P. Blake¹⁶:

Հ. Ստ. Լիոնէ¹⁷, ախոյեանը յունարէն նախատիպի, դժուարութիւն չի տեսներ որ թարգմանիչը թարգմանութեան պահուն նաեւ ասորականին դիմած ըլլայ դժուարիմաց տեղիքներու համար. «անտարակոյս բերանացի գիտէր նա (թարգմանիչը) գէթ արարողական հատուածները, եւ առանց իւր անդրադարձութեան կրնար այս կամ այն մեկնաբանութիւնը, այս կամ այն տարբերակը դիւրաւ թարգմանութեան մէջ սպրդել»¹⁷:

Այս ենթադրութիւնները միայն ներկայ հայերէն Աւետարաններու բնագրի վրայէն քննելով դժուարին է վաւերացնել կամ ժխտել, վասն զի չենք տեսներ հոն թէ Կորինթէն յիշատակուած սրբագրութիւնը ինչ չափով ու ծաւալով բարեփոխեր է նախնական թարգմանութիւնը: Ասոր համար պէտք է դիմել հնադոյն վկաներուն, որոնք հաւանաբար չեն

¹⁵ Անդ, 71.

¹⁶ The Harvard Theological Review, 1928, p. 307—312, 324—337. Աշխատութեան Հայոց Հայող մասին ամփոփումը լոյս տեսած է Թերթիս մէջ. Աւետարանի հայերէն թարգմանութեան սկզբնագրի հարցը. Հանդէս Ամսօրեայ, 1930, էջ 156—163:

¹⁷ Les versions arm. et géorg., p. 19.

շօշափուած այդ սրբադրութենէն: Առաջին վկան է հոս վրական թարգմանութիւնը որ եղած է հայերէնի վրայէն, ինչպէս կարգ մը յատկանշական թիւրիմացութիւններ ցոյց կու տան. եւ սակայն վրական հնագոյն թարգմանութիւնը աւելի սերտ աղերս կը ցուցնէ ասորականներուն հետ քան արդի հայերէն բնագիրը, R. P. Blake¹⁸ հոս իրաւացիօրէն փաստ մը կը տեսնէ հայերէնի ասորական նախատիպին ի նպաստ: Միւս վկաներն են մեր հնագոյն մատենագիրներուն տեղիքները Աւետարաններէն, որոնք որչափ ալ ստէպ տղատ յառաջբերութիւններ են, սակայն պիտի տեսնենք թէ շատ յատկանշական կռուաններ կու տան մեզի հայերէն հնագոյն թարգմանութեան համար: Յաջորդ էջերուն մէջ նկատի կ'առնենք Ադամ թանգեղոսի եւ Ղազար Փարպեցւոյ յառաջաբերութիւնները՝ գոհանալով Թիֆլիսի հրատարակութեան կցուած ցանկով: Եզնիկի տեղիքներու մասին ուսումնասիրութիւն մը հրատարակած է հայագէտ G. Cuendet¹⁹, զոր մեր քննութեան ընթացքին առթապէս նկատի կ'առնենք:

Համեմատութեան եզր կը ծառայեն մեզի Աւետարանները Զօհրապի հրատարակութեամբ եւ իբր հնագոյն թարգմանութիւն մը հայերէն լեզուով՝ Տատիանի Համաբարբառը Եփրեմի Մեկնութենէն քաղուած²⁰: Արաբե-

¹⁸ Harv. Theol. Rev., p. 312.

¹⁹ Revue des Etudes arm., t. IX, p. 13—40.

²⁰ Սրբոյն Եփրեմի մատենադրութիւնք, Բ. հա-

ըէն Համաբարբառը²¹ շատ բարեփոխուած խմբագրութիւն մըն է, որ փոքրաքանակ տարբերակներ միայն ցոյց կու տայ, ուստի մեր տեսակէտէ մեծ կարեւորութիւն չի ներկայացներ: Համեմատութեան իբր եզր առած ենք առանձնապէս Համաբարբառը, վասն զի Եփրեմի Մեկնութեան Թարգմանութիւնը հայերէնի՝ շատ հաւանական ու հասկնալի կը դարձնէ, որ նաեւ Համաբարբառը Թարգմանուած ու գործածուած էր Հայաստանի մէջ, ինչպէս դրացի Ասորիքի մէջ, եւ յետոյ հետզհետէ ոչնչացուած: Թէոդորէտ Կիւրոսի եպիսկոպոսը, որ ամէնէն ընդարձակ տեղեկութիւնը կու տայ Տատիանի այս գործին մասին, կը պատմէ թէ ինքն անձամբ երկու հարիւրէ աւելի Համաբարբառ ոչնչացուցած է եւ անոնց տեղ չորս Աւետարանները տուած ժողովուրդին ձեռքը²²:

Կոնիբիր²³ արդէն յայտնած էր այն կարծիքը թէ հնագոյն հայերէն Աւետարանն եղած

տոր, Մեկնութիւն Աւետարանի՝ Համաբարբառ. Վենետիկ 1836. Կ'օգտագործեմ միաժամանակ՝ Theodor Zahn, Forschungen zur Geschichte des neutestamentlichen Kanons und der altkirchlichen Literatur. I. Teil: Tatians Diatessaren. Erlangen 1887. եւ J. Hamlyn Hill, A dissertation on the Gospel commentary of S. Ephraem the Syrians, Edinburgh 1896.

²¹ P. Aug. Ciasca, Tatiani Evangeliorum Harmoniae arabice, Romae 1888.

²² O. Bardenhewer, Geschichte der altkirchlichen Literatur, Bd. I. Freiburg i. Br. 1902, S. 253—258.

²³ Journ. Theol. Stud., 1924, p. 232—246. տես P. Aug. Merk, Die arm. Evangel., Biblica, 1926, S. 71.

է Տատիանի Համաբարբառը, որ ասորերէն գրուած էր: Եզնիկի, Ագաթանդեղոսի եւ Ղազար Փարպեցւոյ յառաջբերութեանց ուսումնասիրութիւնն այս վարկածին փաստ կ'ընձեռէ. եւ մենք ասով շատ կը մերձենանք հայերէն Աւետարաններու նախատիպին:

Բ. ԱԳԱԹԱՆԳԵՂՈՍ, ԵԶՆԻԿ, Ղ. ՓԱՐՊԵՅԻ ԵՒ ՏԱՏԻԱՆ *

Ագաթանդեղոսի եւ Փարպեցւոյն յառաջբերութիւնները Աւետարաններէն կարելի է խմբաւորել այսպէս. 1. տեղիքներ, ուր եր-

* Գործածուած համառոտութիւնները կը նշանակեն՝

Ագ. = Ագաթանդեղոս, Պատմութիւն Հայոց, Տփղիս 1909:

Զ = Զօհրապի հրատարակութիւն Աստուածաշունչի, Վենետիկ 1805:

Տ = Եփրեմի Մեկնութիւն Աւետարանի՝ Համաբարբառ, Վենետիկ 1836:

Փարպ. = Ղ. Փարպեցի, Պատմ. Հայոց, Տփղիս 1904:

(տ. = տարբերակ: — Փակագծուածները ձեռագրական տարբերակներ են:)

Syrsin = A. S. Lewis, The Old Syriac Gospels or Evangelion Da-Mapharreschê, London 1910. Id., Some pages of the Four Gospels retranscribed from the Sinaitic Palimpsest. London.

Syrcur = W. Cureton, Remains of a very ancient Recension of the four Gospels in Syriac. London 1858.

Պեշիտոն = E. Pusey and G. H. Gwilliam, Tetraevangelium Sanctum. Oxonii 1901.

Նկատի առած ենք հետեւեալ համեմատական հրատարակութիւնները յունարէն Աւետարաններու համար.

H. von Soden, Die Schriften des Neuen Testaments. Göttingen 1913.

C. Tischendorf, Novum Testamentum Graece, ed. 8. Lipsiae.

կու պատմագիրները հաւանաբար ազատ յառաջբերութիւն կ'ընեն. 2. տեղիքներ, ուր կը համընթանան Աւետարաններու հետ եւ 3. Աւետարաններու եւ Տատիանի հետ եւ 4. տեղիքներ, որոնք սերտ աղերս կը ցուցնեն Տատիանի հետ շեղելով Աւետարաններէն: Նախ տեսնենք վերջին կէտը իւր աւագ կարեւորութեան համար: Այստեղ նկատի կ'առնենք նաեւ Եղնիկը (տպ. Վենետիկ 1826):

Մատթ. Բ. 15. յերկրէն յերկրէն Եգիպտացոց Եգիպտացոց (ad յեգիպտոս կոչեցից զորդի իմ. § 31: տոսէ) կոչեցից զորդի իմ.
Ազ. 201:

2. յեգիպտոսէ, ինչպէս եւ Ազ. ad ձեռագիրները. Եփրեմ եւս ունի ուրիշ տեղ՝ «Արդ կատարեցաւ ճշմարիտ բանն, որ ասացաւ ի ձեռն մարգարէին. ասէ. յեգիպտոսէ կոչեցից զորդի իմ». § 34: Կրնայ այս նմանութիւնը պատահական ըլլալ կամ Ազ. ի մէկ ազատ յառաջբերութիւնը, ուր երկրի անունը՝ բնակիչներու անունով կը փոխարինէ, բայց նաեւ լեզուական աղղեցութիւն մը Տատիանի:

Մատթ. Գ. 8, 9. Արարէք ի քարանց աստի յայս՝ ձեզ այսուհետեւ պտուղ ցանէ կարող է Աստուած արժանի ապաշխարութեան յարուցանել որդիս Արարեալի, եւ մի՛ ձեռն յանձնու. § 37:

D. E. Nestle, Novum Testamentum Graece et Latine, ed 10. Stuttgart 1930.

A. Merk, Novum Testamentum Graece et Latine. Roma 1933.

G. Beermann und C. R. Gregory, Die Koridethi-Evangelien 038. Leipzig 1913.

ձինս հարկանիցեմ եւ ա-
սիցեմ, եթէ ունիմք մեք
հայր զԱբրահամ. ասեմ
ձեզ, զի (ԱՌ՝ Թէ) կարող
է Աստուած ի քարանց
(a քարանցս) աստի յայս-
ցանէ յարուցանել որդիս
Աբրահամու: Ագ. 337:

Ագ. մասամբ կը համընթանայ Զ.ի հետ.
Զ եւ համեմատական հրատարակութիւնները
չունին «ձեզ». իսկ «մի ձեռն յանձինս հար-
կանիցէք եւ ասիցէք» ազատ յառաջբերութիւն
մը կը թուի ըլլալ, ուր Ագ. կու տայ համարիս
իմաստը — մի հպարտանաք. «ձեռն յանձն
հարկանել» դործածուած է նաեւ Գ. Մակ.
Ա. 11. վասն այսորիկ որ անօրէնութեամբն
խորհէր ձեռն յանձին հարեալ զինքն ի ներքս
մատուցանել: «Ի քարանց աստի յայսցանէ»
լեզուական մերձաւորութիւն կը ցուցնէ Տ.ի
հետ, որ հոս այլապէս կը համաձայնի Զ.ի
հետ:

Մատթ. Ե. 17. եկի կա- եւ ոչ եկի լուծանել զօ-
տարել (ի կատարել) զօ- րէնս կամ զմարդարէս, այլ
րէնսն եւ զմարդարէս. կատարել. Տ 59:
Ագ. 201:

կատարել եկի զօրէնս
(ad եկի կատարել, ԱՌ
չունին եկի). Ագ. 228:

Զ. մի համարիք թէ եկի լուծանել զօրէնս
կամ զմարդարէս, ոչ եկի լուծանել, այլ լնուլ:
Ագ.ի եւ Տ.ի միջեւ լեզուական մերձեցում կը
տեսնուի, թէեւ Ագ. հոս ազատ յառաջբերու-

Թիւն մը կ'ընէ: Եզնիկ ունի այս տեղիքը՝ համաձայն Զ.ի. Ոչ եկի լուծանել զաւրէնս կամ զմարգարէս (եւ զմարգարէս, Եզն., էջ 340), այլ լնուլ զնոսա. Եզնիկ, էջ 317, 340:

Մատթ. Գ. 15. Թոյլ Թոյլ տուր այժմ զի կատուր այժմ, զի այսպէս տարեացուք գարդարութիւնս ամենայն. Տ 39: նեւ, զի կատարեացուք գարդարութիւնս ամենայն (ԱԲ զամենայն արդարութիւնս). Ագ. 205:

այժմ այսպէս վայել է (adԱԲ արժան է, Բ պարտ է) լինել, զի կատարեացուք գարդարութիւնս (abdԱԲ գարդարութիւնս) ամենայն. Ագ. 301:

Զ. Թոյլ տուր այժմ, զի այսպէս վայել է մեզ լնուլ զամենայն արդարութիւնս (տ. զարդարութիւն): Ագ. եւ Տ. կը համաձայնին «զարդարութիւնս ամենայն» շրջման մէջ, եւ «լնուլ» բառը «կատարել»ի փոխելով: Կեւրեւայ թէ Ագ. աչքի առջեւ ունի բնագիր մը, որ լեզուականօրէն, ու նաեւ բովանդակութեամբ մերձ է Տ.ի, բայց արդէն ներմուծուած են հոն Աւետարանէն սրբագրութիւններ:

Մատթ. Ժ. 11—13. Եւ յոր տուն մտանիցէ՝ Ղուկ. Ժ. 6. Եւ յոր քաղաք նախ ողջոյն ասացիք տան. կամ գեօղ մտանիցէ՝ ողջոյն ասացէք. եւ ուր գտցէ ի տուն յոր մտանէք որդի ողջունի՝ հանդիցէ դուք՝ նախ ողջոյն ասացիք տան. Տ 84: ողջոյն ձեր ի վերայ նորա, զի տանն. Տ 58:

ապա թէ ոչ իցէ արժանի՝
առ ձեզ դարձցի ողջոյնն.
Փարպ. 76:

Զ՝ եւ իբրեւ մտանիցէք ի տուն ողջոյն
տաջիք նմա ու ասասջիք. ողջոյն տանս այս-
միկ, եթէ իցէ տունն արժանի՝ եկեսցէ ող-
ջոյն ձեր ի վերայ նորա, ապա թէ ո՛չ իցէ ար-
ժանի, ողջոյնն ձեր առ ձեզ դարձցի: Փարպ.
նախորդ 11 համարէն կ'առնու միայն առաջին
բառերը, զորոնք ունի Զ՝ յոր քաղաք մտա-
նիցէք կամ ի գեղ: Յաջորդ տողերուն մէջ
Փարպ. աւելի Ղուկասին կը հետեւի, ուր կը
գտնենք՝ Յոր տուն մտանիցէք, նախ ասասջիք
թէ ողջոյն տանս այսմիկ. եթէ իցէ անդ որդի
ողջունի՝ հանգիցէ ի վերայ նորա ողջոյնն ձեր,
ապա թէ ոչ՝ ի ձեզ դարձցի. Ղուկ. Ժ. 6:
«Որդի ողջունի» թէ՛ Ղուկասի եւ թէ՛ Փար-
պեցւոյ քով կը համապատասխանէ յունարէնի
ὁ ὅς ἐστιν υἱός, բացատրութեան, ուստի մենք
պիտի սպասէինք գտնել «որդի խաղաղու-
թեան», որ աւելի իմաստնալից է: Ի՞նչ է
ոլատճառը, որ թարգմանիչը այս բնորոշ
խօսքին մէջ խաղաղութիւն բառը կը փոխա-
նակէ «ողջոյն»ով. հաւանաբար նա աչքի ա-
ռաջ ունի ասորականներու ܡܕܢܐ ܝܥܝܬܐ = որդի
խաղաղութեան կամ որդի ողջունի: Փար-
պեցւոյն եւ Տ. ի միջեւ փոքրիկ համաձայնու-
թիւն մը կը գտնենք՝ ողջոյն ասասջիք կամ
ասացէք փխ. ողջոյն տաջիք: (Aucher-Mösin-
ger, Evangelii Conc. Exp., վերոյիշեալ երկու
սեղիքներու մէջ կը թարգմանեն «ողջոյն ա-

սասջիք» անգամ մը իբր *salutate*, անդ, էջ 92, ուրիշ տեղ *dicite pax*, էջ 63. անտարակոյս նման անհետեւողականութիւն մը արտրոժելի չէ այսպիսի գործքի մէջ, որ գիտական խուզարկութիւններու աղբիւր պիտի ծառայէ. համատ. Zahn, Forschungen, S. 144 :)

Մատթ. Ժ. 23. Թէպէտ եթէ հալածեսցեն զձեզ ի եւ հալածեսցեն զձեզ քաղաքէ (*abds* Ի քաղաքէ) երթիջիք դուք ի միւս եւս. ի քաղաք՝ ոչ կարասջիք S 87. արդարեւ ասեմ ձեզ, սպառել զքաղաքս իսրայէլի, եթէ ոչ կարասջիք սպամինչեւ ի դարձ գալստեանս ձեզ զնոսա մինչեւ հասից իմոյ այսրէն. Ադ. 82: առ ձեզ. S 88:

Փարպեցի հաւատարմօրէն Աւետարանի խօսքը կը յիշատակէ. Յորժամ հալածիցեն զձեզ ի քաղաքէս յայսմանէ, փախիջիք ի միւս (2 ունի՝ յայլ) Փարպ. 51: Ադ. ի յատկանշական է սակայն «ոչ կարասջիք սպառել»․ զոր ոչ Soden, ոչ Tischendorf, ոչ Merk կը նշանակեն: Ադ. հաւանաբար կու տայ Տատիանը՝ իմաստի համաձայն:

Մատթ. Ժ. 2. 13—17. զո՞ ...զո՞վ ուստեք ասեն ուստեք ասեն մարդիկս զինէն մարդիկն թէ իցէ զմրդւոյ մարդոյ թէ իցէ... Որդի մարդոյ. ոմն ասէ ոմն զՅովհաննէս Մկրտիչ, թէ Եղիա իցէ, ոմն ասէ՝ այլք զԵղիա եւ կամ զմի Երեմիա իցէ... Իսկ դուք «ք ի մարդարէիցն. եւ զո՞վ ուստեք ասէք թէ իցեմ... զու ես Գրիստոս, Որդի Աստուծոյ կենդանւոյ... քեզ Շմաւոն. եւ զրունք երանի է քեզ Պետրոս (b զԺոխոց քեզ մի յաղթա-

Սիմոն) որդի Յովնանու հարեսցեն. Տ 141. գո՞վ (աԱԲ Յունանու) եւն. Ագ. ուստե՛ք ասեն զինէն մար- 230—231 (շարունակու- ղիկս թէ իցեմ. ասեն ցնա՝ թիւնը առանձին համարով ոմն ասեն թէ Եղիա իցէ, այլուր): եւ ոմն ասեն եթէ Երեմիա իցէ եւ ոմն ասէ թէ մար- զարէ ոք ի մարգարէից անտի իցէ. Տ 144:

Ագ.՝ հատուածի ամբողջութեան մէջ մօտէն կը հետեւի Զ.ին. Տատիանի հետ մեր- ձեցման կէտը լեզուական է «գո՞ ուստեք». նկատելի է սակայն թէ ո՞րչափ մօտ են Հա- մաբարբառի եւ Աւետարանի հայերէններն իրարու:

Մատթ. ԻԸ. 19, 20. զնացէք ընդ ամենայն ելէք ընդ ամենայն աշ- աշխարհ եւ մկրտեցէ՛ք յա- խարհս եւ աշակերտեցէ՛ք նուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյ. Տ 207: զամենայն լեզուս եւ մկր- ւոցէ՛ք զնոսս յանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ, եւ ուսուցէ՛ք զամե- նայն (ԵԱԲ չունին «զամե- նայն») սլահել, զոր խօսե- ցայ ընդ ձեզ եւ ես (Ե ա- ւասիկ) ընդ ձեզ եմ զամե- նայն աւուրս կենաց ձերոց (ad չունին «կենաց ձե- րոց») մինչեւ ի վախճան (ab ի կատարած) աշխար- հի. Ագ. 342:

Զ ունի՝ զնացէք այսուհետեւ աշակերտե- ցէ՛ք զամենայն հեթանոսս. մկրտեցէ՛ք զնոսա յանուն Հօր եւն. Մատթ. 19. Ագ. ի եւ Տա-

տիանի համաձայնութիւնը՝ «ընդ ամենայն աշխարհ» կրնայ պատահական ըլլալ, վասն զի Ա.դ. քանի մը տեսակ յառաջ կը բերէ այս համարը. ելէք ընդ ամենայն ազգս. Ա.դ. 470. ելէք ընդ ամենայն հեթանոսս, աշակերտեցէք եւ մկրտեցէք զնոսա յանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ. Ա.դ. 370. զնացէք այսուհետեւ աշակերտեցէք զամենայն հեթանոսս, մկրտեցէք զնոսա յանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ. Ա.դ. 246. այս յառաջբերութիւնը բառացի կը համաձայնի Մատթէոսին հետ: Դարձեալ՝ Ես ընդ ձեզ եմ զամենայն աւուրս ($\alpha\beta\alpha\delta\text{Ա.Բ.Զ}$ չունիմ զամենայն աւուրս) մինչ ի վախճան աշխարհի. Ա.դ. 51:

Յովհ. Ա. 11. եկն առ առ իւրսն եկն, եւ իւրքն իւրսն (b առ իւրսն եկն) զնա ոչ ընկալան. Տ 8:
եւ իւրքն զնա ոչ ընկալան.
Ա.դ. 225—226:

Զ՝ յիւրսն եկն եւ իւրքն զնա ոչ ընկալան:
Ա.դ. լեզուական մերձեցում կը ցուցնէ հոս Տատիանի հետ:

Յովհ. Ա. 18. զԱս- զԱստուած nf երբեք ոչ տուած nf երբեք ոչ ետես, կարաց տեսանել, բայց բայց միածին Որդին որ ի միածինն, որ ի ծոց Հօր; ծոց Հօր՝ նա պատմեաց նա պատմեաց մեզ զնմանէ. (b զԱստուած երբեք ու- Տ 7:
րուք ոչ կարացեալ տեսանել, բայց միածինն, որ էր ի ծոցոյ Հօր եւն, aԱ.Բ ոչ կարաց տեսանել, բայց միածինն որ էր [a չունի՝ էր] ի ծոց եւն). Ա.դ. 211:

Զ՝ զԱստուած ոչ ոք ետես երբեք, բայց միածին Որդի, որ է ի ծոց Հօր, նա պատմեաց. Յովհ. Ա. 18. Ագ. այլուր ունի Զ.ի խօսքը. զԱստուած ոչ ոք ետես երբեք (Ե ոչ ոք երբեք ետես), բայց միածին Որդին, որ է ի ծոց Հօր, նա պատմեաց (ԱԲ չունին Որդին). Ագ. 367. սակայն նախորդ տեղիքը որոշ նշմարներ կու տայ Տատիանի ազդեցութեան մանաւանդ aԱԲի տարբերակով: Աւելցնենք որ յոյն եւ ասորի հրատարակութիւնները չունին «կարաց տեսանել» ընթերցուածը:

Յովհ. Ա. 29, 30. *ոա է որդին Աստուծոյ, սա է գառն Աստուծոյ, սա է որ գայ բառնալ (a գայ եւ բառնայ, Ե որ բառնայ) զմեզս աշխարհի. Ագ. 211—212:*

Զորմէ ասէին (abdԱԲ եսն ասէի), սա է որ միածին որդին Աստուծոյ. ես տեսի եւ վկայեմ քէ սա է որ բառնայ (abdԱԲ եկն բառնալ) զմեզս աշխարհի. Ագ. 220:

Ագ.ի այս երկու տեղիքները բառացի կրկնութիւն չեն, սակայն երկուքն ալ միեւնոյն յատկանշական խօսքն ունին՝ սա է որ գայ (կամ եկն՝ ինչպէս լաւագոյն ձեռագիրները երկրորդ տեղիքին համար) բառնալ զմեզս աշխարհի՝ ճիշտ ինչպէս կը կարդայ Համաբարբառ. հետաքրքրական է որ Ագ.ի առաջին յառաջերութիւնը ուղղակի կը համաձայնի Տա-

տիանի հետ, բայց ի «աշխարհիս» բառին վերջադիր ցուցականէն: Այս աչքառու նմանութիւնը չի տուժեր իւր զօրութենէն հակառակ որ Եփրեմ իւր մեկնութեան մէջ Յովհաննէսի սոյն խօսքը աւելի համառօտ ձեւով ալ յառաջ կը բերէ. այսպէս՝ Եւ սա է որ բառնայ զմեզս աշխարհի. Տ 43. Ահաւասիկ գառն Աստուծոյ, որ բառնայ զմեզս աշխարհի. Տ 191: Ապահով է սակայն որ վերեւ յիշուածն է Տատիանի բուն տեղիքը, ինչպէս կը դնէ նաեւ Zahn, Zur Geschichte des neutestamentlichen Kanons, I, S. 123. Զ կը կարդայ՝ Ահաւասիկ գառն (տ. գառնն) Աստուծոյ, որ բառնայ զմեզս աշխարհի. սա է վասն որոյ եան ասէի՝ զկնի իմ գայ այր եւն. Յովհ. Ա. 29, 30:

Յովհ. Գ. 5—6. Եթէ ոչ Որ ի մարմնոյ անտի ոք (ԱԲ ոք ոչ) ծնցի ի ջրոյ ծնեալ է՝ մարմին է, եւ եւ ի Հոգւոյ՝ ոչ կարէ որ ի Հոգւոյն ծնեալ է՝ մտանել յարքայութիւն Աստուծոյ... այս, որ ի մարմնոյ անտի է ծնեալ (ԵԱԲ ծնեալ է)՝ մարմին է, իսկ այն, որ ի Հոգւոյ անտի (Ե ծնեալ) է՝ հոգի է. Ագ. 225:

Զ՝ եթէ ոչ ոք ծնցի ի ջրոյ եւ ի Հոգւոյ, ոչ կարէ մտանել յարքայութիւն Աստուծոյ. զի ծնեալն ի մարմնոյ՝ մարմին է, եւ ծնեալն ի Հոգւոյ՝ հոգի է. Յովհ. Գ. 5—6: Եղնիկ ունի՝ Եթէ ոք ոչ (Զ. Թէ ոք ոչ) ծնցի ի ջրոյ եւ ի Հոգւոյ, ոչ մտցէ յարքայութիւն երկնից. Եղն., էջ 294. Cuendet (Revue, p. 35), Մատթ.

Բ. 21 համարէն կը համարի «Երկնից» վերջաւորութիւնը: Ագ. հոս աւելի Համաբարբառի կարգին կը հետեւի քան Յովհաննու:

Յովհ. Գ. 13. *զի ոչ ոք եւ ոչ ոք ել յերկինս, է որ (ԱՅՏ չունին՝ է որ) բայց եթէ որ էջն յերկնից՝ ել յերկինս, բայց որ էջն յերկնից Որդի մարդոյ. Տ 172:*
adԱԲ բայց եթէ որ էջն, կինս. Տ 172:
Ե բայց եթէ Որդի մարդոյ որ էջն, ad կը յաւելուն՝ Որդի մարդոյ որ էն [a էն] յերկինս). Ագ. 225:

Զ. եւ ոչ ոք յերկինս ել (տ. եւ ոչ ոք ել յերկինս), եթէ ոչ որ էջն յերկնից՝ Որդին (տ. Որդի) մարդոյ, որ էն յերկինս. Յովհ. Գ. 13: Նախադասութեան կազմին տեսակէտէ Ագ. կը հետեւի Տ.ի, երկուքին հասարակաց է «բայց եթէ որ էջն» (վկայեալ Ագ.ի լաւագոյն ձեռագիրներէն): Կ'ուղէինք մատնանշել որ Զ.ի վերջաւորութիւնը «որ էն յերկինս», յաւելեալ նաեւ Ագ.ի մէջ, ունին Տ(արար.) K H նաեւ Թ.

Յովհ. Զ. 38. *եկի ոչ զիմ ոչ եկի ես առնել զկամս կամս կատարել, այլ զկամս իմ, այլ զկամս այնորիկ, որ առաքեացն զիս. Տ 214:*
(ԵԱՅՏ՝ Հօր իմոյ փի. այնորիկ). Ագ. 365. (եւ եկի կատարել զկամս Հօր իմոյ. Ագ. 190):

Եկի կատարել զկամս (Ե հաւր իմոյ) այնորիկ որ առաքեացն զիս. Ագ. 210—211:

Զ՝ իջի ես յերկնից, ոչ զի զկամս իմ արարից, այլ զկամս այնորիկ, որ առաքեացն զիս. Յովհ. Զ. 38. Ադ. հոս փոքրիկ նմանութիւն մը կը ցուցնէ Տ.ի հետ. անոր բաւական յաճախադէպ տարբերակը՝ Հօր կը կրեն նաեւ $\text{Syr}^{\text{cur}} // 1016 / \alpha \delta^5$ եւն. Syr^{sin} կը կարդայ Հօր իմոյ. համտ. Եզնիկ, իմ կերակուր այն է, զի արարից զկամս Հաւր իմոյ. Եզն., էջ 197:

Յովհ. Ժ. 11. ես եմ հոգիւն քաջ. հոգիւն քաջ իւր փոխանակ խաշանց զանձն իւր դնէ ի վերայ իւրոց. Տ 160: խաշին իւրոյ (ab ոչխարաց իւրոց, a իւրոյ). Ադ. 221. ես եմ հոգիւն քաջ, որ ի վերայ խաշանց իմոց մեռանիմ. Ադ. 228. ես եմ հոգիւն քաջ, եւ վասն խաշանց իմոց դնեմ զանձն իմ. Ադ. 238:

Ադ. իւր այս երեք տեղիքներով կը ցուցնէ թէ ազատ յառաջբերութիւն մը կ'ընէ, որ սակայն միայն մէկ բառով՝ խաշին, խաշանց կը մերձենայ Տ.ի, մինչ ամբողջ խօսքը կը հետեւի Զ.ի:

Յովհ. Թ. 2, 3. ո՞յր եւ հարցին ցնա աշամեղ է վասն կուրութեանդ. կերտքն եթէ ո՞յր մեղ է. դորա թէ ծնողաց իւրոց. ասէ նա ցնոսա. ոչ դորա ոչ զորա եւ ոչ ծնողաց եւ ոչ ընդանեաց դորա. այլ իւրոց, այլ վասն փառացն զի. յայտնի լիցին դործքն Աստուծոյ, զի փառաւորեսցի ի դմա Աստուծ. Եզնիկ, 80: Աստուծոյ ի դմա. Տ 181:

Զ՝ ո՞րք լմնաս է. սորա՞ թէ հաւր եւ մաւր իւրոյ, զի կոյր ծնաւ. ոչ դորա փնաս է, եւ ոչ հաւր եւ մաւր իւրոյ, այլ զի յայտնի լիցին գործքն Աստուծոյ ի դմա: Եզնիկի եւ Տաւիանի հասարակաց է «ոյր մեղ է» փխ. փնաս է (Զ). այլապէս Եզնիկ կ'երեւայ ազատ յառաջբերութիւն մը կ'ընէ. ծնողք կ'ենթադրէ յունարէն աւետարաններու $\gamma\omicron\nu\epsilon\acute{\iota}\varsigma$, իսկ Տ.ի ընտանիք բառը Syr^{sin} ի և: Հետաքրքրական է հայերէն աւետարաններու դարձուածքը՝ *hor* եւ *uor* իւրոյ, յոյնին եւ ասորականներուն քով հաւաքական բառն է գործածուած. հայ թարգմանիչը աւելի յարմար ու արտայայտիչ կը գտնէ ցուցնել հայրն ու մայրը:

Յովհ. Ժէ. 1. Էհաս ժամ, եկն Էհաս ժամ՝ փառափառաւոր արա գոթիի քո ւոր արա գոթիի քո, եւ (կը կցուի Յովհ. ԺԲ. 28). Որդի քո փառաւորեսցէ Ադ. 211: Ղքեղ. Տ 208:

Զ՝ Հասեալ է ժամ, փառաւորեա զՈրդի քո, զի եւ Որդի քո փառաւորեսցէ Ղքեղ. Յովհ. Ժէ. 1: Լեզուական նմանութիւն Ադ.ի եւ Տ.ի միջեւ:

Յովհ. Ժէ. 5, 24. Հայր, Տուր ինձ փառս առ ի քէն տուր ինձ գփառսն, զոր յայնմանէ որ ետուր ինձ ունէի առ քեզ յառաջ քան մինչ չեւ աշխարհ եղեալ զլինելն աշխարհի (*dulf* էր ի ժամանակի. Տ 207 զաշխարհս). Ադ. 369: (*Zahn, Zur Gesch., S. 208. վերակադմած բնադրին մէջ չէ առած «ի ժամանակի»*):

2 չունի տեղիքս այս ձեւով. Յովհ. Ժէ. 5՝ եւ այժմ փառաւորեալ զիս Հայր, առ ի քէն փառօքն, զոր ունէի յառաջ քան զլինելն աշխարհի առ ի քէն: Իսկ Ժէ. 24, զի տեսանիցեն զփառսն զիմ (տ. իմ) զոր ետուրն ցիս. զի սիրեցեր զիս յառաջ քան զլինելն աշխարհի: Ազ. 2. ի չի հետեւիր, Տ. ին հետ ունի «տուր ինձ զփառս(ն)» հասարակաց. նոյնպէս կը կարդայ նաեւ Syr^{sin} «Եւ արդ տուր ինձ (ܐܢܐ ܕܐܢܝ) զփառս, դու Հայր իմ, առ ի քէն, յայնմանէ, զոր ետուրն ինձ մինչ չեւ էր աշխարհ». «Առ քեզ» ունի Պեշիտտո: Եփրեմ իւր մեկնութեան մէջ իբրեւ աւելի պայծառ ընթերցուած, անտարակոյս ոչ Տատիանէն, յառաջ կը բերէ «փառաւոր արա զիս փառօքն այնքիւկ, զոր ունէի ես առաջի քո մինչ չեւ էր աշխարհ». Տ 208. ինչ որ Zahn Պեշիտտոյէն յառաջբերութիւն կը համարի (տ. Zur Geschichte der neuteamentlichen Kanons, S. 208):

Յովհ. ԺԱ. 25. ես իսկ եւ իսկ եմ յարութիւն եւ եմ յարութիւն եւ կեանք: կեանք. ամենայն, որ հա...որ հաւատայ յիս. քէպէտ եւ մեռանի՝ կենդանի եւ մեռանի՝ կենդանի է մա. Ե. Ազ. 307: Տ 185:

2՝ ես եմ (տ. ես իսկ եմ) յարութիւն եւ կեանք. որ հաւատայ յիս, քէպէտ եւ մեռանի՝ կեցցէ, եւ ամենայն որ կենդանի է եւ հաւատայ յիս, մի՛ մեռցի ի յաւիտեան: Ազ. իւր համառօտ ձեւով, եւ դարձեալ լեզուական տեսակէտէ Տատիանի կը հետեւի, թէեւ իրեն

կը պահպի Համաբարբառի «ամենայն» յաւել-
լուածը :

Յովհ. Դ. 23. ընդ ա- Արդարեւ ասեմ քեզ, ոչ
մենայն տեղիս ի ձեռն Հոգ- յայսմ լերին եւ ոչ յերու-
ւոյն ճշմարտութեան եր- սաղէմ երկիր պազցեն, այլ
կիր պազցեն Հօր, զի Հայր երկրպագուք ճշմարիտ եր-
զայնպիսի երկրպագուս կիր պազանիցեն Հօր ի
խնդրէ. Ագ. 223: ձեռն Հոգւոյ սրբոյ՝ ճշմար-
տութեամբ. § 131:

2՝ այլ եկեսցէ ժամանակ, եւ այժմ իսկ
է, յորժամ ճշմարիտքն (տ. ճշմարիտն) երկր-
պագուք՝ երկիր պազանիցեն Հօր հոգւով եւ
ճշմարտութեամբ. Յովհ. Դ. 23. Ագ. ի եւ Տ. ի
յատկանշական է դարձեալ «ի ձեռն Հոգւոյն
(սրբոյ, Ագ.՝ ճշմարտութեան)» . երկուքն ալ
կ'ըմբռնեն իբրեւ Հոգւոյն Սրբոյ ձեռքով, ինչ
որ չի գտնուիր համեմատական հրատարա-
կութիւններու մէջ: Յառաջբերութեան ձեւէն
կը տեսնուի, որ Ագ. իմաստի համաձայն կը
հիւսէ Աւետարանչին խօսքը, սակայն Տ. ի ազ-
դեցութիւնը՝ չօշափելի է իր վրայ: Եփրեմ այս
տեղիքը այլուր քիչ մը տարբեր կը բերէ՝ «Ոչ
յայսմ լերին, եւ ոչ յերուսաղէմ, այլ երկր-
պագուք ճշմարիտ երկիր պազցեն հոգով եւ
նշմարտութեամբ» . § 130. Zahn այս երկու
տեղիքները կը միացնէ՝ նախընտրելով «հո-
գով եւ ճշմարտութեամբ» ձեւը. տ. Zur Ge-
schichte der neutestamentlichen Kanons, I,
159—160. բայց վերեւ տրուածը աւելի նա-
խընտրելի համարելու պատճառ ունինք հիմ-
նուելով Ագ. ի վկայութեան վրայ:

Յովհ. Գ. 8. զի Հոգին Հոգին սուրբ ուր կամի՝
 սուրբ ուր կամի բխէ բխէ. Կոչումն Ընծայու-
 (ձԱՐ Եւ բղխէ). զձայն թեան, էջ 3 (Եփրեմ չունի
 նորա լսես, այլ ոչ գի- տեղիքս):
 տես՝ ուստի դայ կամ յով գիտէք ուստի
 երթայ. Ագ. 225: գայ կամ յո երթայ. Տ 173:

Զ՝ զի հոգմն ուր կամի շնչէ եւ զձայն նո-
 րա լսես, այլ ոչ գիտես ուստի դայ կամ յո
 երթայ. Յովհ. Գ. 8. «Հոգմն» եւ «Հոգի» բա-
 ուերու փոխանակութիւնը շատ յատկանշա-
 կան է Ագ.ի, ինչպէս նաեւ Համաբարբառի
 թարգմանիչին, անոնք գտած են ܠܐܝ (Հով
 եւ Հոգի), կամ յունարէն πνεῦμα. Յովհ. Գ.
 8. մինչ Աւետարանի թարգմանիչը զայն ուղիղ
 իմաստով իբր Հոգմն կու տայ. իմաստի նման
 փոփոխութիւն մը կ'ընծայէ նաեւ Բարսեղի
 Վեցօրեան. հայը կը թարգմանէ «Հոգմ Աս-
 տուծոյ շրջէր ի վերայ ջուրց»։ Վեցօրեայ,
 էջ 35, մինչ Ծննդ. Ա. 3՝ Հոգի Աստուծոյ եւն։
 Ագ.ի եւ Կոչման այս տեղիքը պատահական
 չէ կարելի համարիլ. հայ թարգմանիչը եր-
 կրորդ անգամ կը կրկնէ նոյնպէս. Հոգին ուր
 կամի եւ բխէ, եւ զբարբառ նորա իբրեւ լսես՝
 ոչ գիտես ուստի դայ կամ յո՞ երթայ. Կո-
 չումն, էջ 378. սակայն յունարէն բնագիրը
 երկու տեղ եւս կը կրէ սովորական ընթեր-
 ցուածը՝ πνεῦμα ὁπου θέλει πνεῖ (G. C.
 Reischl, Cyrilli Hier. Archiep. op. omn., Mo-
 naci 1848, p. 30, 372)։ Յունարէն ասորերէն
 եւ հայերէն Աւետարանները չունին՝ Հոգին
 (սուրբ) ուր կամի բխէ։ Ես շատ հաւանական

կը գտնեմ որ այդ դարձեալ՝ Տատիանէն ըլլայ, թէեւ արաբերէն Համաբարբառը, որ ինչպէս ծանօթ է, հիմնովին այլափոխուած է, Յովհաննու տողը կը կրէ՝ ventus, ubi vult, spirat (Ciasca, p. 57) : Զայս հաւանական կը դարձնէ Տատիանի խօսքը «գիոգիմ ոչ գիտէք ուստի դայ կամ յո երթայ», ուր անտարակոյս թարգմանիչը իրաւունք ունի «հոգի» թարգմանելով իբրեւ Սուրբ Հոգւոյն նշանակ : Կոչման հայ թարգմանչին շեղումը յոյն բնագրէն նսլաստաւոր փաստ մըն է թէ իրեն ծանօթ է ընթացիկ ընթերցուած մը, զոր կը հիւսէ իւր առաջադիր սկզբնագրին մէջ :

Մատթ. ԺԲ. 39, 40. Ազգս այս ազգ չար է եւ Որպէս Յովնան (ԱԲ Յունան) եղեւ (a էր) ի փոքր ձկանն գերիս տիւս եւ գերիս գիշերս, նոյնպէս լիւնեւոց է Որդի մարդոյ ի սիրտ երկրի. Ագ. 237 :

Որպէս եղեւ Յունան ի փոքր ձկանն գերիս տիւս եւ գերիս գիշերս, նոյնպէս պարտ է Որդւոյ մարդոյ մտանել ի սիրտ երկրի եւ լինել անդ գերիս տիւս եւ գերիս գիշերս. Եղնիկ, 282 :

Որպէս եղեւ Յունան ի փոքր ձկանն՝ եղիցի Որդի մարդոյ ի սիրտ երկրի. Տ 210 :

Զ ունի՝ Ազգ չար եւ շնացող նշան խնդրէ եւ նշան մի տացի նմա, բայց նշանն Յովնանու (տ. Յունանու) մարդարէին, զի որպէս էր Յովնան ի փոքր կիտին (տ. կետին) գերիս

տիւս եւ զերիս գիշերս, նոյնպէս եղիցի եւ որդի մարդոյ ի սիրտ երկրի զերիս տիւս եւ զերիս գիշերս. Մատթ. ԺԲ. 39, 40: Եզնիկի եւ Ագ.ի նմանութեան եզրներն են Տատիանի հետ, եղեւ (εργεσεν Ια⁰⁶⁰ [Θ⁰³⁸]), ի փոր ձկանն փխ. կետին (xῆτος), զոր ունի Տատիան, Syrcursin, Պեշիտտո («պարտ ձկան» գործածուած է նաեւ Գ. Մակ. 2. 7). կետ բառը, Cuendetի հետ ըսելու համար՝ անծանօթ չէ Եզնիկի բառադանձին, հետեւապէս անոր խոսորումը 2.ի բնագրէն նշանակութիւն պիտի ունենայ: Եզնիկ—Տատիան ընթերցուած մըն է դարձեալ «պարտ է մտանել», զոր չունին Soden, Tischendorf, Merk, եւ ասորականները: Յունան—Յովնան ասորական ձեւն եւս նկատելի է, որ հայերէնի մէջ ընդհանրացեր է, մինչ յունականի համաձայն կը սպասուէր ʾΙωνᾱς:

Մատթ. Գ. 10. Այսուհետեւ տապար առ արմին (ԲՃ ծառոց) կայ. ամենայն ծառ որ ոչ առնիցէ գպտուղ բարի՝ հարկանիցեն (ԱԱԲ հատանիցեն) եւ ի նիւթ հրոյ պատրաստիցեն. Ագ. 338:	Աւասիկ տապար առ արմին ծառոցն կայ. ամենայն ծառ, որ ոչ առնիցէ գպտուղ բարիոք՝ հատցեն, եւ նիւթ հրոյն յաւիտենից պատրաստեսցեն. Կոչումն Ընծայութեան, էջ 36:
--	--

2՝ աւասիկ (տ. ահաւասիկ) տապար առ արմին ծառոց դնի (Ղուկ. Գ. 9. կայ). ամենայն ծառ, որ ոչ առնիցէ զպտուղ բարի (Ղուկ. Գ. 9. բարւոք) հատանի եւ ի հուր արկանի. Մատթ. Գ. 10. Ագ.ի աւետարանէն չե-

դռամբը յայտնի կ'երեւայ. նա ուղղակի կը համաձայնի Կոչման Ընծայութեան հետ. կայ (փխ. դնի, Մտթ.), հատանիցեմ-հատցեմ (ներգ. եւ ոչ կր.՝ հատանի, Մտթ., Ղուկ.). իսկ «եւ (ի) նիւթ հրոյ պատրաստիցեմ» վերջաւորութիւնը չենք գտներ Sodenի քով կամ այլուր. Եփրեմ եւս իւր մեկնութեան մէջ միայն առաջին հատուածը յառաջ կը բերէ՝ Ահա աւասիկ հասեալ է տապար առ արմին ծառոց. § 37. որ Ագ.էն տարբեր է. ո՞ւսկից սակայն հայերէն Կոչման Ընծայութեան այս ընթերցուածը, մինչ յունարէն բնագիրը կը կրէ Մտթ.ի սովորական տեղիքը՝ *καὶ εἰς πῦρ βάλλεται* (դնի), ... *ἐκχόπτεται καὶ εἰς πῦρ βάλλεται* (G. Reischl, Cyrilli Hier. Archiep. opera omn., Monaci 1848, p. 74) : Ես կը կարծեմ թէ ան հայ թարգմանիչի ներմուծումն է, նա իւր նախատիպին մէջ կը դնէ իւր աւանջին վարժեղած խօսք մը (հմմտ. վարը Մատթ. ԺԱ. 28—30, Յովհ. Գ. 8). Ագ. եւս նոյնպէս գիտէ այս տեղիքը, զոր Կոչումէն չէ փոխ առած, ինչպէս փոքրիկ համեմատութիւն մը ցոյց կուտայ : Հաւանաբար այս գլխաւոր տարբերակը կրկին Տատիանի կ'երթայ, հակառակ Եփրեմի կիսատ հատուածի տարբերութեան :

Մատթ. է. 1. մի դա- մի դատիք (ասէ, այստիք, զի մի դատապար- ինքն՝ անիրաւութեամբ) տեսչիք. Փարպ. 27: զի մի դատապարտեսչիք.
§ 65—66:

Տատիանի յատկանշական տեղիքներէն մին է, զոր յառաջ կը բերէ Եփրեմ իւր մեկ-

Զ՝ ցանկալով (տ. ցանկանալով) ցանկա-
ցայ զայս պատեք ուտել ընդ ձեզ: Cuendet կը
ծանօթագրէ. Comme la version arménienne
offre vingt exemples de զատիկ «πάσχα» ré-
partis entre les quatre évangiles, mais seule-
ment six de պատեք «πάσχα», tous en Lc. XXII,
en comprend qu'Eznik élimine le terme rare
(Revue d. ét. arm., t. IX, p. 34). Հնարաւոր
է, որ Եզնիկ պատեքը զատիկով կը փոխանա-
կէ. սակայն հետաքրքրական է, որ նաեւ բա-
ռաչարը կը համաձայնի հոս Համաբարբառի
հետ շեղելով Զ. 5-ն: Եփրեմի մեկնութեան մէջ
«ցանկամ» ձեւը հաւանաբար գրչադրական
սրբագրութիւն մըն է, ինչպէս նաեւ Զ. 1-ի քով.
Կատականները կը նախընտրեն «ցանկանամ»:

Յովհ. Ա. 5. եւ լոյսն ի եւ ինքն լոյսն ի խաւարի
խաւարի անդ լուսաւորէր, անդ լուսաւորէր եւ խա-
եւ խաւար նմա ոչ յաղ- ւար նմա ոչ յաղքեաց.
քեաց. Ադ. 210: Տ 8. խաւար ոչ յաղքեաց
նմա. Տ 9:

Ագաթանգեղոսի կարեւոր նախադասու-
թիւններէն մին է, որ իսկական կռուան կը
ծառայէ անոր աղբիւրներու քննութեան հա-
մար. տեղիքս բոլոր ձեռագիրներէն վկայուած
է. քանի մը տարբերակներ որ կան՝ են ի եւ
լոյս, Ա ի խաւարին անդ, Ձ խաւարն նմա:
Նոյնպէս Տատիանի կողմէ հաստատուն պէտք
ենք ընդունիլ տեղիքս Եփրեմի նոյնիմաստ
կրկնութեամբ: Բայց Զ կը կարդայ՝ եւ լոյսն
ի խաւարի անդ լուսաւորէր եւ խաւար նմա
ոչ եղեւ հասուն. Soden κατέλαβεν, միակ

տարբերակ *παρέλαβεν* (ընկալաւ) /¹⁴⁴³. տ. Tischendorf, Merk եւս: Syr^{cur} եւ Պեշիտոտ՝ ܐܠܝܝܝ (հասկցաւ): Ուստի Ագ.ի համար կը մնայ միակ մեկնութիւնը՝ որ նա կը կարդայ Համաբարբառը: Սակայն այս տեղիքս յառաջ կը բերէ Ագ. ընդարձակ հատուածի մը մէջ, որ այլապէս գրեթէ բառացի կ'ընթանայ Զ.ի հետ ստէպ շեղելով նաեւ Տատիանէն: Այս ակնբախ համաձայնութիւնը Համաբարբառի հետ եւ դարձեալ երկարաչունչ շեղումներն անկէ կարեւոր ապացոյց են, որ Ագաթանգեղոսի գործածած աւետարանը ձուլուած էր Տատիանեան ընթերցուածներով՝ եթէ ինքնին աւետարաններու վերածուած Համաբարբառը չէր:

Մատթ. ԺԱ. 28—30. Եկայք առ իս մօենայն
Եկայք առ իս մօենայն
վաստակեալք եւ աշխատեալք (ab մօենայն աշխատեալք եւ վաստակեալք)
Եւ նոյն ունիք բեռինս (ԱՅք գրեռինս) ծանունս եւ ես հանգուցանեմ գձեգ. եւ (ԱՅ չիք եւ) առէք զլուծ իմ ի գձեգ եւ ուսարուք յինէն, զի հեգ եմ, հանդաշտ եւ խոնարհ սրտիւ եւ գտջիք հանգիստ անձանց գձեգ, զի լուծ իմ քաղցր է, եւ բեռն իմ փոքրոգի. Ագ. 221 (զի լուծ նորա քաղցր է եւ բեռն իւր փոքրոգի. Ագ. 428):

Եկայք առ իս մօենայն
աշխատեալք եւ նոյն ունիք

Եկայք առ իս վաստակեալք եւ աշխատեալք եւ նոյն ունիք բեռինս ծանունս, եւ ես հանգուցանեմ գձեգ. Տ 108:

Ուսարուք յինէն, զի հեգ եմ եւ խոնարհ, եւ գտջիք հանգիստ անձանց գձեգ. Տ 58:

Եկայք առ իս աշխատեալք եւ վաստակեալք եւ որք ունիք գրեռինս ծանունս եւ ես հանգուցից գձեգ. առէք զլուծ իմ ի գձեգ, զի լուծ իմ քաղցր է եւ բեռն իմ թեթեւ. Զգոն, 249:

բեռնն (ՏՏ գրեռնն) ծա-
նունն եւ ես հանգուցանեմ
զձեզ. *Փարպ.* 180:

Եկայք առ իս ամենայն
աշխատեալք եւ վաստա-
կեալք, եւ որք ունիք գրե-
ռնն ծանունն եւ ես հան-
գուցանեմ զձեզ. *Փարպ.*
Թուղթ, 199:

Մատթ. ԺԱ. 28—30 համարները ամէնէն
աւելի ցայտուն ու յայտնախօս փաստն են, զոր
կրցած եմ դնել ի նպաստ Տատիանի: Յատ-
կանչական գծերը շատ բնորոշ են հոս. Քրիս-
տոսի այս քաղցրալուր հրաւէրը միայն Մատ-
թէոս կը բերէ, ուստի միւս Աւետարանիչնե-
րէն ազդուելու հնարաւորութիւնը արտա-
քսուած է: Մատթէոսի այս տեղիքը ամէնէն
մխիթարական ու ամէնէն աւելի սիրուած ու
գործածուած խօսքերէն մին է, հետեւապէս
նա թարմ պէտք էր ըլլալ Ագ.ի եւ Փարպեց-
ւոյ բերանն ալ: Դարձեալ՝ համեմատական
հրատարակութիւնները գրեթէ միասնական
բնագիր մը կը ներկայացնեն հոս. 2 ունի՝
«Եկայք առ իս ամենայն վաստակեալք եւ բեռ-
նաւորք եւ ես հանգուցից զձեզ. առէք զլուծ-
իմ ի ձեզ եւ ուսարուք յիմէն զի հեզ եմ եւ
խոնարհ սրտիւ, եւ գտջիք հանգիստ անձանց
ձերոց. զի լուծ իմ քաղցր է եւ բեռն իմ
փոքրոգի» . *Մատթ. ԺԱ. 29, 30. 2 տարբե-*
րակ չի դնել ամենեւին. Soden յունարէնի
հայող քանի մը լեզուական տարբերութիւններ
կը դնէ՝ πρᾶος-πρᾶος եւն իբր կարեւոր, եւ

ուրիշ քանի մը զեղչումներ, որոնք մեր տե-
ռակէտէ նշանակութիւն չունին: Պեշխատո կը
հետեւի յոյնին, նոյնպէս եւ Syr^{sin} , որ կը
զեղչէ «եւ» խոնարհ բառէն առաջ. կարեւո-
րագոյն տարբերակն է Syr^{cur} ի յաւելուածը՝
«(բեռինս) ծանունս», իրեն սակայն կը սլակսի.
Ագ.ի եւ Փարպեցւոյ կրկնութիւնը՝ «աշխա-
տեալք եւ վաստակեալք»: Ուստի երկու մա-
տենագիրներուն եւս իբր աղբիւր կը մնայ
Տատիան. Ագաթանգեղոս եւ Փարպեցի կը
ներշնչուին Համաբարբառէն, եւ առանց տա-
րակուսի՝ իրմէ միայն երբ կը գրեն «եկայֆ
առ իս... վաստակեալք եւ աշխատեալք (կամ
աշխատեալք եւ վաստակեալք, ինչպէս կը
վկայէ Զգօն) եւ ոյֆ (կամ որֆ, Փարպ.,
Զգօն) ունիֆ բեռինս (նաեւ գրեռինս, Զգօն,
Փարպ., Ագ.) ծանունս եւ ես հանգուցանեմ
(նաեւ հանգուցից, Զգօն) զձեզ»: Այսպէս
տառացի համաձայնութեան մ'առջեւ անկա-
րելի է սլատահականութիւն մը ենթադրել.
մանաւանդ որ տեղիքս վկայուած է Ագաթան-
գեղոսէն, եւ երեք անգամ Փարպեցիէն, երկու
անգամ՝ կրճատուած (երրորդն է՝ ... եկայֆ
այսր ամենայն աշխատեալք եւ ոյֆ ունիֆ, ...,
բեռինս ծանունս..., Փարպ. 181). իսկ Տա-
տիանի կողմէ կը վկայեն Եփրեմ եւ Զգօն:

Աննշանակ չէ բնականաբար հայերէն եւ
ասորերէն Զգօններու խոտորումը այս տե-
ղիքիս մէջ. մինչ հայը «աշխատեալք եւ
վաստակեալք» համագօրներու կրկնութիւնն
ունի եւ բեռն իբր ծանր կը բնորոշէ բառական

հետեւելով Տ.ի, ասորերէն Զգօնը, որ տե-
սած է բարեփոխութիւններ, իւր պարզու-
թեամբ կը մերձենայ աւելի աւետարաններուն,
եւ Տատիանէն պահած է միայն «ամենայն»ի
զեղչումը. R. Graffinի բնագիրը կը կրէ
ܐܡܢܐ ܠܝܟܝܢ ܡܥܬܐ ܕܡܥܬܐ ܕܡܥܬܐ ܕܡܥܬܐ ܕܡܥܬܐ
= եկայք առ իս վաստակեալք եւ բեռնաւորք
(յատկապէս՝ բեռներ բարձողներ, կրողներ) եւ
ես հանդուցից զձեզ (Patrol. Syr., t. I, Pars I,
p. 757): Ապահով է, որ ասորական Զգօնի
այս յառաջբերութիւնը չի ներկայացներ Տ.ի
ընթերցուածը, նա կը հետեւի հաւատարմո-
րէն Պէշիտտոյի կամ Syr^{sin}ի դուրս թողլով
միայն «դուք ամենայն» (ܡܥܬܐ): Ապահով է
դարձեալ, որ Համաբարբառը կը կրէր «բե-
ռինս ծանունս» ինչպէս պահած է Syr^{cur} (տ.
Th. Zahn, Forschungen zur Geschichte des
neutest. Kanons, S. 150), եւ լաւագոյն փաստն
է ասոր՝ Եփրեմի յառաջբերութիւնը: Բայց
կարելի է որ Տ բնագրին մէջ չէր կրկնած՝
«վաստակեալք եւ աշխատեալք» եւ այդ
կրկնութիւնը յառաջ դսյ հայ թարգմանիչէն.
ասով կ'ունենանք կարեւոր ապացոյց մը սա-
կայն թէ Ագ. եւ Փարպ.՝ Համաբարբառի
հայերէն Թարգմանութիւնը իրենց աշխատու-
թեան հիմք ունին:

Տեղն է ըսելու որ Եփրեմի Համաբարբառի
մեկնութեան լատիներէն թարգմանութիւնը
(Աւգերեան — Mössinger)՝ չէ եղած նման
աշխատութիւններու համար պահանջուած
ճշգրտութեամբ. այդ է պատճառը, որ Zahn իւր

տիպար ուսումնասիրութեան մէջ «եւ աշխատեալք» բառը փակագծի մէջ կ'առնէ իբր հաւանական յաւելուած Եփրեմէն կամ հայ թարգմանիչէն, վասն զի թարգմանուած է՝
venite ad me, qui laboratis et onerati estis (աշխատեալք!) *et qui habetis graves afflictiones* (զրեռինս!), *et ego reficiam vos* (Aucher — Möisinger, *Evangelii concordantis expositio*, Venet. 1876, p. 117; Th. Zahn, *Forschungen zur Geschichte des neutestamentlichen Kanons*, I. Teil, Erlangen 1881, p. 148—150). մինչդեռ Եփրեմի յառաջբերութիւնը բառացի նոյն է հայերէն Զգօնի հետ, բաց ի փոքրիկ շրջումէն. Antonnelli հաւատարմօրէն թարգմանած էր *վերջինս*. *venite ad me, qui laboratis et fatigati estis et qui habetis onera gravia etc.* Jacobi Nis. *serm.*, p. 355: Նոյնպէս ուղիղ է նաեւ Robinsonի վերստուգած անգղիերէնի թարգմանութիւնը տեղիքիս, զոր վերականգմուած Համաբարբառի մէջ կը գրանենք. *come unto me, you that labour and toil, and that have heavy burdens, and I will refresh you.* Hamlyn Hill, *A Dissertation on the Gospel Commentary of S. Ephraem*. Edinburgh 1896, p. 90—91: Եփրեմի եւ Զգօնի յառաջբերութիւններու բառական համաձայնութեամբ աննպատակ կ'ըլլան նաեւ Zahnի խորհրդածութիւնները:

Սակայն եւ այնպէս Ագաթանգեղոսի եւ Փարպեցւոյ յաւելուածները ու տարբերութիւնները յիշեալ տեղիքներու մէջ՝ ամենայն

(վաստակեալք եւն), (խոնարհ) սրտիւ (Ագ.), նոյնպէս (բեռն իմ) փոքրոգի, որուն համադօր կը գտնենք Զգօնի քով՝ քեքեւ, մեզի համար կարեւոր եզրներ են անդրադոյն քայլ մ'առնելու: Այդ յաւելուածները կը պակսին Տատիանի, կան սակայն ճշդիւ Զ.ի քով, հետեւապէս անոնք արդիւնք են Համաքարբառի սրբագրութեան՝ կատարուած Աւետարաններու վրայէն, կամ հակառակէն՝ Տատիանի տեղիքները, գործնք քարգմանիչը յաճախ գործածելով իւր արեան փոխարկած էր, Աւետարաններու քարգմանութեան ժամանակ սպրդած են՝ կամայ քէ աւկամայ: Ամէն պարագային կը մնայ հաստատուն թէ Տատիանի Համաքարբառը հայերէնի քարգմանուած ունաւ լայնօրէն գործածուած է Հայաստանի մէջ, այլապէս անիմաստ պիտի մնար միւս կողմէ Եփրեմի Համաքարբառի մեկնութեան թարգմանութիւնը, որ միայն հայերէն պահուած է: Հաւանաբար Համաքարբառի այդ ծաւալուն ազդեցութեան արդիւնքն է ուրիշ մէկ շատ եզակի պարագայ մը. Կիւրեղ Երուսաղէմացի իւր Կոչման Ընծայութեան մէջ կը գործածէ Մատթ. ԺԱ. 28. սակայն հայերէն թարգմանութիւնը եւ յունական բնագիրը իրարմէ կը շեղին, հայը՝ ի նպաստ Տատիանի: Կիւրեղի գործքին հայերէն թարգմանութիւնը կը կրէ. «Եկայք առ իս ամենայն աշխատեալք եւ ոյք ունիք գրեռիս ծանունս, եւ ես հանգուցանեմ զձեզ» (Կոչումն Ընծ., Վիեննա 1832, էջ 2), որ կը հա-

մաճայնի Տատիանի (եւ այս կրճատած ձեւին մէջ նաեւ *Syr^{cur}*) հետ. մինչ յունարէն բնագիրն ունի սովորական ընթերցուածը՝ *ὁ εὐτε πρὸς με* (ոմանց կը պակսի «առ իս») *πάντες οἱ χοπιῶντες καὶ πεφύρτισμένοι καὶ ἀναπαύσω ὑμᾶς* (*G. C. Reischl, Cyrilli Hier. Archiep. opera, Monaci 1848, p. 28*) : Ի՞նչպէս մեկնել այս տարբերութիւնը : Կոչման Ընծայութեան հայ թարգմանիչը կրկնաբան լեզու մը կը գործածէ. նա յաճախ ազատ կուտայ իւր առաջադիրը. սակայն այդ կռուան մը չի տար առարկելու թէ հայերէն թարգմանութեան հիմը յունարէն բնագիրը չէ. մանաւանդ որ հայերէնին հետ միայն արամեերէն պաղեստինեան թարգմանութիւն մը ծանօթ է հատակոտորներով : Առաւելապէս փաստ մըն է թարգմանական այդ ազատութիւնը մեր բնաբանին. Թարգմանիչը հիւսած է հոն իրեն այլապէս ծանօթ տեղիք մը, որուն աղբիւրն է Համաքարաւոր :

Ոչ նուազ հետաքրքրական է սակայն, որ Մատթ. ԺԱ. 27, 28 համարներ, նաեւ Աւետարաններու մէջ պահած են հեռաւոր աղերս մը Տատիանի հետ. մեզի հաւանական չ'երեւար *Syr^{cur}* համաչափ ազդեցութիւն մը հոս, երբ ճնշիչ մեծամասնութեամբ Համաքարաւոր ընթերցուածները կը գտնենք Ագ.ի եւ Փարպեցւոյ քով սոյն համարներու համար : Փոքրիկ համեմատութեամբ մը Վիեննայի Մխիթարեան գրադարանի ձեռագիրներու մէջ յաջողեցանք գտնել հետեւեալ եր-

կու նշանակալից ընթերցուածները . ձեռագիր
ԹԻԼ 308, Եկայք առ իս ամենայն աշխատեալի
եւ ծանրաբեռնեալի: Ձեռագիր ԹԻԼ 129,
Եկայք առ իս ամենայն վաստակեալի եւ ծան-
րաբեռնի: Երկուքին քով եւս ծանր + բեռն,
փոխանակ Զ.ի «բեռնաւորք» ձեւին, որ
կ'անդրադառնայ Տատիանի (եւ Syr^{cur}ի) ըն-
թերցուածին՝ «եւ ոյք ունիք բեռինս ծանունս»:
Թերեւս երկուքն ալ կ'օրինակեն հնագոյն օրի-
նակներէ, ուր գտած են նոյն ընթերցուածներ,
վասն զի հաւանական չի թուիր ձեռնմխում
մը, ո՛չ յոյնը (Soden, Tischendorf), ո՛չ ալ ասոր-
իին (Պեշիտտո, Syr^{sin}, բաց ի Syr^{cur}էն, որ շա-
տոնց դադրած էր գործածուելէ) ունին զայն:

Կը համարիմ թէ աննշանակ չէ նաեւ «աշ-
խատեալք» եւ «վաստակեալք» բառերու փո-
խանակութիւնը, թերեւս անոնք յատկանիշ
են երկու տարբեր սկզբնագրերու, ուր փո-
խադարձաբար մին կամ միւսը ջնջուած է:

Գ. ԱԳԱԹԱՆԳԵՂՈՍ ԵՒ Ղ. ՓԱՐՊԵՑԻ ԻՆՔՆԱԿԱՅ

Ագաթանգեղոսի ու Փարպեցւոյ կոչում-
ները դասաւորելու ժամանակ՝ յաճախ դժուար
է որոշել, թէ արդեօք անոնց շեղումները Զ.ի
բնագրէն իբր ազա՞տ յառաջբերութիւն պէտք
է նկատել, թէ հայերէն Աւետարաններու տար-
բեր բնագրի մը վերագրել, եւ այն՝ ի՛նչ չա-
փով: Նախորդ յօդուածով ջանացինք ապա-
ցուցանել, որ երկու պատմագրերուն ալ կի-
րարկած Աւետարանները լիովին չեն համա-
ձայնիր Զ.ի բնագրին հետ . մենք գտանք հոն

չօչափելի քանակով ընթերցուածներ, որոնք Տատիանեան Համաբարբառի լայն գործածութեան ու ազդեցութեան անհերքելի վկաներն են: Այս պարագան միայն բաւական պիտի ըլլար մեծ զգուշութիւն պարտադրելու մեզի. միւս կողմէ սակայն պակաս չեն զօրաւոր օրինակներ ի նպաստ լայն ըմբռնուած ազատութեան մը: Յաջորդ էջերուն կը յանձնենք լուսաբանել զայս:

Մատթ. Բ. 6. Եւ դու Բեթղէհէմ (Ա. Բեթղէհէմ) ոչինչ կրսեր վիճակաց հասեր. ի քէն ծագեսցի ինձ. պետ եւ իշխան տանն Իսրայէլի, եւ ելք նորա ի սկզբանէ աւուրց աշխարհի. Ա. 193, Միքէ Ե. 2. Եւ դու Բեթղէհէմ տուն Եփրաթայ, սակաւաւոր իցես լինել ի հազարաւորս Յուդայ, ի քէն ելցէ ինձ լինել իշխան (տ. ելցէ ինձ իշխան) Իսրայէլի, եւ ելք նորա ի սկզբանէ աւուրց աշխարհի: Ա. Միքէէն կ'առնէ վերջաւորութիւնը, սակայն նա կը շեղի Մատթէոսէն իւր կրճատումով ու յաւելուածով. Մատթ. Բ. 6. Եւ դու Բեթղէհէմ երկիր Յուդայ, ոչինչ կրտսեր (տ. կրսեր) ես յիշխանս Յուդայ, ի քէն ելցէ ինձ իշխան, որ հովուեսցէ զԺողովուրդ իմ զԻսրայէլ:

Գ. 14. Ինձ պարտ է (2^ր պիտոյ է) ի քէն մկրտել. Ա. 204. Տ կը համաձայնի մասամբ Աւետարանի հետ լեզուական տեսակէտէ: Ինձ պիտոյ է ի քէն կնիք առնուլ. Տ 91. այլուր կիսատ թողած է. Ես կարօտ եմ. Տ 96:

Դ. 10. (ամենեցուն զայն զնէր ի մտի, զի) Տեառն Աստուծոյ իւրեանց (b մերում) միայն երկիր պազցեն (b պազցուք, ԱԲ պազանիցեն), եւ նմա միայն սպաս տարցին. Ագ. 407. համարը խօսքի իմաստին համաձայն դիմաւորած է. միայն «սպաս տարցին» դարձուածքը ուշադրութեան արժանի է. Մատթ. Դ. 10 ունի «պաշտեցես»:

Ե. 13, 14. դուք էք աղ երկրի, եւ լոյս աշխարհի (abd երկրի, դուք [d թէ դուք, a եւ թէ դուք] էք լոյս աշխ.ի). Ագ. 356. Ագ. կը կրճատէ Մատթէոսի խօսքը, ինչպէս կրճատած կը գտնենք զայն Տ.ի քով. Լոյս էք դուք աշխարհիս, եւ աղ էք դուք երկրիս. Տ 56. բայց Ագ. կը հետեւի Զ.ի՝ երկրի — աշխարհի բառախաղով:

Ե. 19. որ ախորժելով սպասաւորէ ամենեցուն մեծ կոչեսցի յարքայութեան երկնից. Փարպ. 80. Մ կը խօսի պատուիրաններու պահպանութեան մասին. Իսկ որ արասցէ եւ ուսուցէ, նա մեծ կոչեսցի յարքայութեան երկնից. Ե. 19: Փարպ. ըստ կամի փոփոխեր է:

Ե. 28. որ հայի ի կին մարդ ի պատնառս ցանկութեան՝ անդէն շնացաւ ընդ նմա ի սրտի իւրում. Փարպ. 191. Եզնիկ աւելի կը մերձենայ Զ.ի՝ Որ հայի ի կին մարդ առ ի ցանկանալոյ, անդէն շնացաւ ի սրտի իւրում. Եզն. 316. Եզնիկին կը պակսի առարկան, զոր ունի Զ. «առ ի ցանկանալոյ նմա» եւ «շնացաւ ընդ նմա», բայց չունին երկրորդը՝ Լօս

Βας Η⁷⁶. մինչ Syr^{sin} Syr^{cur} ունին՝ հայի ի կին եւ ցանկայ նմա : Փարպ . ուրեմն աւելի մեկնողական ձեւով յառաջ կը բերէ : Հաւանաբար այդ ընթերցումը դարձեալ հնագոյն բնագիր մը կ'ենթադրէ, վասն զի Կոչումն Ընծայութեան գրեթէ բառացի կը համաձայնի Փարպեցւոյն, թէեւ յոյն բնագիրը կրկին սովորական ընթերցուածը կը կրէ (տ. Reischl, Cyr. Hier. op., p. 56) : Հայ թարգմանիչը կը դնէ . Որ հայեսցի ի կին մարդ ի պատմառս ցանկութեան՝ անդէն իսկ շնացաւ ի սրտի իւրում . Կոչումն, 239 :

Ե. 45. ծագէ զարեգակն իւր ի վերայ բարեաց եւ չարաց, եւ ածէ անձրեւ ի վերայ արդարոց եւ մեղաւորաց, զի լիջիք դուք որդիք բարերարք Հօրն ձերոյ բարերարի . Ագ. 308. էջ 50 երկրորդ դէմքով ըսած էր . «զի ծագես զարեգակն քո ի վերայ չարաց (αabdԱԶ չարեաց) եւ բարեաց, եւ ածես անձրեւ ի վերայ արդարոց եւ մեղաւորաց» : Այս երկու համարներն ալ կազմուած են Մ. ի վրայէն, մասամբ կրճատելով ու չըջելով . Մ. 45 կ'ըսէ . զի եղիջիք որդիք Հօր ձերոյ որ յերկինսն է : Ագ. կ'աւելցնէ՝ բարերարք բարերարի իմաստին համաձայն, եթէ առանձին աղբիւր մը չի ներկայացներ :

Զ. 12. Թող մեզ զպարտիս մեր ըստ մեր քողովոյ մերոց սլարտապանաց . Փարպ. 27. Փարպեցի այսպէս ըսել կուտայ «հանապազ» . Զ՝ որպէս եւ մեք քողովմք, ինչպէս յոյնն ու ասորին . կարելի⁶ է արդեօք մտածել որ Ղա-

զար ֆարպեցի չգիտնար ամենօրեայ աղօթքին բանաձեւը, եթէ իր ժամանակ կը գործածուէր Զ.ի բնագիրը: Յատկանշական է, որ նաեւ Զգօն ըսել կու տայ. Թող մեզ զմեզս մեր, զի եւ մեք թողցուք մեր պարտապանաց. տպ. Հռոմ. 36: Տ.ի Համաբարբառը հաւանաբար բաւական չփոթ մթնոլորտ մը ստեղծած պիտի ըլլար նաեւ հայ ժողովրդի քով, մինչեւ որ Աւետարանի խօսքերը իրենց կաղապարով թափուէին անոր յիշողութեան մէջ: Այս տեսակէտէ ֆարպ.ւոյն կոչումը անցման փուլ մը պիտի ներկայացնէ:

Է. 13, 14 մտէք ընդ դուռն նեղ, զի նեղ է դուռն, որ հանէ ի բարիս, եւ անձուկ է ճանապարհն, որ տանի ի կեանսն յաւիտենից. Ագ. 306. կ'երեւայ ազատ յառաջբերութիւն մըն է Մ. Է, 13—14էն. Ագ. Աւետարանի պատկերները՝ դուռն, ճանապարհ՝ համազօր գաղափարներու կը դարգացնէ, մինչ Մ. կը գոհանայ մէկ խօսքով՝ «անձուկ է դուռնն եւ նեղ ճանապարհն, որ տանի ի կեանս» . Տ ունի միայն «դուռն է նեղ» . Տ. 240:

Ը. 17. նա զհիւանդութիւնս մեր բարձցէ (b բառնայ). Ագ. 223. Եսայի, ԾԳ. 4. նա զմեզս մեր բառնայ. իսկ Մ. ունի՝ նա զհիւանդութիւնս մեր վերացոյց, եւ զցաւս մեր եբարձ:

Թ. 11. ընդէ՞ր վարդապետն ձեր խառն ընդ մեղաւորս եւ ընդ մաքսաւորս ուտէ եւ ըմպէ. Փարպ. 189. ազատ յառաջբերութիւն մը Մատթէոսէն, յաւելեալ՝ խառն. Զ ընդէր

ընդ մաքսաւորս եւ ընդ մեղաւորս ուտէ վարդապետն ձեր :

Թ. 13, ԺԲ. 7. զողորմութիւն կամիմ քան զպատարագս (ad զպատարագ). Ագ. 223. Հին Կտակարանէն ուրիշ խօսք մը, ուր Ագ. դարձեալ կը խոտորի. Ովսէ, 2. 6. զողորմութիւն կամիմ եւ ոչ զպատարագ. Մ. ունի՝ զողորմութիւն կամիմ եւ ոչ զզոհ. Թ. 13, ԺԲ. 7 (տ. զզոհ). սակայն ունին զայն վրական եւ սահիդական թարգմանութիւնները, եւ Եփրեմ Ովսէի մեկնութեան մէջ կը դնէ «բարեգործութիւն կամիմ քան զզոհ» (Sancti Ephraemi Syr. opera omnia, II t. syr., p. 241. Assemani լտ. համարը կը զետեղէ, առանց բառացի թարգմանելու). եւ սակայն ասորական Աստուածաշունչը (Լոնդոն 1823) յիշեալ տեղը կը դնէ «եւ ոչ զզոհ»: Արդեօք Եփրեմ Տատիանէ ազդեցութիւն մը չի՞ ցուցներ, որ մինչեւ Հին Կտակարանի գործածուած տեղիքներուն անդրադառնար: Եփրեմի մարգարէութեանց մեկնութիւնը չէ հասած հայերէն:

Ժ. 37. որ սիրէ զկիւն եւ գորդիս առաւել քան զիս՝ չէ ինձ արժանի. Փարպ. 51. 2 եւ համեմատական հրատարակութիւնները չունին՝ զկիւն եւ գորդիս. Փարպ. Թերեւս կ'ազդուի Ղուկասէն. ոչ ոք է որ եթող զտունս... կամ զկիւն կամ գորդիս. ԺԸ. 29:

Ժ. 40. եթէ զիս սիրեցին, ապա զձեզ սիրեսցեն, եթէ զիս ընկալան, ապա եւ զձեզ ընդունին. ապա թէ զիս հալածեցին, եւ զձեզ հալածեն, եթէ զիս ատեցին, եւ զձեզ ատեն,

եւ եթէ զիս, որ տանուտէր էի, Բէեղզերուզ
կարդացին, ո՞րչափ եւս առաւել զձեզ եւ զըն-
տանիս իմ. Փարպ. 189. Այս տեղիքը շատ
բացորոշ է, որ Փարպ. յիշողութենէ յառաջ
կը բերէ. հոն ձուլուած են Մատթ. Ժ. 25,
40. Յովհ. ԺԵ. 18, 20:

ԺԱ. 10. հրեշտակ իմ երթիցէ առաջի քո
պատրաստել զճանապարհս քո. Ագ. 164—
165. Մաղաքիա, Գ. 1. ահա ես առաքեմ
զհրեշտակ իմ, եւ տեսցէ զճանապարհս իմ
(տ. չիք՝ իմ) առաջի իմ: Մ. ԺԱ. 10. ահա
ես առաքեցից զհրեշտակ իմ առաջի երեսաց
քոց, որ պատրաստեսցէ զճանապարհս քո.
Մրկ. Ա. 2 (առաքեմ... հանդերձեսցէ),
Ղուկ. Է. 27 (առաքեմ... յարդարեսցէ զճա-
նապարհ): Ագ. ազատ տուած կ'երեւայ այս
մարգարէութիւնը. Եփրեմ (Opera omnia, II,
p. 314) կը գործածէ հաւատարմօրէն Մաղա-
քիայի խօսքը. համեմատական հրատարակու-
թիւններն ալ խոտորումներ չեն նշանակեր:

ԺԲ. 18. դա է որդի իմ միածին, հաճե-
ցուցիչ անձին իմոյ, եղից զոգի իմ ի վերայ
դորա (ԱԲ նորա). Ագ. 211. Եսայեայ խօսքն
է՝ Իսրայէլ ընտրեալ իմ զոր ընկալաւ անձն
իմ. ետու զոգի իմ ի վերայ նորա եւ իրաւունս
հեթանոսաց հանցէ. Ես. ԽԲ. 1. Մ. կը դնէ՝
«ահա մանուկ իմ զոր ընտրեցի եւ սիրելի իմ,
ընդ որ հաճեցաւ անձն իմ. եղից զոգի իմ ի
վերայ նորա եւ իրաւունս հեթանոսաց պատ-
մեսցէ. Մ. ԺԲ. 18: Ագ. երկուքէն ալ կը
շեղի իւր համառօտութեամբն ու բառերու

ընտրանքով. իրեն մերձ կը թուի դարձեալ Եփրեմ Եսայեայ մեկնութեան մէջ, ասորէնքն բնադրին թարգմանութիւնն է «Ահա դա է որդի իմ եւ սիրելի, ընդ որ հաճեցաւ անձն իմ. ետու զողի իմ ի վերայ նորա» (Opera omnia, II, p. 90): Անցողակի ըսէինք որ Մ. ԺԲ. 18 «Եւ» սիրելի բառին առջեւ՝ ունի Syr^{cur}. Soden, Nestle չեն դներ այս տարբերակը յոյն ձեռագիրներու մէջ:

ԺԲ. 49. սոքա են իմ քոք եւ եղբարք, որ առնեն զկամս Հօր իմոյ, որ յերկինս է. Ագ. 298. ազատ յառաջբերութիւն մը, ուր նկատելի է յոգնակի ձեւը. Syr^{sin} եւ Syr^{cur} ունին «մայր իմ եւ քոք իմ եւ եղբայր իմ»:

ԺԸ. 3. եթէ ոչ դարձջիք եւ լինիջիք իբրեւ զմանուկս զայս (b մանկտիղ զայդ) ոչ կարէք մտանել յարքայութիւն Աստուծոյ. Ագ. 221. իբրեւ զմանկտի, ոչ մտանիցէք յարքայութիւն երկնից. Մ. ԺԸ. 3. արքայութիւն Աստուծոյ Մրկ. Ժ. 15. Ագ. թերեւս կ'ազդուի Մրկ. 15, որուն սակայն հաւատարիմ չէ. «զմանկտի» ցուցականով կը գործածեն Ս. Հայրեր (Tischendorf). Syr^{cur} ունի «իբրեւ զմի ի մանկանցս յայսցանէ»: Եւ սակայն Զգօն կը կարդայ. Եթէ ոչ դարձջիք եւ լինիջիք իբրեւ զմանկտիս այս, ոչ մտջիք յարքայութիւն երկնից. Զգօն, Հոռմ 1756, էջ 341:

ԺԸ. 19—20. ուր իցեն երկու եւ երեք ժողովեալ յանուն իմ, ամենայն զոր ինչ եւ ինդրեսցեն ի Հօրէ իմմէ տացի նոցա. Փարսլ.

21. Յեղաշրջած է Փարպ. նախադասու-
թիւնը. 2՝ վասն ամենայն իրաց, զինչ եւ
ինդրեացեն եղիցի նոցա ի Հօրէ իմմէ, որ
յերկինսն է. զի ուր իցեն երկու կամ երեք
ժողովեալ յանուն իմ, անդ եմ ես ի մէջ նո-
ցա. Մատթ. ԺԸ. 19—20: Փարպ. ազատ յա-
ռաջբերութիւն մը կը թուի ընել:

ԺԹ. 5. վասն այսորիկ թողցէ այր զհայր
իւր եւ զմայր իւր, եւ յարեցի ի կին իւր եւ
եղիցին երկօքին ի մարմին մի. Ագ. 144.
զհայր իւր ունի 2 իբր տարբերակ, իւր կ'ա-
ւելցնեն հայր եւ մայր բառերէն ետք 1^α 168
Hδ³ եւն: Ագ. ի յատկանշական է յարեցի
բառը: Եզնիկ եւս յառաջ կը բերէ սոյն հա-
մարը (էջ 81, 288):

ԺԹ. 29. որ թողցէ զբնակութիւն (adԱԲ2
զբնակութիւնս) իւր վասն անուան իմոյ ի
միւսանգամ գալստեան իմում զկեանս յաւի-
տենական ժառանգեցուցից (ԱԲԴ2 ժառան-
գեցուցանեմ) նմա. Ագ. 84. Ագ. Մ. էն չատ
կը խոտորի հոս, ոչ նուազ Մրկ. էն (Ժ. 29)
եւ Ղուկ. էն (ԺԸ. 29). Մ. ունի «եւ ամենայն
որ ոք (տ. ոք որ) եթող զտուն կամ զեղբարս
կամ զքորս կամ զհայր կամ զմայր կամ զկին
կամ զորդիս կամ զազարակս վասն անուան
իմոյ՝ հարիւրապատիկ առցէ եւ զկեանսն
յաւիտենականս ժառանգեցէ. Մ. ԺԹ. 29.
«զտուն կամ զեղբարս» (յտկ. զտունս) բա-
ռակարգը կը կրեն K Hδ^{2c} 1γ^α: Ագ. ի «զբնա-
կութիւնս) . . . ի միւսանգամ գալստեան

իմում ... ժառանգեցուցից» տարբերակները նշանակալից են :

ԻԱ. 19. յայսմհետէ ի քէն պտուղ ոք մի կերիցէ. Ագ. 338. մի այսուհետեւ ի քէն պտուղ եղիցի (տ. ելցէ) յաւիտեան. Մ. ԻԱ. 19. Soden, Tischendorf, Nestle եւն չունին Ագ.ի ընթերցուածը, որ թերեւս ազատ յաւաքերութիւն է :

ԻԲ. 4. զպարարակ իմ զենեալ է, եւ զճաշ իմ պատրաստեալ է. Ագ. 48. նոյնպէս ազատ յառաքերութիւն :

ԻԲ. 42—45. որպէս ասէք (add դուք ԱԲ) զՔրիստոս որդի Դաւթի, զորմէ Դաւիթ իսկ նշանակեաց Հոգւոյն սրբով թէ ասաց Տէր ցՏէր իմ, նիստ ընդ աջմէ իմմէ. եւ արդ զիա՞րդ իցէ որդի Դաւթի. Ագ. 224. Ագ. կը շեղի թէ Մ.էն, թէ Մրկ.էն (ԺԲ. 35—37), եւ թէ Ղուկ.էն (Ի. 41—44). ազատ խմբագրութիւն մը կը թուի ըլլալ. նշանակելի է սակայն «սրբով» յաւելուածը, մինչ Մ կը կարդայ «Հոգւոյն» միայն. Մրկ. ԺԲ. 36 ունի զայն, ինչպէս նաեւ ԹԵ^{cur} :

ԻԷ. 24, Ղուկ. ԻԳ. 14. անպարտ եմ ես յարենէ առնդ, զի ոչինչ գտի ի դմա մնաս արժանի մահու. դուք առէք եւ ըստ ձեր օրինաց դատեցարուք. Փարսլ. 189. Փարսլ. կը փոփոխէ ու կ'ընդհիւսէ վերեւ դրուած տեղիքները. Մատթ. ունի քաւեալ փիս. անպարտ. արդարոյդ արդորիկ փիս. առնդ եւն : Նմանութեան պատահական եզր կ'ընծայէ հայերէն Կոչումն Ընծայութեան շեղելով յոյ-

նէն. Արդար եմ ես յարենէ առնդ այդորիկ արդարոյ. Կոչ. 238: Զգալի է միաժամանակ Փարպ. եւ Կոչման միջեւ անջրպետը, որ համադրութեան մէջ մեծ զգուշութիւն կը պարտադրէ մեզի:

ԻԸ. 4. խոռովեալ պահապանացն եւ եղեալ հանգոյն մեռելոց. Ագ. 239. եւ յահէ անտի նորա խոռովեցան պահապանքն են եղեն իբրեւ զմեռեալ (տ. զմեռեալս). Մ. ԻԸ. 4:

Մրկ. Բ. 18. ընդէր աշակերտքն Յովհաննու եւ Փարիսեցիքն պահեն եւ քո աշակերտին (2 աշակերտքդ) խառն ուտեն (2 ոչ պահեն). Փարպ. 189. «խառն ուտեն» մեկնողական պիտի ըլլայ Փարպեցւոյ կողմէ՝ համադր չպահելու:

Ը. 36, 37. Մատթ. ԺԶ. 26. զինչ օգուտ է մարդոյ թէ (2 եթէ) զաշխարհ ամենայն շահեսցի եւ զանձն իւր կորուսցէ (2 տուժեսցի) եւ կամ զինչ տացէ մարդ փրկանս ընդ անձին իւրոյ. Փարպ. 59. վերջաւորութիւնը Մատթէոսէն է (չիք եւ). «կորուսցէ» ապահով Ղուկ. Թ. 25 համարի ազդեցութիւնն է՝ զանձն իւր կորուսցէ կամ տուժեսցի:

Թ. 49. ամենայն ոք հուրք յաղեսցի. Ագ. 352. Մ ունի «ամենայն ինչ հրով յ.» յուն. πᾶς. Syr^{sin} ܐܠ ܠܥܠ (ամենայն ոք):

Ղուկ. Ա. 72—75. յիշեաց զերդումն, զոր երդուաւ Աբրահամու հօր մերում, տալ մեզ առանց երկիւղի զփրկութիւն (aԱԲ փրկութիւն) ի թշնամեաց մերոց եւ ի ձեռաց ամենայն ատելեաց մերոց. պաշտել զնա սրբու-

Թեամբ (ԱԲ զնա ստուգութեամբ) եւ արդարութեամբ. Ագ. 205. Ժամագիրք՝ յիշել զկտակարանս սրբութեան իւրոյ. զերդումն զոր երդուաւ Աբրահամու հօր մերոյ տալ մեզ առանց երկիւղի զիրկութիւն ի թշնամեաց մերոց. պաշտել զնա սրբութեամբ եւ արդարութեամբ առաջի նորա զամենայն աւուրս կենաց մերոց. մինչ Ղուկ. Ա. 72—73 ունի՝ յիշել զուխտն իւր սուրբ. զերդումնն (տ. զերդումն), զոր երդուաւ Աբրահամու հօր մերում տալ մեզ առանց երկիւղի ի ձեռաց թշնամեաց (տ. մերոց) փրկեալս. պաշտել զնա սրբութեամբ եւ արդարութեամբ առաջի նորա զամենայն աւուրս կենաց մերոց: Զ. ի ընթերցումը կը համաձայնի յունարէնի հետ καὶ μνησθῆναι διαθήκης ἀγίας αὐτοῦ, ὄρχον, ὃν ὤμοσεν πρὸς Ἀβραὰμ τὸν πατέρα ἡμῶν, τοῦ δοῦναι ἡμῖν ἀφόβως ἐκ χειρὸς ἐχθρῶν ρυσθέντας λατρεύειν αὐτῷ, ἐν ὁσιότητι καὶ δικαιοσύνῃ ἐνώπιον αὐτοῦ πᾶσαις ταῖς ἡμέραις ἡμῶν. Հայերէնը կը յաւելու (զամենայն աւուրս) «կենաց մերոց» զոր ունին Koridethi, Syr^{sin} եւն: Ագ. եւ Ժամագիրքը կը շեղին մեծ չափով Աւետարանի խօսքերէն. եւ կը ցուցնեն սերտ աղերս մը իրարու հետ. ունի^ոն արդեօք հասարակաց աղբիւր մը. յունարէն ձեռագիր չի յիշատակուիր, որ ներկայացնէ Ագ. ի կամ Ժամագրքի ընթերցուածը. Syr^{sin} եւ Պեչիտառ քանի մը աղերսներ կը ցուցնեն նմանութեան, սակայն իրենց ամբողջութեան մէջ յունարէնը կը ներկայացնեն: Syr^{sin} ունի՝

զի տացէ մեզ զի առանց երկիւղի ապրեսցուք ի ձեռաց թշնամեաց մերոց, զի պաշտեսցուք առաջի նորա սրբութեամբ եւ արդարութեամբ դամենայն աւուրս կենաց մերոց. մինչ Պեշիտոտ կը կարգայ աւելի յունարէնին մեր- ձենալով. զի տացէ մեզ զի փրկեսցուք ի ձեռաց թշնամեաց մերոց եւ առանց երկիւղի պաշտեսցուք առաջի նորա: Նմանութեան գլխաւոր եզր երկու նախադասութիւններու յերածելն է. Ագ. կամ Ժամագիրքը միեւնոյն դարձուածքին կը դիմեն հայացնելու համար յունարէն՝ ածականով բեռնաւոր հայցական տէր բային. յոյն բնագրի բառացի թարգմանութիւնն է. «եւ յիշել իւր սուրբ ուխտը (կամ կտակարանը), երդումը, զոր երդուաւ Աբրահամին՝ մեր հօր, տալ մեզի՝ անվախ՝ թշնամիներու ձեռքէն փրկուած՝ պաշտել զինքը»: Ղուկ.ի «տալ մեզ առանց երկիւղի ի ձեռաց թշնամեաց մերոց փրկեալս» յունաբանութիւնն է, ուր հայերէնն իւր քերականական կազմէն տուժած է, եւ խօսքին իմաստը մթադնած: Յիշատակելու արժանի է «եւ»ին հետ, որ Ագ.ի քով պարզեր է նախադասութիւնը, նաեւ «առանց երկիւղի» կազմութիւնը. յունարէնի համաձայն պիտի սպասէինք մենք ածանցեալ մը՝ աներկիւղ: Աւելցնենք նաեւ, որ Ագ.ի եւ Ժամագրքի մէջ նախադասութիւնները յեղաշրջուած են. եւ հաւանական է որ հնագոյն մէկ աղբիւրի վրայ յեցած ըլլան, թերեւս Տատիանի:

Զ. 26. Վայ իցէ ձեզ, յորժամ բարի ա-

սիցեն զձէնջ մարդիկ. Ագ. 106. «մարդիկ» բառին առջեւ «ամենայն» չունին նաեւ *K H la* եւն:

Ժ. 22. Ոչ ոք գիտէ զՀայր, եթէ ոչ Որդի, որպէս եւ զՈրդի ոչ ոք գիտէ՝ եթէ ոչ Հայր. Ագ. 210: Զ՝ եւ ոչ ոք գիտէ թէ ով է Որդի, եթէ ոչ Հայր, եւ ոչ Հայր (տ. եւ ոչ զՀայր ոք գիտէ), եթէ ոչ Որդի եւ ում կամիցի Որդին յայտնել. Ղուկ. Ժ. 22. Ագ. կրկին կը կրճատէ Աւետարանը. նոյնպէս համառօտուած կը գտնենք այս խօսքը նաեւ Տ.ի քով, որ սակայն Մատթէոսէն յառաջբերութիւն կ'ընէ. Ոչ ոք քանաչէ զՀայր, եթէ ոչ Որդի, եւ ոչ Որդի, եթէ ոչ Հայր. Տ 108. Մատթ. ունի՝ եւ ոչ ոք քանաչէ զՈրդի՝ եթէ ոչ Հայր, եւ ոչ զՀայր ոք ճանաչէ՝ եթէ ոչ Որդի... Մատթ. ԺԱ. 27:

Ժ. 23, 24. Երանի է աչաց ձերոց, զոր տեսանէքդ, եւ ականջաց ձերոց, զոր լսէքդ. զի բազում մարդարէք եւ արդարք եւ թագաւորք (ԱԲ օմ եւ թագաւորք) ցանկացան տեսանել զոր տեսանէքդ եւ ոչ տեսին, եւ լսել, զոր լսէքդ, եւ ոչ լուան. Ագ. 174. Ագ. հոս կրճատելով կը համադրէ Մատթ. եւ Ղուկ., Մատթ. կը կարդայ՝ բայց ձեր երանի է աչացդ, զի տեսանեն, եւ ականջաց ձերոց, զի լսեն: Ամեն ասեմ ձեզ, զի բազում մարդարէք եւ արդարք ցանկացան տեսանել, զոր տեսանէքդ, եւ ոչ տեսին, եւ լսել զոր լսէքդ, եւ ոչ լուան. Մ. ԺԳ. 16—17: Ղուկ. (Ժ. 23—24) ունի՝ Երանի աչաց, որ տեսանիցեն (տ. տեսանեն) զոր տեսանէքդ. ասեմ ձեզ,

զի բազում մարգարէք եւ թագաւորք կամեցան տեսանել զոր դուքդ տեսանէք եւ ոչ տեսին, եւ լսել, զոր լսէքդ, եւ ոչ լուան (տ. ոչ կարացին տեսանել, եւ լսել զոր լուայքդ եւ ոչ լուան) :

ԺԲ. 10. որ հայհոյեսցէ զՀոգին սուրբ մի թողցի նմա մի յայսմ աշխարհի եւ մի ի հանդերձելումն. Փարպ. 191. 2° բայց որ զՀոգին սուրբ հայհոյիցէ (տ. հայհոյեսցէ) մի թողցի նմա : Փարպեցւոյն յաւելուածը կը կրեն $\text{Iad}^5 \text{af c}$ (Soden) միայն :

ԺԶ. 31. Թէ Մովսիսի եւ մարգարէիցն ոչ լուիցեն, ապա թէ եւ (d եւ թէ) ի մեռելոց ոք երթայ առ նոսա՝ ոչ լսեն. Ագ. 241. 2 վերջաւորութեան կը կարգայ՝ «եւ ոչ թէ ի մեռելոց ոք յառնիցէ հաւանեսցին (տ. հաւատասցեն)» . Ագ. յայտնապէս կը խոտորի 2.էն. Եփրեմ իւր մեկնութեան մէջ՝ սկիզբը միայն կը յիշատակէ այս համարին, որ սակայն 2.ին հետ բառական նոյնութիւն կը ցուցնէ. Եթէ Մովսիսի եւ մարգարէիցն ոչ լսեն. S 161. 2° ոչ լսեն, տ. ոչ լուիցեն. այս երկու ընթերցուածներն ալ կը կրեն յունարէն խումբերը. Soden կը դնէ $\alpha\chi\omicron\upsilon\sigma\omicron\upsilon\sigma\iota\nu$, իբր տարբերակ՝ $\alpha\chi\omicron\upsilon\sigma\omicron\upsilon\sigma\iota\nu$ (Ia^{133} եւն), ինչպէս նաեւ հաւանեսցին $\pi\epsilon\iota\sigma\theta\eta\sigma\omicron\nu\tau\alpha\iota$ (Soden) եւ հաւատասցեն $\pi\iota\sigma\tau\epsilon\upsilon\sigma\omicron\upsilon\sigma\iota\nu$ (S H^{014} Iad^5) : Ագ.ի խոտորումները կարելոր են. նա կը դնէ «ապա թէ եւ» մինչ 2 յոյնին համաձայն՝ կը թարգմանէ՝ «եւ ոչ թէ» $\omicron\upsilon\delta\acute{\epsilon} \xi\acute{\alpha}\nu$. դարձեալ՝ «ի մեռելոց ոք երթայ առ նոսա՝ ոչ լսեն» .

«երթայ» կը կարդան 16¹²²⁶ a ff² Syr^{sin}, մինչ «ոչ լսեն» ունին Պաղեստինեան Ճաշոցը եւ Aδ. Թերեւս այս տեղ ալ Ագ.ի աղբիւր է Տ, կամ նա ազատ յառաջբերութիւն մը կ'ընէ ինչպէս ստէպ. ամէն պարագային Ձ.ի հետ աղերս չի ցուցներ:

ԺԷ. 10. յորժամ զամենայն արդարութիւնս կատարիցէք՝ ասասջիք եթէ ծառայք անպիտանք եմք. Փարպ. 187, 182. Ձ՝ յորժամ առնիցէք զամենայն հրամայեալսն ձեզ ասասջիք եթէ եւն. կ'երեւայ Փարպ. մեկնողական կերպով յառաջ կը բերէ:

ԻԳ. 46. Ի ձեռս քո դնեմ զհոգի (abd զոգի) իմ. Ագ. 237. Ղուկ. Ի ձեռս քո աւանդեմ զհոգի իմ (տ. զոգիս). Ղուկ. ԻԳ. 46. Տ ունի այս նախադասութիւնը, որ սակայն բառացի կը կրկնէ Սաղմ. Լ. 6. Ի ձեռս քո յանձն առնեմ զհոգի իմ. Տ 232. Ագ.ի «դնեմ» ձեւը Թերեւս ասորական աղղեցութիւն է. երեք ասորի թարգմանութիւններն ալ կը կարդան պարզապէս Լձ քլϯ = դնեմ, մինչ յոյնը παρατίθεμαι, տ. παραθήσομαι.

ԻԴ. 49—51. նստարուք յերուսաղէմ, եւ ես առաքեցից զաւետիս հօր իմոյ ի ձեզ... եւ ամբարձեալ զձեռս իւր օրհնեաց զնոսա եւ ընդ օրհնելն՝ վերացաւ յերկինս. Ագ. 246. Շեղումը մեծ է Ղուկ.էն, որ կը կարդայ՝ եւ ահա ես առաքեմ զաւետիս Հօր իմոյ ի ձեզ եւ դուք նստարուք ի քաղաքիս յերուսաղէմ, մինչեւ զգնուցուք զօրութիւն ի բարձանց: Եհան զնոսա մինչեւ ի Բեթանիա եւ ամբար-

ձեալ զձեռս իւր՝ օրհնեաց զնոսա, եւ եղեւ յօրհնելն նորա զնոսա՝ մեկնեցաւ ի նոցանէ եւ վերանայր յերկինս: Ագ. կը կրճատէ ու կը տեղափոխէ թերեւս կ'ազդուի նա Գործքէն. Ա. 4. պատուէր տայր նոցա՝ յԵրուսաղէմէ մի մեկնել, այլ սպասել աւետեացն: Ամէն պարագային այս տեղափոխման նմանութիւն մըն ունի Տ.՝ Բայց դուք կացէք մնացէք յԵրուսաղէմ մինչեւ ընկալլիք զաւետիս Հօր իմոյ. Տ 249. մինչ արաբ. Տ ունի vos autem manete in civitate Jerusalem, quoadusque virtute induamini ex alto. Ciasca, p. 98. Այս խօսքն իսկ պայծառ կը ցուցնէ թէ արաբ. Տ հիմնական բարեփոխման ենթարկուեր է. մինչ Եփրեմի մեկնութեան տեղիքները աւելի հարազատ կը ներկայացնեն իրենց աղբիւրը:

Յովհ. Ա. 15. սա է, զորմէ եսն ասէի, որ զկնի իմ գայ (ԱՅՔ գայր)՝ առաջի իմ եղեւ, զի նախ նա իսկ էր առաջին (a իսկ յառաջ էր, b զի նախ իսկ առաջի էր), զի ի լրութենէ անտի նորա մեք ամենեքեան առաջ չնորհս (ab չունին չնորհս). Ագ. 208. Յովհ. ունի այս խնդրական տեղս որ «որ զկնի իմ գալոցն էր, առաջի իմ եղեւ, զի նախ քան զիս էր, զի ի լրութենէ անտի նորա եւն»: Ագ. ի «առաջին» բառը թերեւս կ'ենթադրէ սխալ հասկացողութիւն մը յունարէնը՝ πρῶτος, կամ ասորերէնէ ܐܘܪܝܬܐ (առաջի իմ), եւ ܐܘܪܝܬܐ (առաջին):

Գ. 14. որպէս Մովսէս կախեաց զօճն

յանապատին՝ այնպէս կախել պարտ է որդւոյ մարդոյ. Ագ. 225. 2՝ որպէս Մովսէս բարձրացոյց զօճն յանապատին, նոյնպէս բարձրանալ պարտ է Որդւոյ մարդոյ. Յովհ. Գ. 14. Ագ.ի կախել-կախեալ տարբերակը չի հանդիպիր համեմատական հրատարակութեանց մէջ. Տատիան իսկ կը գործածէ Աւետարան չին ասութիւնը. Որպէս Մովսէս բարձրացոյց զօճն յանապատի, այսպէս բարձրանայ Որդի մարդոյ. Տ 210. նոյնը էջ 174, վերջաւորութիւնը՝ սոյնպէս բարձրանալ պարտ է Որդւոյ մարդոյ :

Գ. 15, 16. զի որ միանգամ հաւատայցէ ի նա՝ ընկալցի զկեանսն յաւիտենից. զի այնպէս սիրեաց Աստուած զաշխարհ, զի զՈրդին իւր միածին եղ (adԱՒՔ ետ) ի վերայ նորա, զի ամենայն, որ հաւատաացէ ի նա՝ մի կորիցէ, այլ ընկալցի զկեանսն յաւիտենականս (abdԱՒ յաւիտենից). Ագ. 225. 2՝ զի ամենայն որ հաւատայ ի նա (տ. մի կորիցէ, այլ) ընկալցի զկեանսն յաւիտենականս. զի այնպէս (տ. այնչափ) սիրեաց Աստուած զաշխարհ՝ մինչեւ զՈրդին իւր միածին ետ, զի ամենայն, որ հաւատայ ի նա՝ մի կորիցէ, այլ ընկալցի զկեանսն յաւիտենականս. Յովհ. Գ. 15, 16. 2.ի տարբերակը՝ «մի կորիցէ, այլ» կը կրեն Տ (աբաբ.) *K H la*⁹³ (թ 038) *Syr^{sin}*. Ագ. չունի զայն. «եղ» փխ. «ետ» գրչազրական սխալ մը պիտի ըլլայ. միւս շեղումները ազատ կառուցման մը երեւոյթը կու տան. Տ Եփրեմի քով ունի միայն վերջին համարը,

որ շատ կը խոտորի՝ Այսպէս սիրեաց Աստուած զաշխարհ, որպէս եւ զՈրդին իւր միածին. § 236: Ագ.ին պէս կը կարդայ նաեւ Կոչումն Ընծայութեան, այս անգամ՝ համաձայն յոյն բնագրին (Reischl, p. 296). Այսպէս սիրեաց զաշխարհս, զի զՈրդին իւր միածին ետ. զի որ հաւատասցէ ի նա, մի՛ կորիցէ, այլ ընկալցի նա զկեանս յաւիտենական. Կոչումն. 18: Այս նմանութիւնը կուգայ կրկին հաստատելու թէ Զ.ի եւ Ագ.ի միջեւ խոտորում մը պայման չէ յինքեան ազատ յառաջբերութեան:

Գ. 17, 18. զի ոչ առաքեաց Աստուած զՈրդի իւր յաշխարհ, զի պատժեցէ զաշխարհ (abdiac պատժեցի աշխարհ), այլ զի փրկեցէ (b փառաւորեցէ փխ. փրկեցէ) նա զաշխարհ. որ հաւատայ ի նա՝ ոչ մտանէ ի պատիժս դատապարտութեան. իսկ որ ոչն հաւատայ ի նա՝ աստատին (a անդատին, ԱԲ աստէն, b արդէն) իսկ դատապարտեալ է. քանզի ոչ հաւատաց (ad հաւատաց յանուն, bԱԲէ հաւատացին նոքա յանուն) միածնի Որդւոյ Աստուծոյ. Ագ. 225. Կարեւոր խոտորումներն Զ.էն են՝ «զի պատժեցէ զաշխարհ — պատժեցի աշխարհ», մինչ Զ՝ թէ դատեցի զաշխարհ. յունարէն՝ *ἵνα κρίνῃ, ἵνα* պէս եւ ասորականները. պատահական չեմ կարծեր ըլլայ այս թարգմանութիւնը. ինչպէս վերը տեսանք, նաեւ Ղուկ. 2. 37, թարգմանուած է՝ Մի դատիք զի մի դատիցիք, մի պատժէք եւ ոչ պատժիցիք. յոյնին

Համաձայն՝ *μὴ καταδικάζετε* (մի դատապարտեք) եւն: Միեւնոյն առումով, քիչ մը մեկնողական չեչտով, կը դնէ Ագ. ոչ մտանէ ի պատիժս դատապարտութեան — Զ՝ ոչ դատապարտեսցի, ուր յոյնն ու ասորականներն ունին՝ «ոչ դատեսցի» (*οὐ κρίνεται*) • ինչպէս յաջորդը՝ դատապարտեալ (Ագ., Զ.): Գ. 17. (զմրդի) իւր կը կարդան Զ.ի, Ագ.ի հետ Տ (արար.) 9 038 եւն:

Գ. 19—21. եւ այս եւ դատաստանֆն, զի լոյս եկն յաշխարհ, եւ մարդիկ սիրեցին զիսաւար առաւել զքան զլոյս, զի էին գործֆ իւրեանց չարութեամբ (ԱԲ չարութեան). զի ամենայն, որ զչար գործէ՝ եւ չար (*ad* զչար) գտցէ. եւ ատեայ նա զլոյսն եւ ոչ գայ ի (ԱԲ՝ առ) լոյսն, զի մի յանդիմանեցին գործք նորա: Իսկ որ առնէ եւ գործէ զճմարտութիւն՝ գայ նա ի լոյսն, զի յայտնի լինիցին (*ad* ԱԲ լիցին) գործք նորա, թէ Աստուծով գործեցան. Ագ. 226. Զ. այս իսկ է դատաստան. գործք իւրեանց չարութեան (*յունարէնն* ու ասորականները՝ չար), ինչպէս ունին ԱԲ ձեռագիրները: Ագ.ի «եւ չար գտցէ» յատկանշական յաւելուածը կը պակսի համեմատական հրատարակութեանց, նոյնպէս «եւ գործէ»: Հետաքրքրական է, որ Զ եւ Ագ. յոյնին ἐν ᾧ կը թարգմանեն «Աստուծով» եւ ոչ «յԱստուած». արդեօք այս ազդեցութիւն մը չէ՞ ասորականներուն, որոնք կը կարդան ܐܕܠܐ = յԱստուած եւ Աստուծով:

Գ. 28—29. Հեմ ես Քրիստոսն, այլ առաքեալ եմ առաջի նորա: Այլ ոյր հարսն է, նա է փեսայ, եւ որ բարեկամն է փեսային՝ կայ առ նմա եւ հնազանդի նմա. նաեւ ուրախ լինի (Վառնի) յուրախութեան նորա, զի զձայն լսէ զփեսային: Իմ ուրախութիւնս այս լցեալ եւ կատարեալ է. Ագ. 216: Ագ. 218. տարբեր ձեւով յառաջ կը բերէ այս տեղիքը. Ոյր հարսնն է նա է փեսայ, եւ մեք՝ բարեկամք եւ ծառայք, ըստ հրամանացն ընթանամք. կամք առ նմա եւ հնազանդիմք նմա, եւ ուրախ առնիմք (Յ լինիմք) յուրախութեան նորա, եւ զձայնն լսեմք փեսային (ԱԲ ընթանամք կալ առ նմա եւ հնազանդել եւ ուրախ լինիմք յուրախութեան եւն): Երկու տեղիքներու համադրութիւնը կը պատկերացնէ մեր առջեւ թէ Ագ. Ի՛նչ ազատութիւն կը զգար Աւետարանիչներու խօսքերը իւր գաղափարներուն շղթայելու: Սակայն այդ ազատութեան մէջ իսկ զգալի է թէ Ագ. ուղեցոյց մ'ունի, որ կը շեղի Յովհ. 5. 2 կը կրէ «Հեմ ես Քրիստոսն, այլ թէ առաքեալ առաջի նորա: Որ ունի հարսն, նա է փեսայ. իսկ բարեկամ փեսային որ կայ եւ լսէ նմա, ուրախութեամբ ուրախ լինի վասն ձայնի փեսային. Յովհ. Գ. 28, 29. Ագ. ուսկի՞ց ունի «կայ առ նմա եւ հնազանդի նմա», կամ ուրիշ զգեստի տակ «կամք առ նմա եւ հնազանդիմք նմա». հնազանդիլ գաղափարը Յովհաննու քով գլխուն վերջը միայն կ'երեւայ «որ ոչ հնազանդի Որդւոյ, ոչ տեսցէ զկեանս». Յովհ. Գ. 36. Soden, Tischendorf,

Merk չունին այս տարբերակը, նոյնպէս եւ ասորական թարգմանութիւնները: Արաբ. Տ կը հետեւի աւետարանին, գլխաւոր տարբերակը ասորականներուն հետ է՝ «ուրախութեամբ մեծաւ», Ciasca, cap. VI, 29:

Գ. 31. Որ ի վերուստն եկն՝ ի վերոյ է քան զամենայն. Ագ. 219. Ուրիշ տեղ՝ Որ ի վերուստն գայ՝ ի վեր (ab ի վերոյ) է քան զամենայն. որ յերկրէ է՝ յերկրէ աստի խօսի. որ յերկնիցն գայ՝ զոր ինչ լուաւն եւ ետես՝ վկայէ, եւ զվկայութիւն նորա ոք ոչ (b ոչ ոք) ընդունի. իսկ որ ընդունի զվկայութիւն նորա՝ ծրարեաց եւ կնքեաց (b կնքեաց եւ ասէ) զի արդարեւ ճշմարիտ Աստուած է: Զի որ յԱստուծոյ առաքեցաւ՝ նա զպատգամս Աստուծոյ խօսի. զի ոչ եթէ չափով տուաւ նմա հոգին: Հայր սիրէ զՈրդի, եւ զամենայն ինչ ետ ի ձեռս նորա: Որ հաւատայ յՈրդի՝ ընդունի զկեանս յաւիտեանից, եւ որ թերահաւատէ յՈրդւոյ (a եւ որ ոչ հնազանդի Որդւոյ)՝ ոչ տեսանէ զկեանս յաւիտեանից (a ոչ տեսցէ զկեանսն), այլ բարկութիւն Աստուծոյ ի վերայ նորա բնակեալ է. Ագ. 216. վերջին համարը կը գտնենք նաեւ այսպէս. Որ հաւատայ յՈրդի՝ ունի (b ընդունի) զկեանսն յաւիտեանական (abdԱԲ յաւիտեանից). որ թերահաւատէ յՈրդւոյ՝ ոչ տեսանէ զկեանսն յաւիտեանից (abd չունին՝ որ թերահաւատէ — յաւիտեանից). Ագ. 220: Ընդգծուած շեղումները զօրաւոր են, եւ գրեթէ բառացի կրկնութիւնը հաւանական կը դարձնէ

որ Ագ. ազատ յառաջբերութիւն մը չ'ընծայեր հոս. սակայն ըլլա՛յ լեզուական, ըլլա՛յ բովանդակութեան տեսակէտէ կարեւոր տարբերակ մը չի գտնուիր համեմատական հրատարակութեանց մէջ: Դարձեալ Զգօնն է, որ որոշ նմանութիւն կ'ընծայէ Ագ.ի հետ, գէթ դադարփարի. Յովհ. Գ. 34. կը կարդայ. Ոչ եթէ չափով ետ Հայր զՈգին՝ Որդւոյ իւրում (տպ. Հռոմ, էջ 220): Ագ. կրաւորականի կը վերածէ ետ — տուաւ, նոյնպէս դերանունի կը փոխէ Որդւոյ իւրում — նմա: Զ չատընդհանուր կ'արտայայտուի. Զի ոչ եթէ չափով տայ Աստուած զՀոգին. Մ. Գ. 34:

Ե. 19. Ժ. 37—38. ես ի Հայր, եւ Հայր յիս. զինչ տեսանեմ թէ Հայր գործէ՝ զնոյն եւ ես գործեմ. զի վասն այնորիկ իսկ եկի, զի արարից (ե կատարեցից) զկամս Հօր իմոյ եւ կատարեցից (ե գործեցից) զգործս նորա. Ագ. 219: Նոյն իմաստով յառաջբերութիւններ ունի դեռ Ագ. այսպէս՝ Ոչ յանձնէ ինչ խօսիմ եւ ոչ յանձնէ ինչ գործեմ, այլ Հայր, որ բնակեալն է յիս՝ նա գործէ. Ագ. 230. Ես ի Հայր եւ Հայր յիս, եւ որ ետես զիս՝ ետես զՀայր իմ. Ագ. 367, հմտ. Յովհ. ԺԴ. 9, 10. զբանս զոր ես խօսիմ ընդ ձեզ, ոչ եթէ յանձնէ ինչ խօսիմ, այլ Հայրն որ յիս բնակեալ է, նա գործէ զգործսն. Ագ. 365. Տ ունի նոյն իմաստով երկու տեղիք. Ես ի Հայր, եւ մի եմք. Տ 247. Հայր իմ, որ յիս է, նա գործէ զգործս զայս. Տ 159. որոնք սակայն առանձին աղերս մը չեն ցուցներ Ագ.ի հետ:

Ը. 48. ոչ ստոյգ ասեմք թէ սամարացի
 եւ դու եւ դեւ գոյ ի քեզ. Փարպ. 189. 2՝ ո՞չ
 բարւոյ ասեմք մեք եթէ սամարացի եւն.
 Փարպեցւոյն տարբերակը չկայ այլուր:

Ժ. 16. են եւ այլ ոչխարք որ ոչ են յայսմ
 դաւթէ. պարտ է եւ զնոսա ածել զի եղիցին
 մի հօտ միոյ հովուի. Փարպ. 56. Ագ. եւս
 ունի թերեւս սոյն տեղիքէն. Այսօր ձայնի
 իմում լուիցէք. Ագ. 308. 2՝ նա եւ այլ եւս
 ոչխարք են իմ, որ ոչ են յայսմ դաւթէ, եւ
 զայնս (տ. զայն) եւս պարտ է ինձ ածել այսր
 եւ ձայնի իմում լուիցեն, եւ եղիցին մի հօտ
 եւ մի հովիւ. Յովհ. Ժ. 16. եւ (մի հովիւ)
 ունին Տ (արաբ.), լատ. Syr^{sin}: Փարպեցւոյն
 եւ Ագ. ի շեղումներն անկյայտնի են եւ թերեւս
 արդիւնքն կամօյական փոփոխութեան: Զգօն
 ունի տեղիքս 2. ի մերձաւոր ոճով. են իմ
 այլ ոչխարք, եւ զնոսա արժանի է ինձ ածել
 այսր, զի եղիցին մի հօր եւ մի հովիւ. Զգօն.
 տպ. Հռոմ, 284:

Ժ. 18. իշխանութիւն ունիմ դնել զանձն
 իմ իմովք կամօք, զի դարձեալ միւսանգամ
 առից զնա. Ագ. 190. իմովք կամօք յաւե-
 լուածը չ'երեւար Աւետարաններուն մէջ:

ԺԲ. 24. արդարեւ (d արդարեւ արդա-
 րեւ) ասեմ ձեզ, զի եթէ ոչ հատն ցորենոյ
 յերկիր անկանի եւ մեռանի՝ լոկ միայն հատ
 կայ, բայց ի մեռանիւն՝ բազմապատիկ փա-
 ռաւորի եւ պտղաբերէ տոհմականաւ. Ագ.
 256. «ամէն ամէն» Տ կը թարգմանէ՝ արդա-
 րեւ, Տ 88, «զի եթէ» ունին Տ (արաբ.), Syr^{sin},

I⁵⁴¹, անկանի եւ մեռանի Syr^{sin}, մինչ 2 «անկեալ յերկիր մեռանիցի», իսկ Syr^{sin} կ'ըսէ «մեռանիցի յերկրի»: Համարիս վերջաւորուած թիւնը Ագ. մեկնողական ձեւով կը թուի յառաջ բերել:

ԺԲ. 44, 45. Որ հաւատայ յիս՝ հաւատայ յայն, որ առաքեացն զիս, եւ որ տեսանէ զիս, զայն տեսանէ, որ առաքեացն զիս. Ագ. 211, 233. Ագ. կը կրճատէ. 2 կը կարգայ՝ որ հաւատայ յիս, ոչ հաւատայ յիս, այլ յայն, որ առաքեացն զիս եւն:

ԺԴ. 16, 17. Եւ ես աղաչեցից զՀայր, գՀոգին սուրբ գրարեխօսն առաքեսցէ առ ձեզ գառհաւատչեայն, որ խառնեսցէ գձեզ յԱստուածութիւն անդր, որ ի ձեզ բնակեսցէ մինչեւ յաւիտեանս, գոր ոչ տեսանէ եւ ոչ ճանաչէ այս աշխարհ (ԱԲ ոչ տեսանէ աշխարհս եւ ոչ ճանաչէ). Ագ. 300. դուք ճանաչէք, զի ի ձեզ բնակեսցէ մինչեւ ի յաւիտեան. Ագ. 304: Հոս եւս խոտորումները մեծ են. Ագ. որչափ կ'երեւայ իմաստի համաձայն կը ձեւէ Աւետարանի խօսքերը:

ԺԴ. 19—21. Ես կենդանի եմ, եւ դուք յիս կենդանասցիք, զի ես ընդ Հօր եւ դուք ընդ իս եւ ես ընդ ձեզ (ad ի Հօր իմում եւ դուք յիս եւ ես ի ձեզ): Զի որ ընդունի (abdԱԲ ունի) զպատուիրանս իմ եւ պահէ զնոսա՝ նա է, որ սիրէ զիս, եւ սիրեացի ի Հօրէ իմմէ եւ ես սիրեցից զնա եւ երեւեցուցից նմա զիս. Ագ. 304. Ուրիշ տեղ կը գրէ՝ Յայնմ աւուր ծանիջիք քէ ես ի Հայր, եւ

դուք յիս եւ ես ի ձեզ. Ագ. 371: «Կենդանաս-
ջիք» արդեօք անդրադարձութի՞ւն մըն է յու-
նարէնի՝ ζήσεσθε. 2 ունի՝ «կենդանի լինե-
լոց էք», բայց ուսկի՞ց «յիս (կենդանասջիք)»: Կը տեսնուի ամբողջ յառաջբերութենէն որ
Ագ. դարձեալ իւր ազատութիւնը կը գործածէ,
թէ եւ երկրորդ տեղիքը աւելի մերձ է 2.ին:
2գօն, որ առ հասարակ Տ կը գործածէ իւր
գործքին մէջ այս տեղիքն ունի այսպէս՝ դուք
յիս իցէք, եւ ես ի ձեզ եմ. 2գօն, էջ 124.
դուք յիս էք, եւ ես ի ձեզ եմ. անդ, էջ 72.
ինչ որ 2.ին շատ մերձ է:

ԺԴ. 23. Ես եւ Հայր իմ եկեսցուք եւ
օթեվանս առ ձեզ կալցուի. Ագ. 300. 2.ի
բնագրին աւելի մերձ՝ ունի հետեւեալ տե-
ղիքը՝ Ես եւ Հայր իմ եկեսցուք եւ օթեվանս
առ նմա (abd առ ձեզ) արասցուք (abdԱԲ
կալցուի). Ագ. 314. «Ես եւ Հայր իմ» տար-
բերակը կը կրէ ըստ Sodenի I¹³⁸⁵. Տատիան
ունէր հաւանաբար ըստ 2գօնի՝ Որ գնայ ի
պատուիրանս իմ (ի պատուէր իմ եւ պահէ
զսէրն իմ)՝ առ նա դամք մեք եւ օթեվանս առ
նմա առնեմք. 2գօն, էջ 132: Ագ. կը նա-
խընտրէ «օթեվանս ունել» քան «օթեվանս
առնել», որ յունականին համաձայն է. նշան
մը չէ՞ այս որ կը ձգտի Աւետարանի խօսքերը
աւելի սովորական ասութեամբ տալ, եթէ
երբեք մեր թարգմանութիւնն ունէր աչքի
առջեւ:

ԺԵ. 15. Ղամենայն, զոր ասաց ինձ Հայր
իմ, ես ձեզ ցուցի, զի ես գնեց ինձ բարեկամս

գիտեմ. Ագ. 300. գոր միանգամ ասաց ինձ
 Հայր իմ եւ եցոյց՝ ես ձեզ ցուցի. Ագ. 227.
 ես զձեզ ինձ (ad չունին՝ ինձ) բարեկամս
 գիտեմ. Ագ. 227. Գրեթէ բառացի կրկնու-
 թիւնը այս տեղիքիս՝ որ Զ. էն շատ կը շեղի,
 փորձաքար մըն է կրկին, որ Ագ. հաւանա-
 բար չէր կարդար Զ.ին հետ՝ Ոչ եւս կոչեմ
 (տ. կոչեցից) զձեզ ծառայս, զի ծառայն ոչ
 գիտէ զինչ գործէ տէրն նորա, այլ զձեզ կո-
 չեցի (տ. կոչեցից) բարեկամս, զի զամենայն
 գոր լուայ ի Հօրէ իմմէ՝ ծանուցի ձեզ. Յովհ.
 ԺԵ. 15. Ագ. ի տուած ընթերցումները չկան
 համեմատական հրատարակութիւններու մէջ:
 Տ թերեւս կը կարդար Զգօնի հետ. Բարեկամ
 եւ սիրելի կոչեցի զձեզ. տպ. Հռոմ, 8. սա-
 կայն ապահով չէ, քանի որ ոչ նուազ Նիքեմի
 Համաբարբառի Մեկնութեան կոչումներն ու
 Զգօնի յառաջբերութիւնները կը խոտորին
 իրարմէ. մանաւանդ որ այս տեղիքս Զգօն
 աւելի համառօտ ձեւով ալ կը յիշատակը.
 Կոչեցի զձեզ բարեկամս. տպ. Հռոմ. 373:

ԺԵ. 22, 24. իմ եթէ չէր եկեալ եւ խօ-
 սեցեալ ընդ նոսա՝ մեզ ինչ ոչ գոյր նոցա.
 բայց արդ չիք պատճառք վասն մեղաց
 իւրեանց, զի տեսիմ գգործս իմ, գոր այլ ոչ
 ոք գործեաց եւ ատեցին զիս եւ զՀայր իմ.
 Ագ. 246. Ագ. կը համառօտէ ու կը փոփոխէ.
 նա 23րդ համարը լիովին կը լռէ:

ԺԶ. 7. ես երթամ եւ զմխիթարիչն առա-
 քեմ առ ձեզ, որ եկեալ մխիթարեսցէ զսիրտս
 ձեր. զի նա զիս փառաւոր առնէ, զի յինէն

առնու եւ պատմեսցէ ձեզ. Ագ. 342. Երթամ եւ առաքեմ (եւ առ ձեզ) զմխիթարիչն, որ եկեալ մխիթարեսցէ զտրտմեալսդ վասն իմ. Ագ. 227. Ագ. ազատ յառաջբերութիւն կ'ընէ հոս՝ ուղեցոյց ունենալով Յովհ. : Տ կը կարդայ՝ Ահաւասիկ առաքեմ ես առ ձեզ գրարեկամս (!) Տ 206. որ սակայն գրչագրական սխալ է յայտնի՝ ԶԲԱՐԵՆԱՒԱՍ = ԶԲԱՐԵԿԱՄԱՍ. Եփրեմ կը մեկնէ՝ «եւ յայտ առնէ վասն անձին իւրոյ՝ թէ քարեխօս է՝ յայնմիկ զի ասաց թէ միւս եւս քարեխօս առաքեմ առ ձեզ, այսինքն՝ մխիթարիչ» . Տ 206 (Aucher-Moesinger, p. 225, չէ յիշատակուած այս աղաւաղումը) : Տ կը շարունակէ «լաւ իցէ ձեզ թէ ես երթայց, զի եթէ ես ոչ երթամ, քարեխօսն ոչ գայ առ ձեզ, եւ ամենայն մշմարտութիւն գձեզ ոչ փափաքէ» . Տ 206. Ընդգծեալ յաւելուածը Zahn (Zur Geschichte, S. 207—208), Համաբարբառի մաս չի համարիր : Զ՝ լաւ է ձեզ, եթէ ես երթամ, զի եթէ ես ոչ երթայց՝ մխիթարիչն ոչ գայ առ ձեզ : Նկատելի է Զ.ի եւ Տ.ի միջեւ լեզուական մերձաւորութիւնը :

ԺԶ. 8—15. Եկեալ յանդիմանեսցէ զաշխարհս վասն մեղաց, զի ոչ հաւատան յիս. Ագ. 249. Ագ. այս գլխէն ունի նաեւ ընդարձակ հատուած մը՝ Եկեալ զիմ տեղին լցցէ ձեզ, եւ նովին ճշմարտութեամբ առաջնորդեսցէ ձեզ, եւ յանդիմանեսցէ զաշխարհս, զի ոչ հաւատացին յիս, դատեսցի եւ զկարծեալ իշխան աշխարհիս այսօրիկ : Ծշմարտեսցէ միանգամայն ձեզ վասն իմ, զի ի Հօրէ

առաքի. որոյ գալուստն՝ զերթալոյն իմոյ առ Հայր վկայէ. նա եկեալ առաջնորդեսցէ ձեզ ամենայն ճշմարտութեամբ. Ագ. 227. Եւս. քաղում ինչ ունիմ ասել ձեզ, այլ ոչ կարէք հանդարտել այժմիկ, յորժամ եկեսցէ Հոգին ճշմարտութեան՝ առաջնորդեսցէ ձեզ ամենայն ճշմարտութեամբ. Ագ. 363: Քիչ հեռուն՝ Հոգին ճշմարտութեան առաջնորդեսցէ ձեզ ամենայն ճշմարտութեամբ, զի ոչ եթէ յանձնէ ինչ խօսիցի, այլ զոր լսիցէ՝ խօսիցի եւ զգալոցն պատմեսցէ ձեզ. նա զիս փառաւորեսցէ, զի յիմմէ անտի առնուցու եւ պատմեսցէ ձեզ: Զամենայն ինչ զոր ունի Հայր՝ իմ է, վասն այնորիկ ասացի թէ յիմմէ անտի առնուցու եւ պատմեսցէ (ad առնու եւ պատմէ) ձեզ. Ագ. 366. բեկորներ եւս կը գտնուին ցիրուցան: Զոր ունի Հայր՝ ունիմ (bԱԲ եւ) ես. Ագ. 369—370. նա զիս փառաւոր առնէ. Ագ. 211: Փայլուն ապացոյց են այս հատուածները թէ ի՛նչ տարածութեամբ կ'ըմբռնէր Ագ. յառաջբերութեան մէջ ազատութիւնը. նա միայն 366 էջի հատուածով յառաջբերութիւն կ'ընէ, մինչ այլուր աւելի կամ պակաս կը յարմարցնէ խօսքի ընթացքին: Տառիան ունի 11 եւ 15 համարները, որոնք սակայն կը տարբերին Ագ.էն. Իսկ վասն դատաստանաց, զի իշխան աշխարհիս այսորիկ դատապարտեալ է. Տ 207. ամենայն որ ինչ միանգամ ունի Հայր իմ՝ այն իմ է, եւ զոր ես ունիմ՝ այն Հօր իմոյ է. Տ 164:

ԺԶ. 33. ես միայն յաղթեցի աշխարհի.

Փարպ. 109. «միայն» յաւելուածը չունին համեմատական հրատարակութիւններն ու ասորականները. կ'երեւայ Փարպեցիէն է:

Ժէ. 3. այս են կամք իմ, զի ծանիցեն զքեզ միայն ճշմարիտդ Աստուած. Ագ. 143. Յովհ. կը դնէ՝ Այս են յաւիտենական (տ. յաւիտենականս) կեանք, զի ծանիցեն զքեզ միայն ճշմարիտ (տ. ճշմարիտդ) Աստուած. Ժէ. 3. «կամք իմ» չունին քննական հրատարակութիւնները:

Ժէ. 16. այսուհետեւ սոքա չեն յաշխարհէ աստի, որպէս եւ ես չեմ յաշխարհէս (adԱԲ յաշխարհէ). Ագ. 300. «այսուհետեւ սոքա» չունին 2. Soden, եւ ասորականները:

ԺԹ. 28. յետ այսորիկ գիտաց Յիսուս, եթէ ահա (abdԱԲ չունին ահա) ամենայն ինչ կատարեալ է՝ ասէ. ծարաւի եմ. Ագ. 235. Ագ. կը ցատկէ «զի կատարեսցի գիրն», այլապէս կը հետեւի 2. ի:

ԺԹ. 37. հայեսցին եւ տեսցեն զոր (a հայեսցին յոր) խոցեցինն. Ագ. 235. 2՝ հայեսցին ի նա, յոր խոցեցինն:

Վերլուծելով այս հատուածին տեղիքները՝ կրնանք ամփոփել արդիւնքը քանի մը կէտով.

1. Ագաթանգեղոս ու Փարպեցի իրենց յառաջբերութեանց մէջ յաճախ սերտօրէն չեն կապուիր իրենց առաջադիր Աւետարան-

ներուն . անոնք լայն չափերով կը յարմարցնեն Աւետարանին տեղիքները իրենց նախադասութեանց ընթացքին : Ստէպ միեւնոյն Աւետարանչին տեղիքները , երբեմն նաեւ զանազան Աւետարանիչներու խօսքերը կը ձուլեն , կա'մ դիտաւորեալ կա'մ յիշողութենէ յառաջ բերելով . նոյնպէս կ'ընդլայնեն ու կը կրճատեն զանոնք : Լաւագոյն ապացոյցն է իրենց այս լայն ազատութեան , երբ միեւնոյն տեղիքը այլ եւ այլ տեղ՝ տարբեր ձեւով ու զգեստով կը յիշատակեն . այսպէս՝ Մատթ . Ե . 45 . Ժ . 40 . Յովհ . Գ . 28 , 29 , 31—36 . Ե . 19 . Ժ . 37 , 38 . ԺՁ . 8—15 եւն :

2. Այդ լայնօրէն ըմբռնուած ազատութեան հետ մէկտեղ՝ անոնք ստէպ գրեթէ բառացի յառաջ կը բերեն Աւետարանիչներու խօսքերը : Եւ ուր չեղում մը կը նշմարուի Զ . ի եւ պատմադիրներու միջեւ՝ այդ միայն բաւական չէ ապացուցանելու թէ դարձեալ ազատ յառաջբերութեան մը հետ գործ ունինք . նախորդ յօդուածի Տատիանեան ընթերցումները լաւագոյն ազդանիչն են այս զգուշութիւնը մեզի ներշնչելու :

3. Այդ ազատութեան քով կը տեսնուին նաեւ ուրիշ յատկանշական ընթերցումներ այս հատուածիս մէջ իսկ , որոնք առանձնապէս թելադրիչ են երկու պատմադիրներու առաջադիր Աւետարաններու համար , եւ մեր բնագրէն տարբեր օրինակ մը ենթադրել կուտան . այդպիսի տեղիքներ են այս հատուա-

Ժիս մէջ՝ Մատթ. Ե. 28, Զ. 12, Թ. 13, ԺԲ. 18, 49, ԺԸ. 3. Մարկ. Թ. 49. Ղուկ. Ա. 72—75, ԺԲ. 10, ԻԳ. 46. Յովհ. Գ. 16, ԺԵ. 15:

Դ. ԱԳԱԹԱՆԳԵՂՈՍ, Ղ. ՓԱՐՊԵՑԻ ԵՒ ԱԻԵՏԱՐԱՆ-
ՆԵՐԸ (= ԶՕՀՐԱՊ)

1. Նախորդ հատուածներու մէջ ամփոփուած տեղիքները բաւական էին համոզելու թէ Ագաթանգեղոս ու Փարպեցի ընդհանուր գծերով կը համընթանան Զ.ի հետ. դժուար պիտի ըլլար աւելի մեծ համաձայնութիւն պահանջել անոնց միջեւ, երբ նկատի առնենք անոնց շեշտեալ ազատութիւնը յառաջբերութեան մէջ եւ մանաւանդ կարգ մ'աչքառու շեղումներ, որոնք առանձին կարեւորութիւն կը ներկայացնեն հայերէն Աւետարաններու յառաջագայութեան պատմութեան տեսակէտէ: Աւելի ցայտեցնելու համար այդ համընթացութիւնը՝ յաջորդ էջերու մէջ կը խտացնենք անդրադոյն տեղիքներ. կը դնենք պատմագիրներուն կոչումները եւ կը նշանակենք Զ.էն խոտորումները:

Մատթ. Ա. 21. ծնցի (αὐτῶν եւ) որդի եւ կոչեսցեն (Զ՝ կոչեսցես, տ. կոչեսցեն) զանուն նորա Յիսուս. Ագ. 193—194:

Ա. 23. (Ես. Է. 14.) (Զ՝ ահա) կոյս յղասցի եւ ծնցի որդի եւ կոչեսցեն զանուն նորա Էմմանուէլ. Ագ. 187: Տ այս տեղիքն ունի այսպէս՝ Ահաւասիկ կոյսդ յղասցի. Տ 22:

Բ. 2. ո՞ւր է որ ծնաւ արքայն Հրէից .
Ագ. 200 :

Գ. 2. ապաշխարեցէք, զի մերձեալ է ար-
քայութիւն Աստուծոյ (Զ՝ երկնից) . Ագ. 22 :

Ե. 11—12. երանի է ձեզ, յորժամ նա-
խատիցեն զձեզ եւ հալածիցեն (Զ՝ հալածեա-
ցեն, տ. հալածիցեն) եւ ասիցեն (abd յոր-
ժամ հալածիցեն եւ նախատիցեն [b զձեզ] եւ
ասիցեն) զամենայն բան չար սուտ զձէնջ
(ad զձէնջ սուտ) վասն իմ. ցնծացէք եւ ու-
րախ լերուք . Ագ. 106 : Այս միեւնոյն նախա-
դասութիւնը՝ Ագ. այլուր կրճատուած ու
փոփոխուած յառաջ կը բերէ . Երանի իցէ
ձեզ, յորժամ նախատիցեն եւ հալածիցեն եւ
սպանանիցեն զձեզ վասն իմ. ցնծացէք եւ ու-
րախ լերուք, զի վարձք ձեր բազում են յեր-
կինս . . . այսպէս հալածեցին զմարգարէսն, որ
յառաջ քան զձեզ էին . Ագ. 356 : Եփրեմ՝ Հա-
մաբարբառէն միայն վերջընթեր համարը կը
յիշատակէ . Դուք ցնծացէք եւ ուրախ լերուք,
զի վարձք ձեր բազում են յերկինս, եւ յայնմ
առուր խնդասցիք . Տ. 58 :

Ե. 44. օրհնեցէք զհալածիչս (Զ՝ զանի-
ծիչս) ձեր . բարի արարէք ատելեաց ձերոց .
Փարպ. 27 : Այս տեղիքը Զ.ի ընթերցուա-
ծին համաձայն կ'ընծայէ Անտիոքեան խումբը
(Ք ըստ Nestleի), նաեւ Թ 038 : Փարպ. ան-
տարակոյս համարի վերջաւորութենէն կ'առնէ
«զհալածիչս» (ὁ πῆρ τῶν διοχόντων, Զ՝ որ . . .
հալածեն) :

Զ. 9. սուրբ եղիցի անուն քո . Ագ. 94 :

Թ. 37, 38. հունձք բազումք (2 եւ adbԱԲ՝ բազում, 2.ի տ. բազումք) են եւ մշակք սահալաք (2 եւ abdԱԲ՝ սահալա, 2.ի տ. սահալաք), արդ աղաչեցէք զտէր հնձոցն (2՝ հնձոց), զի հանցէ մշակս ի գործս արդեանց իւրոց (2՝ մշակս ի հունձս իւր)։ Ագ. 313։ Վերջաւորութեան տարբերութիւնը պէտք է թերեւս վերագրել Ագ.ի ազատութեան։

Ժ. 16. եղերուք դուք խորագէտք (2՝ եղերուք այսուհետեւ խորագէտք) իբրեւ զօճս. Ագ. 306. առանձին նախադասութեամբ կրկնելով յաջորդը. Եղերուք միամիտք իբրեւ զաղաւնիս. Ագ. 307. Տ միայն «դուք» յաւելուածով կը համաձայնի Ագ.ի հետ. Արդ եղերուք դուք անմեղ առ աղաւնիս եւ խորագէտք առ օճս. Տ 86։ 2.ի «այսուհետեւ» կը փոխարինէ յոյնին οὕτως (արդ)։

Ժ. 20. ոչ եթէ դուք իցէք, որ խօսիցիք (2՝ խօսիցինք), այլ հոգին Հօր ձերոյ որ խօսիցի ի ձեզ. Փարպ. 170։

ԻԱ. 21. տուք զկայսերն (2՝ զկայսեր, տ. զկայսերն)՝ կայսեր, եւ զԱստուծոյն (2՝ զԱստուծոյ, տ. զԱստուծոյն)՝ Աստուծոյ. Փարպ. 180։

ԻԲ. 40. յայս երկուս պատուիրանս (abd յայս երկոսին) ամենայն օրէնք եւ մարգարէք կախեալ կան. Ագ. 320։

ԻԳ. 34—36. ահաւասիկ ես առաքեմ առ ձեզ մարգարէս եւ իմաստունս եւ դպիրս եւ (2 չունի՝ եւ) ի նոցանէ սպանանիցէք եւ խա-

չիցէք (2՝ ի խաչ հանիցէք) եւ (2՝ ի նոցանէ) ասանջիցէք ի Ժողովուրդս ձեր եւ հալածիցէք ի քաղաքէ ի քաղաք, որպէս զի եկեսցէ ի վերայ ձեր (ԲԳտ չիք՝ ի վերայ ձեր)՝ ամենայն արիւն արդար հեղեալ յերկիր (2՝ յերկրի)՝ յարենէն Աբելի արդարոյ մինչեւ ցարիւն (2՝ ցարիւնն) Զաքարիայ, որդւոյ Բարեքայ (2՝ Բարաքայ, տ. Բարաքայ), զոր սպանէք ի (2՝ ընդ) մէջ տաճարի (2՝ տաճարին) եւ սեղանոյն (2՝ սեղանոյ) . այո (2՝ ամէն) ասեմ ձեզ, զի խնդրեցից յազգէդ յայդմանէ (2՝ ասեմ ձեզ, եկեսցէ այն ամենայն ի վերայ ազգիս այսորիկ) . Փարպ. 203 : Փարպեցւոյն կարեւոր տարբերակն է վերջաւորութիւնը, ուր անտարակոյս կը հիւսէ Ղուկ. ԺԱ. 51 . այո, ասեմ ձեզ, խնդրեսցի յազգէ յայդմանէ : Այս կերպ յառաջբերութիւնը նշան է բնականաբար յիշողութենէն դրելու, սակայն եւ այնպէս կարեւոր խոտորում մը չի տեսնուիր բաց ի քանի մը զեղչումներէ :

ԻԴ. 3. ասա մեզ ե՞րբ լինիցի այդ կամ (2՝ եւ կամ) զի՞նչ նշան իցէ (Ն լինիցի) քոյոյ դալստեանն եւ վախճանի աշխարհիս . Ագ. 231—232 :

ԻԴ. 14. քարոզեսցի աւետարանս արքայութեան ընդ ամենայն տիեզերս (ԱԲ՝ երկիր) ի վկայութիւն ամենայն հեթանոսաց, եւ ապա եկեսցէ կատարած . Ագ. 363 : «Երկիր» տարբերակն անծանօթ է համեմատական հրատարակութեանց : Ագ. ունի նաեւ «քարոզեսցի

աւետարանս ի ներքոյ երկնից» . Ագ. 470 .
Հմմտ. Մարկ. ԺԴ. 9 . Մատթ. ԻԶ. 13 :

ԻԴ. 29, 30 . վաղվաղակի յետ նեղութեան աւուրցն (bd նեղութեանցն) այնոցիկ արեգակն խաւարեսցի եւ լուսին ոչ տացէ զլոյս իւր եւ աստեղք յերկնից թօթափեսցին (Զ՝ Մատթ. ԻԴ. 29՝ եւ աստեղք անկցին յերկնից, Մրկ. ԺԳ. 25՝ աստեղք յերկնից թօթափեսցին) եւ զօրութիւնք երկնից շարժեսցին, եւ ապա երեւեսցին չափ ընդ զայն յայտնուի . Ագ. 233 : Ինչպէս կը տեսնուի Ագ. հոս Մատթէի եւ Մարկոսի խօսքերը կը բաղադրէ, հաւանաբար բերանացի յառաջ բերելով :

ԻԴ. 36 . վասն աւուրն այնորիկ (Զ՝ աւուրն այնորիկ եւ ժամու) ոչ ոք գիտէ, ոչ հրեշտակք երկնից, եւ ոչ Որդի, բայց միայն Հայր . Ագ. 232 : Ագ. համապատասխան տեղիքը կը յիշատակէ քիչ յետոյ Գործքէն (Ա. 7) . Ոչ է ձեզ (b պարտ) քննել զժամանակս եւ զժամս, գոր եդ Հայր յիւրում իշխանութեան : «Ոչ է ձեզ գործ քննել» կը կրեն adԱԲ, ինչ որ մասնակի համաձայն է Տ.ի հետ . Ոչ է ձեզ գործ գիտել աւուրս եւ զժամանակս . Տ 197 :

ԻԵ. 34 . եկայք օրհնեալք Հօր իմոյ, ժառանգեցէք զպատրաստեալ ձեզ արքայութիւնն ի սկզբանէ աշխարհի . Փարպ. 182 :

ԻԵ. 41 . երթայք յինէն անիծեալք ի հուրն յաւիտենից (Զ՝ յաւիտենական), որ պատ-

րաստեալ է սատանայի եւ արբանեկաց (2՝ հրեշտակաց) նորա. Փարպ. 62:

Իհ. 46. եւ զինն ժամաւ (2՝ ժամաւն) գոչեաց Յիսուս ի ձայն մեծ եւ ասէ. էլի էլի, լամա սարաքթանի, այս ինքն է Աստուած, Աստուած իմ (2 եւ ՁԱԲ՝ Աստուած իմ, Աստուած իմ. 2՝ ոմանք չեն կրկնել) ընդէ՞ր թողեր զիս. Ագ. 236:

Մարկ. ԺԵ. 10. առ նախանձու մատնեցին զնա. Փարպ. 189:

Ղուկ. Ա. 1—4. Բազումք յօժարեցին վերստին կարդել զպատմութիւնն վասն իրացն հաստատելոց ի մեզ, որք (2՝ որ) ի սկզբանէ աւանատեսք (2՝ աւանատես, տ. աւանատեսք) եւ սպասաւորք եղեն Բանին. Ագ. 368: Կամ եղեւ եւ ինձ, որ ի սկզբանէն (2 եւ իձԱԲ՝ ի սկզբանէ) զհետ երթեալ էի ամենայնի ճշմարտութեամբ (ad չիք՝ ճշմարտութեամբ)՝ կարգաւ գրել քեզ, քաջդ Թէոփիլէ, զի ծանիցես զբանիցն, որոց աշակերտեցար, զճշմարտութիւն (2՝ զճշմարտութիւնն, տ. զճշմարտութիւն). Ագ. 247: Այս երկարաշունչ տեղիքը, որ լիովին կը համաձայնի Զ.ի հետ անտեսելով աննշանակ տարբերակներ, յայտնախօս է, որ պատմագիրը առաջագիր Աւետարանէ մը կոչում կ'ընէ:

Ա. 28. ուրախ լեր, բերկրեալ (2 եւ իձ՝ բերկրեալ), տէր ընդ քեզ. Ագ. 187: Տ տարբեր ընթերցուած կ'ընծայէ. Ողջոյն ընդ քեզ, օրհնեալդ ի կանայս. Տ 45: Յատկանշական

է. որ յունարէնի վրայէն թարգմանութիւն մը, ինչպէս Աւետարանը, չափօք կը թարգմանէ «ուրախ լեր» (բառացի), մինչ գործածութեամբ կը նշանակէր «ողջոյն». իսկ ասորական բնագրէ թարգմանութիւն մը, ինչպէս Եփրեմի Մեկնութիւնը Համաբարբառին ճշգրիտ համազօրը կը դնէ ասոր. ܐܕܠܐ (= 1. խաղաղութիւն. 2. ողջոյն) բառին, անտարակոյս այդ իրեն աւելի ընտել ու բանուկ էր: Ուշագրութեան արժանի է, որ Ագ. յունականին կը հետեւի տառացի, մինչ այլուր աւելի ընթացիկ բացատրութեամբ փոխարինել կը ջանար Աւետարանի ասութիւնները:

Ա. 35. Հոգի սուրբ եկեսցէ ի քեզ եւ զօրութիւն Բարձրելոյն (2՝ Բարձրելոյ) հովանի լիցի ի վերայ քո. քանզի որ (2 եւ *ad*՝ եւ սր) ծնանելոցն է (2 կը յաւելու «ի քեզ», որ սակայն ոմանց կը պակսի, տե՛ս ծան.)՝ սուրբ է, եւ որդի Բարձրելոյ (2՝ Աստուծոյ) կոչեսցի. Ագ. 188: Տ երկու անգամ կը յիշատակէ այս տեղիքը քիչ մը տարբեր ձեւերով. Հոգի եկեսցէ եւ զօրութիւն հովանի լիցի. Տ 233. Հոգի եկեսցէ եւ զօրութիւնն Բարձրելոյ, քանզի այն որ ծնանելոցն է ի քեզ՝ Որդի Աստուծոյ կոչելով կոչեսցի. Տ 233: Ագ. հարազատ Աւետարանի խօսքը կը բերէ. ի քեզ խնդրի պակասը սակայն կրնայ առանձնապէս կարեւորութիւն ունենալ. ան կը տեսնուի ի մէջ այլոց ⁽¹⁾ (Կեսարեան) ընտանիքին մէջ. եւ թերեւս 2.ի այդ յաւելուածը՝ սրբազրութեան միջոցին ներմուծուած ըլլայ, որով

Կ. Պոլսէն բերուած օրինակը կ'ըլլայ Կենսա-
րեան, ինչպէս Կոնիբիր հաւանական կը գըրո-
նէր, մինչ Ագ. իւր կոչումներով ներկայա-
ցուցած կ'ըլլայ առաջին թարգմանութեան
բնագիրը:

Ա. 37. ոչ տկարասցի առ ի յԱստուծոյ
(2՝ առ յԱստուծոյ, տ. առ ի յԱստուծոյ) ա-
մենայն բան. Ագ. 208:

Բ. 11, 12. ծնաւ ձեզ այսօր փրկիչ, որ է
օծեալ (d ծնեալ) տէր ի քաղաքի Դաւթի...
դտանիցէք մանուկ պատեալ ի խանձարուրս
եւ եղեալ ի մսուր. Ագ. 196: Ագ. երկու նա-
խադասութեամբ կը բերէ այս տեղիքը, եւ
դուրս կը թողու «այս նշանակ ձեզ»: Տ չըջած
է բառակարգը. Այսօր ծնաւ ձեզ փրկիչ.
Տ 26:

Բ. 21. եւ իբրեւ լցան աւուրք ութ թլփա-
տել զնա եւ (adԱԲ չիք՝ եւ) կոչեցաւ անուն
նորա Յիսուս որ կոչեցեալ (ԱԲ՝ կոչեցեալն)
էր ի հրեշտակէն մինչ չեւ յղացեալ էր զնա
յորովայնի (2.ի տ. յորովայնէ). Ագ. 200:

ԺԱ. 15. Բէեղղեբուղաւ իշխանաւն դիւաց
հանէ դա զդեւս. Փարպ. 189:

ԻԴ. 45, 46. յայնժամ երաց զմիտս նոցա՝
իմանալ զգիրս, եւ ասէ ցնոսա, թէ այսպէս
պարտ էր (abԱԲ՝ է) չարչարել Քրիստոսի
եւ յառնել ի մեռելոց յաւուր երրորդի. Ագ.
245: Այս տեղիքիս մէջ սկզբնագրի տեսա-
կէտէ կարեւոր է «պարտ էր (կամ է)» զոր,
ըստ Nestleի, կը կարդան 72. խումբէն քիչեր

Եւ Syr^{sin}, մինչ միւսները առ հասարակ γέγραπται ունին, որուն ոմանք նաեւ «այսպէս պարտ էր» կը յաւելուն :

Յովհ. Ա. 6, 7. եղեւ այր մի առաքեալ յԱստուծոյ, անուն նորա (b նմա) Յովհաննէս. սա եկն ի վկայութիւն, զի վկայեսցէ վասն լուսոյն, զի ամենեքին հաւատասցեն նովաւ. Ագ. 210 : Նորա-նմա տարբերակը կը կրէ նաեւ 2, ինչպէս եւ յունարէնները (Soden) :

Ա. 9. լուսաւոր առնել (2՝ առնէ) զամենայն, որ գալոց է (bԱԲԷ՝ էր) յաշխարհ. Ագ. 222. առ ի լուսաւոր առնել (առնելոյ, Ագ. 363) զամենայն մարդ, որ գալոց է յաշխարհ. Ագ. 358, 363 : Ագ. երեք անգամ ալ աներեւոյթի կը վերածէ բայը խօսքի ընթացքին յարմարցնելու համար :

Դ. 10. Թէ (2՝ եթէ) գիտէիր դու զպարգեւան Աստուծոյ, եւ ո՞վ է, որ ասէդ (b՝ ասէրդ) ցփեզ Թէ տուր ինձ ըմպել, դու արդեւք խնդրէիր ի նմանէ, եւ տայր քեզ զջուրն (2՝ ջուր, տ. զջուրն) կենդանի. Ագ. 201. Տ ունի՝ Եթէ գիտէիր դու զայն, որ առաջն ցփեզ, եթէ տուր ինձ ջուր, դու խընդրէիր ի նմանէ. Տ 129 : Ագ. ի համաձայնութիւնը 2.ի հետ ակնյայտնի է. Տատիանի մեկնողական «ջուր» յաւելուածը՝ տարբերութեան ելակէտ է Ագ. ի համար. նման յաւելուածի կը հանդիպինք Մատթ. Ժ. 42. բաժակ մի ջուր ցուրտ, մինչ յոյնն ունի πo-

τῆριον ψυχροῦ (թէեւ D Syr^{sincur} C1 կ'աւել-
ցնեն «ջրոյ» . Nestle) :

Դ. 23. քանզի (2 եւ Հայր) այնպիսի
երկրպագուս իւր (abdԱԲց չունին՝ իւր) խըն-
դրէ . Ագ. 463. «իւր» յաւելուածը կը կրեն
ՏՃ մեծ մասով : Ագ. 223 ըսած էր . զի Հայր
զայնպիսի երկրպագուս խնդրէ :

Դ. 36. զի որ սերմանէն եւ որ հնձէն (2՝
հնձէ) առ հասարակ (2՝ հասարակաց , 2.ի
տ. «բազումք» եւ dԱԲ՝ հասարակ) ցնծա-
ցեն . Ագ. 361 :

Դ. 37, 38. յայսմիկ (2 եւ ad՝ յայսմ
իսկ) է բանն ճշմարիտ , զի այլ է որ սերմանէ ,
եւ այլ է որ հնձէ (bԱԲ՝ եւ որ հնձէն) . Ես
առաքեցի զձեզ հնձել , զոր դուք ոչ վաստա-
կեցէք (2՝ սերմանեցէք , տ. վաստակեցէք) ,
այլք վաստակեցին , եւ դուք ի վաստակս նոցա
մտէք . Ագ. 361 : 2.ի «ոչ սերմանեցէք» ըն-
թերցումը չեն տար համեմատական հրատա-
րակութիւնները . ասորականները կը հետեւին
յոյնին . կ'երեւայ թէ մասնական փոփոխու-
թիւն մըն է :

Ե. 39. քննեցէք զգիրս . Փարպ. 185 :

ԺԱ. 50. լաւ է մեզ , զի այր մի մեռանիցի
ի վերայ ժողովրդեանս , եւ մի ամենայն ազգս
կորիցէ . Ագ. 228 :

ԺԲ. 23. Եհաս ժամ , զի փառաւորեսցի
Որդի մարդոյ . Ագ. 230 :

ԺԲ. 26. ուր եսն եմ՝ անդ եւ պաշտո-
նեայն իմ եղիցի . Փարպ. 36, 69 :

ԺԲ. 28. փառաւոր արարի եւ այլ փառա-

ւորեցից (2՝ եւ դարձեալ փառաւոր արարից) . Ագ. 211 :

ԺԳ. 35. յայսմ ծանիցեն (2՝ գիտասցեն) ամենեքեան եթէ իմ աշակերտք (2՝ աշակերտք իմ) էք, եթէ սիրիցէք զմիմեանս . Փարպ. 33 :

ԺԴ. 9. որ ետես զիս, ետես զՀայր (2՝ զՀայրն) իմ (2՝ չիք իմ) . Ագ. 178, 191 : «Իմ» յաւելուածը կը կրեն, ըստ Sodenի, c q եւ Syr^{sin} :

ԺԴ. 12. որ հաւատայ (2՝ հաւատայն) յիս, զգործն (2՝ զգործս), զոր ես գործեմ, եւ նա գործեսցէ եւ առաւել եւս (2՝ մեծամեծս եւս [ոմանց կը պակսի՝ եւս] քան զնոյնս) գործեսցէ . Փարպ. 93 : Յատկանշական է «առաւել եւս» . Եփրեմ կը յիշատակէ այս տեղիքը Տ. 45ն . Որ հաւատայ յիս, զգործսն, զոր ես գործեմ եւ նա գործեսցէ, եւ եւս մեծամեծս գործիցէ . Տ 204 : Կարծէք Փարպ. աչքի առջեւ ունի ասորականներու խօսքը՝ ܐܠܐ ܥܕ ܥܝܕܐ, որ բառացի կը նշանակէ՝ «առաւել (յոքն.) քան զնոսա» :

ԺԴ. 18. ոչ թողից զձեզ որքս, գամ առ ձեզ . Փարպ. 91 :

ԺԵ. 26. Հոգին (2՝ զՀոգին, տ. Հոգին) ճշմարտութեան, որ ի Հօրէ ելանէ . Ագ. 366, 367 :

ԺԶ. 28. Ելի ի Հօրէ եւ եկի յաշխարհ . Ագ. 366 : Տ ունի «ի Հօրէ եկեալ եմ» . Տ 7 :

ԺԸ. 20. Ես յայտնի (2 եւ ԵԱԲԷ՝ յայտնապէս) խօսեցայ ընդ աշխարհի (2 եւ է՝ յաշ-

խարհի) եւ (Զ՝ ես փխ. եւ) յամենայն ժամ ուսուցի ժողովրդեանն (Զ եւ abd՝ եւ) ի տաճարի անդ, ուր ամենայն հրեայքն (Զ եւ ԱԲ՝ Հրեայք) ժողովեալ էին եւ ի ծածուկ ինչ ոչ խօսեցայ. Ագ. 233: Յունարէններն առհասարակ կը կարդան՝ Խօսեցայ աշխարհի (տր., τῷ κόσμῳ), Զ.ին հետ «յաշխարհի» կը կրէ, ըստ Sodenի, Ix^c 329. մինչ Ագ.ի «ընդ աշխարհի» ունի Syr^{sin}. Պեշիտտո եւս այնպէս կարդացած պէտք է ըլլայ սկզբնաբար, բայց ներկայ բնագիրը կը կրէ ԼՁԶ ՔԶ = ընդ ժողովրդեան, որ սակայն պէտք է եղած ըլլայ ԼՁԶ ՔԶ = ընդ աշխարհի, գրչագրական փոքրիկ սրբագրութեամբ, թէեւ ոչ Pusey-Gwilliam, ոչ Լոնդոնի հրատարակութիւնը ունին զայն բնագրին մէջ կամ իբր տարբերակ:

ԺԹ. 28. յետ այսորիկ (Զ՝ իբրեւ) գիտաց Յիսուս, եթէ (ad՝ թէ) ահա (abdԱԲ չունին՝ ահա) ամենայն ինչ կատարեալ է (Զ՝ զի կատարեսցի գիրն), ասէ՝ ծարաւի եմ. Ագ. 235: «Ահա» կը պակսի ասորականներուն, ինչպէս եւ կարգ մը յունականներուն, ի մէջ այլոց Iα¹³³ խումբին (Soden):

Ի. 22. Փչեաց ի նստ (Ագ. 245՝ Յիսուս) եւ ասէ. առէք զՀոգին (Զ եւ dԱԲ՝ Հոգի, Զ.ի տ., b եւ Ագ. 245՝ զՀոգի) սուրբ. Ագ. 324 եւ 245: «Ի նոսա» կը կարդան նաեւ D (Nestle) եւ Պեշիտտո:

ԻԱ. 21. Իսկ սա ընդէ՞ր (Զ՝ զի՞). Փարպեցի 201:

Այս կոչումներէն դժուար չէ հետեւցնել որ Ագ. եւ Փարպ. իրենց յառաջբերութեանց մէջ հակառակ լայն ըմբռնուած ազատութեան՝ ոչ նուազ բառացի կը կապուին Աւետարաններուն, ինչպէս նախորդ յօդուածին մէջ շեշտեցինք. վկայ են ասոր, միայն գլխաւորներն յիշելու համար Մատթ. Ե. 11, 12. ԻԲ. 40. ԻԴ. 14. ԻԵ. 34, 41. ԻԶ. 46. Մարկ. ԻԵ. 10. Ղուկ. Ա. 1—4, 28. Բ. 11—12, 21. ԺԱ. 15. ԻԴ. 45, 46. Յովհ. Դ. 10, 37, 38. ԺԱ. 50. ԺԸ. 20: Ասոնց քով յաճախ խոտորումներ կը ցցուին. թէ ի՛նչ չափով անոնց մէջ ազատութիւն պէտք է տեսնենք կամ դանոնք բնագրի տարբերութեան պէտք է վերագրենք կը մնայ քննելի:

2. Այս հատուածին կը կցենք այն տեղիքներն ալ, ուր Ագ., Զ եւ Տ կը համընթանան մասնական թեթեւ շեղումներով: Թէեւ այս բաժնին կարեւորութիւնը առանձնապէս կախում ունի ուսումնասիրութեանս եզրակացութենէն, բայց անտեղի պիտի չըլլար ուշադրութեան յանձնել այս առթիւ Զ.ի եւ Տ.ի գլխաւորաբար լեզուական մերձաւորութիւնը:

Մատթ. Գ. 17. դա է որդի իմ սիրելի. նոյն՝ Տ 91. Ագ. 109: Ասոր յարակից Ագ. ունի. Դա է որդի իմ սիրելի դմա լուարուք. Ագ. 365, Մրկ. Թ. 6. մինչ Տ լեզուական աննշանակ տարբերութիւն մը կը ցուցնէ. Դա է որդի իմ սիրելի՝ դմա լուիջիք. Տ 145.

կրկնուած կարեւոր յաւելուածով՝ Դմա լուի-
ջիք եւ կեաք դուք. § 164 :

Մտթ. Ե. 16. Լուսաւորեացի լոյս ձեր առաջի
մարդկան, որպէս զի տեսցեն զգործս ձեր բարիս եւ
փառաւորեացեն (տ. փառաւոր արասցեն) զՀայր ձեր,
որ յերկինս է :

§ 200. Լուսաւորեացի լոյս ձեր առաջի մարդկան,
զի տեսցեն զգործս ձեր բարիս եւ փառաւորեացեն
զՀայր ձեր, որ յերկինս է :

Ագ. 89. տեսցեն զգործս ձեր բարիս, եւ փառա-
ւորեացեն (Դ՝ փառաւոր արասցեն) զՀայր ձեր, որ
յերկինս է :

Տեղիքներուս համաձայնութիւնն յայտ-
յանդիման է. միակ խոտորումը Զ.ի եւ Տ.ի
միջեւ «որպէս զի» եւ «զի» համարժէքներու
փոխանակութիւնն է :

Մտթ. Ժ. 28. եւ մի երկնչիք յայնցանէ, որ սպա-
նանեն զմարմին, եւ զողի ոչ կարեն սպանանել, այլ
երկերուք դուք առաւել յայնմանէ, որ կարողն է զողի
եւ զմարմին կորուսանել ի դեհենին. հմմտ. Ղուկ.
ԺԲ. 4 :

§ 211. մի երկնչիք յայնքանէ, որ սպանանեն
զմարմինն. (§ 88, 210) եւ զողին ոչ կարեն սպա-
նանել :

Ագ. 227. ես ձեզ ասեմ սիրեւեաց իմոց, մի երկն-
չիք յայնցանէ, որ զմարմինն սպանանեն, եւ զողին ոչ
կարեն սպանանել. այլ երկերուք դուք (ԱԲ՝ առաւել)
յայնմանէ, որ զողին եւ զմարմինն արկանիցէ (ձ՝ կո-
րուսանէ) ի դեհենն հրոյ :

Ագ.ի սկիզբն ու վերջաւորութիւնը փոխ
առնուած կ'երեւայ Ղուկ. ԺԲ. 4, 5 համար-
ներէն. Մատթէի քով «արկանել ի դեհեն» կը
կրեն 81 Syr^{sin} (Soden, կը դնէ նաեւ Եփրեմի

Մեկնութիւն Համաբարբառի, ուր չեմ գտած այս տեղիքը) :

Մտթ. Ժ. 40. որ ընդունի զձեզ, զիս ընդունի, եւ որ զիս ընդունի՝ ընդունի զառաքիչն իմ :

Տ 84. որ զձեզ ընդունի, զիս ընդունի :

Ադ. 289. որ զձեզ ընդունի՝ զիս ընդունի, եւ որ զիսն ընդունի՝ ընդունի զՀայրն իմ :

Եփրեմ մասնակի միայն յառաջ կը բերէ Տ.ի տեղիքը : Ադ. փոքրիկ շրջումով կը համաձայնի Տ.ի հետ. սակայն վերջաւորութեան չեղումը յատկանշական է. «զհայրն իմ» չունին. համեմատական հրատարակութիւնները. ասիկա Ադ.էն ընդհիւսուած մեկնաբանութիւն սլիտի ըլլայ :

Մտթ. ԻԴ. 32. ի թղենւոյ անտի ուսարուք զառաւին. զի յորժամ նորա ոստքն կալղասցին եւ տերեւն ցցուիցի, զիտէք թէ մերձ է ամառն :

Տ 171. ի թղենւոյ անտի ուսարուք զառաւին, զի յորժամ ոստքն կալղասցին, եւ տերեւն ելցէ եւ բուսցէ, զիտէք թէ մերձ է ամառն :

Ադ. 329, 338. ի թղենւոյ անտի ուսարուք զառաւին. (Ադ. 329) զի յորժամ ոստքն կալղասցին եւ տերեւեացին՝ զիտասջիք թէ մերձ (αὖ մերձեալ) է դարունն (h ամառն) :

Զ, Տ եւ Ադ. լայնօրէն կը համընթանան հոս. միակ դժուարութիւնը կը կաղմէ յուն. τὰ φύλλα ἐκφύη բացատրութիւնը, ուր Զ կը նախընտրէ «ցցուիցի», մինչ Տ կը դիմէ կրկնութեան՝ «ելցէ եւ բուսցէ», իսկ Ադ. մէկ բառի կը վերածէ՝ «տերեւեացին» : Դարձեալ Ադ.ի յատկանշական է՝ (մերձ է) «գարունն», որ սակայն այլուր չի գտնուիր :

Մարկ. Ա. 15. եւ Ադ. 187. կատարեալ է ժամա-
նակ եւ հասեալ է արքայութիւն Աստուծոյ :

Տ 53. կատարեալ են ժամանակք :

Տ.ի հետ յոքնակի կը կարդան Dit (Nestle) .

Ղուկ. Ա. 32, 33. տացէ նմա տէր Աստուած զա-
թոռն Դաւթի, հօրն նորա, եւ թագաւորեսցէ ի վերայ
տանն Յակովբայ ի յաւիտեանս, եւ թագաւորութեան
նորա վախճան մի լիցի :

Տ 18. տացէ նմա տէր Աստուած զաթոռն Դաւթի
hoթն իւրոյ :

Ադ. 188. տացէ նմա տէր Աստուած զաթոռն
Դաւթի, hoթ իւրոյ (ոԾ նորա), եւ թագաւորեսցէ ի
վերայ տանն Յակովբայ յաւիտեան (Ծ չունի՝ յաւի-
տեան), եւ թագաւորութեան նորա վախճան մի լիցի :

Տ եւ Ադ. ունին հասարակաց «հօրն իւրոյ»
փխ. «հօրն նորա» (2) . այլապէս լեզուա-
կան նոյնութիւնը զգալի է երեքին միջեւ ալ :

Ղուկ. Ժ2. 31. եթէ Մովսէսի եւ մարգարէիցն ոչ
լսեն (տ. լուիցեն), եւ ոչ թէ ի մեռելոց ոք յառնիցէ՝
հաւանեացեն (տ. հաւատասցեն) :

Տ 161. եթէ Մովսէսի եւ մարգարէիցն ոչ լսեն :

Ադ. 241. թէ Մովսէսի եւ մարգարէիցն ոչ լուի-
ցեն, ապա թէ եւ (d եւ թէ) ի մեռելոց ոք երթայ առ
նոսա՝ ոչ լսեն :

Եփրեմ կիսատ կը թողու Համաբարբառի
կոչումը, որ սակայն պայծառ կերպով կը
համաձայնի 2.ի հետ : Ադ. հաւանաբար վե-
րակադմած կու տայ զայն . «երթայ» բառը կը
յիշեցնէ Dit (Nestle), որ կը կարդայ՝ «եւ
երթիցէ առ նոսա՝ ոչ հաւատասցեն» . վեր-
ջինը կը բռնէ 2.ի տարբերակին հետ :

Յովհ. Ա. 1—5. ի սկզբանէ էր Բանն, եւ Բանն
էր առ Աստուած (տ. էր Աստուած), եւ Աստուած էր

Բանն. նա էր ի սկզբանէ առ Աստուած: Ամենայն ինչ նովաւ եղեւ, եւ առանց նորա եղեւ եւ ոչինչ՝ որ ինչ եղեւն: Նովաւ կեանքն էր, եւ կեանքն էր լոյս մարդկան, եւ լոյսն ի խաւարի անդ լուսաւորէր, եւ խաւար նմա ոչ եղեւ հասու:

Տ 6—9. ի սկզբանէ էր Բանն... էր նա առ Աստուած եւ Աստուած էր Բանն: Ամենայն ինչ նովաւ եղեւ... եւ որ ինչ եղեւ նովաւ կեանք էին, եւ կեանքն էին լոյս մարդկան, եւ ինքն լոյսն ի խաւարի անդ լուսաւորէր եւ խաւար նմա ոչ յաղթեաց (Տ 9. խաւար ոչ յաղթեաց նմա):

Ադ. 192, 210, 364. ի սկզբանէ էր Բանն, եւ Բանն էր առ Աստուած. եւ Աստուած էր Բանն. նա էր ի սկզբանէ առ Աստուած: Ամենայն ինչ նովաւ եղեւ (Ադ. 192), եւ առանց նորա եղեւ եւ ոչինչ (որ ինչ եղեւն, Ադ. 364): Նովաւ կեանք էր, եւ կեանքն էին լոյս մարդկան, եւ լոյսն ի խաւարի անդ լուսաւորէր, եւ խաւար նմա ոչ յաղթեաց:

Այս երկարաշունչ կոչման մէջ, ուր միայն Յովհ. աղբիւր կրնայ ըլլալ, կը տեսնուի թէ ո՛րչափ հաւատարիմ է Ադ.: Սակայն այդ հաւատարմութեան մէջ իսկ կը շեշտուի անոր առաջադիր բնագիրը. — նա չի կարդար Զ.ի հետ «խաւար նմա ոչ եղեւ հասու», այլ Տ.ի հետ «խաւար նմա ոչ յաղթեաց»: Այս ընթերցուածին ծանրակշիռ կարեւորութիւնը աւելի կը կարկառի, երբ նկատի առնենք, որ համեմատական հրատարակութիւններն նոյն իմաստով ոչ մէկ տարբերակ կ'ընծայեն. տե՛ս վերեւ՝ Ա. հատուած, էջ 35—36: Ադ.ի եւ Տ.ի շօշափման մէկ ուրիշ կէտն է «կեանքն էին», մինչ Զ յունարէնի վրայէն ստրկօրէն ձեւելով հայերէնի հոգւոյն հակառակ անե-

զական տէր բային կը դնէ եղակի դիմաւորով — կեանքն էր. այս եւս փաստ մըն է թէ Զ.ի այսօրուան բնագիւրը յոյն կաղապարի վրայէն ստրկական սրբադրութեան մ'ենթարկուած է: Այլապէս Ագ. կը խոստորի Տ.էն եւ կը միանայ Զ.ի հետ. ուստի պարզ է թէ ինքը Աւետարաններն ունի աչքի առջեւ եւ ոչ Համաբարբառը, բայց այդ Աւետարանները մեծ չափով ձուլուած են տատիանեան ընթերցուածներով: Ասորական աւետարաններու քննութեան համար նկատելի է, որ Տ արդէն կ'ըմբռնէ տարբեր բաժանումով՝ եւ որ ինչ եղեւ՝ նովաւ կեանքն էին. կիտադրութիւն մը, որ ասորական ձեռագիրներու մէջ փոքրիկ բացառութեամբ ընդհանրացած է:

Յովհ. Ը. 46. ո՞ր ոք է ձէնջ յանդիմանեաց (տ. ո՞ր է ձէնջ յանդիմանէ) զիս վասն մեղաց:

Տ 139, 221. ո՞վ է ձէնջ յանդիմանեաց զիս վասն մեղաց:

Ագ. 228. ո՞վ է ձէնջ յանդիմանեաց զիս վասն մեղաց (b՝ վասն մեղաց յանդիմանէ զիս):

Լեզուական նմանութիւն Ագ.ի եւ Տ.ի միջեւ. Զ.ի բնագիւրը կ'երեւայ շատ հաստատուն չէ:

Յովհ. Ը. 58. յառաջ քան զլինելն Աբրահամու եմ ես. նոյն՝ Տ 181, Ագ. 224:

Եփրեմ նաեւ մեկնողական ոճով ունի այս նախադասութիւնը. Մինչ չեւ Աբրահամ եղեալ էր՝ ես էի իսկ. Տ. 180. յաջորդ էջը՝ Յառաջ քան զլինելն Աբրահամու եմ ես. եւ մինչ

չեւ Աբրահամ եղեալ էր՝ ես էի իսկ. Տ 181 :
Կարելի է սակայն որ Տ ունենար վերջին
ձեւով, զոր ասորական լեզուին աւելի դիւրին
է արտայայտել :

Ե. ԵԶՐԱԿԱՅՈՒԹԻՒՆ

1. Նախորդ էջերու մէջ դասաւորեցինք
եւ ուսումնասիրեցինք Ադաթանգեղոսի եւ
Ղ. Փարպեցւոյ աւետարանեան յառաջբերու-
թիւնները : Ստացուած արդիւնքները կարելի
է քանի մը կէտով ներկայացնել :

ա. Երկու պատմագիրներն ալ ունին մեծ
թուով կոչումներ, որ Զօհրապեան բնագրի
ընթերցուածներու հետ կը համաձայնին. այս
համաձայնութիւնը այնչափ աւելի կը շեշտուի
որչափ երկար են յառաջբերութիւնները. օր.
Ղուկ. Ա. 1—4 : Այս պարագան կը մեկնուի
միայն ընդունելով որ Ագաթանգեղոս ու
Փարպեցի աչքի առջեւ ունեցած են Աւետա-
րանները :

բ. Աւելի ստուար քանակ մը կը ցուցնեն
սակայն այն կոչումները, որոնք Զօհրապեան
բնագրէն կը շեղին. այդ շեղումները յաճախ
յատկանշական ընթերցումներ են, որոնց չենք
հանդիպիր Աւետարաններու բնագրին մէջ :
Անոնք կը մեկնուին մասամբ իբր ազատ յա-
ռաջբերութիւններ : Երկու պատմագիրներն
ալ առիթն ունեցած են երբեմն միեւնոյն կո-
չումները կրկնելու. այդ կրկնութիւններու
համեմատութիւնը միայն բաւական է զմեզ

Համոզելու թէ որքան լայն կ'ըմբռնէին յառաջբերութեան մէջ ազատութիւնը :

Գ. Կարեւորագոյն կոչումներն են այն յառաջբերութիւնները, թուով ոչ սակաւ, որոնք խոստրելով Զօհրապի բնագրէն տառացի կը համաձայնին Աւետարաններու մէկ եզակի խմբագրութեան հետ՝ Համաքարբառ կոչուած : Այս վերջին կէտն է, որ զմեզ շատ կարեւոր եզրակացութիւններու կ'առաջնորդէ :

Համաբարբառը, զոր Տատիանոս Ասորին (Գ. դար) չորս Աւետարաններէն ձուլած էր, երկու երեք դար (Գ.—Ե.) Միջագետքի եւ գլխաւորաբար Ասորիքի մէջ միակ գործածուած Աւետարանն էր, մինչ չորս Աւետարանները «Բաժանեալ Աւետարան» կ'անուանէին : Յետագային եպիսկոպոսները աշխատեցան ժողովրդեան ձեռքէն առնել զայն, Աւետարանիչներու հարազատ գործերը տալով փոխարէն : Անտարակոյս ժամանակի մոլորական վարդապետութիւններու յաճախութիւնը զիրենք դրդած էր նման քայլ մ'առնելու : Այսօր Համաբարբառը անհետացած է, եւ ծանօթ է գլխաւորաբար Եփրեմի Մեկնութենէն, պահուած միայն հայերէն. կայ նաեւ արաբերէն Համաբարբառ մը (պահուած երկու ձեռագիրներու մէջ՝ ոչ կանուխ քան ԺԲ.—ԺԳ. դար), որ Եփրեմի յիշատակած յատկանշական ընթերցուածները չունի, հետեւաբար լայն բարեփոխութեան մը ենթարկուած կ'երեւայ. նոյնպէս կայ լատիներէն մը՝ Վուլգա-

տայի վրայէն վերակազմուած: Այս երկու խմբագրութիւններն ալ Եփրեմի կոչումներէն չատ կը շեղին. թէեւ նոյն ինքն Եփրեմի յառաջբերութիւնները ո՞րչափ հաւատարիմ են՝ չենք կրնար վերատուգել: Բայց անոր հնու-
 թիւնը, յիշատակած տեղիքներու աչքառու խոտորումները Աւետարաններէն, զոր Եփրեմ կը ճանչնար՝ ապահով գրաւական են, որ անոր կոչումները մասնակի բացառութեամբ իբրեւ Տատիանեան պէտք է ընդունինք: Այսպէս Համաբարբառը միայն իւր հատակոտորներուն մէջ ծանօթ ըլլալով մեզի՝ սակաւաթիւ տեղիքներ միայն կրնանք համեմատութեան առնել: Ու կը ստիպուինք հարցնել թէ արդեօք այն յառաջբերութիւնները, զորոնք մենք Ագաթանգեղոսի ու Փարպեցւոյ քով իբր ազատ նշաւակեցինք՝ Համաբարբառէն չե՞ն ծագիր, որուն սոյն տեղիքները այլուստ անծանօթ կը մնան: Այս տեսակէտէ աւելի մեծ նշանակութիւն կը ստանան երկու պատմագիրներուն այն կոչումները, որոնց աղբիւրն է Տատիանի գործը:

Թոյլ տրուի մեզի հոս երեք կարեւորագոյնները կրկին յիշատակել. Փարպեցի կը կարգայ Տատիանի հետ՝ «Մի դատիք, զի մի դատապարտեսցիք», մինչ Զօհրապի բնագիրն ունի՝ Մի դատիք, զի մի դատիցիք. Մատթ. է. 1: Ագաթանգեղոս կը կարգայ Տատիանի հետ. «Լոյսն ի խաւարի անդ լուսաւորէր, եւ խաւար նմա ոչ յաղթեաց». մինչ Զօհրապի բնագիրն ունի՝ խաւար նմա

ոչ եղել հասու. Յովհ. Ա. 5: Ագաթանգեղոս
 կը կարդայ Տատիանի հետ. «Եկայք առ իս
 ամենայն վաստակեալք եւ աշխատեալք եւ ոյք
 ունիք բեռինս ծանունս, եւ ես հանգուցանեմ
 զձեզ»: Նոյնպէս Փարպեցի՝ «Եկայք առ իս
 ամենայն աշխատեալք եւ վաստակեալք եւ որք
 ունիք գրեռինս ծանունս եւ ես հանգուցանեմ
 զձեզ»: Համարարբառը ըստ ամենայնի կը
 համաձայնի այս ընթերցուածներուն հետ.
 Իրեն կը պակսի միայն «ամենայն» եւ բառա-
 չարքին մէջ կը հետեւի Ագաթանգեղոսի
 (Թէեւ հայերէն Զգօնը, որ նոյնպէս Համա-
 բարբառ կը գործածէ, Փարպեցոյ հետ կը
 համաձայնի, առանց «ամենայն»ի, իսկ հան-
 գուցանեմ = հանգուցից. տես վերեւ՝ Ա. հա-
 սուած, էջ 36—43): Իսկ Զօհրապ ունի պար-
 ղապէս՝ Եկայք առ իս ամենայն աշխատեալք
 եւ բեռնաւորք, եւ ես հանգուցից զձեզ.
 Մատթ. ԺԱ. 28:

Այս յատկանշական ընթերցուածները,
 որոնք պատահական չեն կրնար ըլլալ, չեն
 գտնուիր Աւետարանի ոչ մէկ համեմատական
 հրատարակութեան մէջ. եւ ապահով ուրիշ
 հեղինակէ փոխառութիւն ալ չեն, վասն զի
 մինչեւ այսօր չէ ցուցուած եւ մեր փնտռող-
 ներն այս տեսակէտէ ի նսկաստ Ագաթանգե-
 ղոսի եւ Փարպեցոյ անկախութեան յանգե-
 ցան: Ուստի կը մնայ եզրակացնել Թէ յիշեալ
 երեք տեղիքները Համաբարբառէն են: Սակայն
 ասոնց քով կարեւոր յաւելուածներ կը գըտ-
 նուին Մատթ. ԺԱ. 28, 29 համարներու մէջ,

որոնք Տատիանի կը պակսին, ու Աւետարաններու մէջ երեւան կու գան. այսպէս՝ «ամենայն», (խոնարհ) «սրտիւ», նաեւ բառի մը յատկանշական փոփոխութիւնը՝ «բեռն իմ փոքրոգի» = Զօհրապ, Ագաթ., մինչ «բեռն իմ քեքեւ» = Տատիան-Զգօն: Նախորդ հատուածներու մէջ յիշուած տեղիքներու հետ այս կարեւոր շեղումները կու գան հաստատել թէ Ագաթանգեղոս եւ Փարպեցի՝ Աւետարանները կը գործածեն, բայց այնպիսի բնագիր մը, որուն մէջ յատուկ Տատիանեան ընթերցուածներ ձուլուած են: Եւ որովհետեւ այդ բնագիրը նոյն չէ մեր այսօրուան Զօհրապի բնագրին հետ, ուր չենք հանդիպիր նոյն ընթերցուածներու, ուրեմն երկու պատմագիրներուն կիրարկած բնագիրը տարբեր էր Զօհրապէն:

2. Ագաթանգեղոսի գրութեան ժամանակը մեզի անդրադոյն կուտանը կուտայ որոշելու Աւետարաններու այդ հայերէն թարգմանութեան գործածութեան շրջանը: Ագաթանգեղոսի գրքին յառաջագայութիւնը դնելով առ հասարակ Ե. դարու առաջին կէսին՝ պիտի ընդունինք թէ Զօհրապէն տարբեր այդ բնագիրը Հայաստանի մէջ այդ ժամանակ ի գործածութեան էր: Կը մնայ ուրեմն եզրակացնել թէ երկու պատմագիրներուն գործածած Աւետարանը հայերէն հնագոյն թարգմանութեան բնագիրն էր, ա՛յն, անտարա-

կոյս, զոր Կորիւն¹ «յանկարծազիւտ փութանակի թարգմանութիւն» կ'անուանէ: Փարսկեցւոյ կոչումները կ'ապացուցանեն, որ ինքնալ այդ բնազիրը կը գործածէ, ուրեմն մինչեւ իր ժամանակը գոյութիւն ունէր²:

¹ Պատմ., Վենետ. 1894, էջ 34:

² Ամէն պարագային շատ կանուխէն անհետացած ըլլալ չի թուիր այդ առաջին թարգմանութեան բնազիրը. Թէոդորոս Քաթենաւորի դրութեան վրայ հիմնուելով անոր կեանքը մինչեւ Ը. դար պիտի երկարածդէինք: Թէոդորոս (Ը. դար)՝ Մայրապոմեցիներուն ուղղած Ընդդիմախօսութեան մէջ Աւետարաններու միջեւ զանազանութիւն կ'ընէ, իբր՝ «առաջթարգմանութիւն Աւետարանի, հնաստատմութիւն Աւետարանի, հնադոյն (տպ. հնագում, Տէր Մկրտչեան կը սրբադրէ՝ հնապատում) Աւետարան», եւ «նոր թարգմանութիւնք, նորապատում դրութիւնք, նորաբերք թարգմանութիւնք» (տ. Յովհ. Օճնեցի, Վենետ. 1833, էջ 147—158, Թէոդորոսի Քաթենաւորի ընդդէմ Մայրապոմեցւոյ): Այնչափ արուեստակեալ է Քաթենաւորի լեզուն, որ միշտ կասկածելի կը մնայ թէ սոյն բանաձեւերը ինչ իմաստ եւ առում ունին իրեն քով. անոնք երկու բնազիրերո՞ւ զանազանութիւն են, թէ երկու թարգմանութիւններու, ուրիշ խօսքով յունարէ՞ն բնազրերու մասին է խօսքն, թէ հայերէն թարգմանութեանց: Մայրապոմեցիներէն մերժուած «առաջ-թարգմանութեան» մէկ տեղիքին՝ Ղուկ. ԻԲ. 43, 44ի փաստ կը բերէ նաեւ Գրիգոր Աստուածաբանէն, որ այդ կասկածը կը զօրացնէ, թէեւ Գրիգոր Լուսաւորչէն (այսինքէն՝ Աղաթանգեղոսէ) բերած վկայութիւնները աւելի հայերէն թարգմանութիւն մը կարծել կու տան: Վերջին տեսակէտս միայն բռնելով Գալուստ Տէր Մկրտչեան ենթադրեց թէ Քաթենաւորին խօսքը հայերէն երբորդ թարգմանութեան մը մասին է, որմէ կոչումներ կարծեց դտնել Տիմոթէոս Կուզի Հակաճառութեան մէջ. Արարատ, 1908, էջ 564—589: Հ. Աճառեան, որ առանձին քննութեան մը ենթարկեց վերջնոյս կոչումները, ընդունելով հանդերձ երրորդ թարգմանութիւն մը հայերէն Աւետարաններու, ցուցուց որ Հակաճառութեան թարգմանիչը չէր օգտագործած հայերէն ոչ մէկ Աւետարան, այլ իւրաքանչիւր անգամ յունարէնէ կրկին թարգմանած էր ընծայեալ տեղիքը.

3. Ագաթանգեղոս ու Փարպեցի իրենց կոչումներով միակ ներկայացուցիչը չեն

Տիմոթէոս Կուզ եւ Ս. Գրքի նորաբեր թարգմանութիւնը. Շողակաթ, 1913, Ա., էջ 1—22: Ընդունելով որ Թէոդորոս Քոթենաւորի խօսքը հայերէն Աւետարաններու մասին է, ինչո՞ւ ենթադրենք երրորդ թարգմանութիւն մը: Եթէ այդպիսի թարգմանութիւն գոյութիւն ունենար, որ տարբերէր Քոթենաւորի գործածածէն, ապահով այդ կրակոտ ընդդիմախօսը կ'արտայայտուէր նաեւ անոր դէմ. նա մէկ նպատակ ունի, համոզել թէ «առաջթարգմանութիւն Աւետարանին», «անընդունակ» այսինքն՝ անվաւեր չէ, ու կը հրաւիրէ աղանդաւորները իրեն հետ, իրեն պէս Փրկչին ծառայելու. ոչ մէկ խօսք Նորաբեր թարգմանութեան մասին, բայց միայն թէ Նիկիոյ ժողովքի որսչումներու համաձայն հոն չէ առնուած Գ. Կորնթացւոց թուղթը, զոր կը գտնէ հինին մէջ ու կը ջատագովէ Մայրադոմեցւոց դէմ: Այն միակ տեղիքը զոր կարծէք աղանդաւորներու Նորաբեր Աւետարանէն կը բերէ՝ «Ոչ աւարի տուն սկայի, եթէ ոչ նախկին հօրն կապի», Մարկ. Գ. 27, իւր այս յանդաւոր ձեւին մէջ աւելի սուածի մը տպաւորութիւնը կ'ընէ քան Աւետարանի խօսքին: Գալով Ղուկ. ԻԲ. 43, 44 տեղիքին եւ Գ. Կորնթացւոց թղթին, որոնց պակասը «Նորաբեր թարգմանութեան» ծանուցիչ պիտի ըլլար, անոնք շատ անկայուն երեւոյթ մ'ունին. Ղուկ. ԻԲ. 43, 44 հայերէն հնադոյն ձեռագրերու մէջէն քիչերուն քով կը տեսնուի: Թէեւ Քոթենաւորի վկայութեամբ այն գոյութիւն ունէր «առաջթարգմանութեան» մէջ. տեղիքիս համադօր բառերու կրկնութիւնը՝ «եւ հոսէին ի նմանէ քըրտունք իբրեւ զկայլակս արեան ոլոռն ոլոռն հեղեալ ի յերկիր», Ղուկ. ԻԲ. 44 (մինչ յոյն միայն θρόμβοι) նշան է թէ հին թարգմանութիւն մըն է՝ զերծ սրբադրիչի հարուածէն. հնութեան նպաստաւոր է նաեւ Եփրեմի կոչումը Համաբարբառէն՝ Եւ եղեւ քիրտն նորա իրբեւ զչիթք արեան. Տ 214: Գ. Կորնթացւոց թուղթը թէեւ աւելի ստէպ կ'երեւայ (ոչ կանուխ քան ԺԳ. դարու ձեռագրերուն մէջ), բայց անոր կարգը շատ անհաստատ է: Ուրեմն Զ. ի բնագիրը կը գոհացնէ չափով մը Նորաբեր թարգմանութեան դրուած պահանջը. տնդին՝ Քոթենաւորի փաստաբերութիւնը Ագաթանգեղոսէն (Անօրէն իշխանն եւն, Ագ. 147) ի նպաստ «հնադոյն (տպ. հնագում) Աւետարանին» հաւանական կը դարձնէ, որ «առաջթարգմանութիւնը» նոյն ըլլայ մեր

Հայերէն առաջին թարգմանութեան բնագրին . առաջին հատուածին մէջ մենք տեսանք, որ Եզնիկ եւս Տատիանեան երանգներ կը կրէր, G. Cuendet դեռ ուրիշ չորս ընթերցուած կը նշանակէ Sodenի հրատարակութեան վրայէն (ուրեմն առաւելապէս արաբ. Տ. Էն)՝ Մտթ. ԻԲ. 40, Մրկ. Ժ. 19, Յովհ. ԺԳ. 2, 27 (Rev. d. ét. Arm. IX, p. 39) : Միւս կոչումներու մէջ ալ Եզնիկ յաճախ կը չեղի Զ. Էն . անտարակոյս յառաջբերութեան ազատութիւնը հոս տեղ ունի, բայց կարելի է մտածել թէ նաեւ առաջին թարգմանութեան բնագիրը, որուն ընտանի պէտք էր ըլլալ Եզնիկ, իբր գործիչ կամ յետոյ սրբագրիչ . անոր յիշողութեան մէջ գէթ հեռաւոր արձագանգ մ'ունէր այդ բնագիրը :

Նախորդ էջերու մէջ (տես վերեւ՝ Բ. հատուած, էջ 53—55) արդէն ուշադրութեան յանձնեցինք Ազաթանդեղոսի եւ Ժամագրքին կարեւոր խոտորումը Զ. Էն Ղուկ. Ա. 72—75 տեղիքներուն համար . արդ ժամագրքի եւ Զ. Ի անդրադոյն համեմատութիւնը կը ցուցնէ, որ այդ խոտորումը կը տիրէ ամբողջ Մեծացուսցէին (Ղուկ. Ա. 46—55) եւ Զաքարիայի աղօթքին մէջ (Ղուկ. Ա. 68—79) : Ազաթանդեղոսի եւ Ժամագրքին համաձայնութիւնը պատճառ էր արդէն ընդունելու որ վերջնոյս բնագիրը պատմագրին

դտած առաջին թարգմանութեան բնագրին հետ : Այն պարագային պիտի ընդունինք որ առաջին բնագիրը դեռ մինչեւ Ը. դար եւ աւելի ուշ գոյութիւն ունէր :

Ժամանակակից էր. կարեւոր փաստ մ'եւս
 կ'աւելնայ ասոր վրայ. Ժամագիրքը կը կար-
 վայ. «Վասն գլխոյ ողորմութեան Տեառն Աս-
 տուծոյ մերոյ, որով երեւեցաւ մեզ արեգակն
 ի բարձանց լուսաւոր առնել գլխաւար մեր.
 ծագել զլոյս ի վերայ այսոցիկ, որք նստեալ
 ի խաւարի եւ ի ստուերս մահու. ուղղել զոտս
 մեր ի ճանապարհս խաղաղութեան»: Մինչ
 Զ ունի յոյնին հետ՝ «Վասն գլխութեանց ողոր-
 մութեան (տ. Տեառն) Աստուծոյ մերոյ,
 որովք այց արասցէ մեզ արեգակն ի բարձանց,
 երեւել որոց ի խաւարի եւ ի ստուերս մահու
 նստէին. ուղղել զոտս մեր ի ճանապարհս
 (տ. ճանապարհ) խաղաղութեան. Ղուկ. Ա.
 78, 79: Ժամագրքի փոփոխութիւններն ու
 յաւելումներն ակնյայտնի են. անոնք թերեւս
 մասով մը արդիւնք են բարեփոխութեան,
 որուն իբր ամէնօրեայ աղօթք ենթարկուած
 ըլլան պատշաճ իշխանութեանց կողմէ: Ժա-
 մագրքի այդ կարեւոր ընթերցուածներէն մէկը
 կը գտնենք Տատիանի քով. Եփրեմ կը յիշա-
 տակէ. «Որով երեւեսցի մեզ արեգակն ի
 բարձանց լուսաւոր առնել գլխաւար մեր...
 որ նստէին ի խաւարի եւ յստուերս մահու...
 ուղղել զոտս մեր ի ճանապարհս խաղաղու-
 թեան». Տ 21 «Լուսաւոր առնել գլխաւար մեր»
 կը պակսի, ըստ լտ. Թարգմանութեան՝ В дѣ-
 лахъ. Expositio, էջ 20. սակայն նախորդ
 նախադասութեան կաղմութիւնն իսկ կը մատ-
 նանչէ, որ այդ վերջաւորութիւնը գոյութիւն
 ունէր բնագրին մէջ: Տ.ի եւ Ժամագրքի

միջեւ եղած երկու տարբերակներն են «երեւեացի — երեւեցաւ» եւ «նստէին — նստէաք», որոնք իրենց իմաստովն ու առումովը կ'արդարացնեն բարեփոխութեան մ'ենթադրութիւնը վերջնոյս համար. Փրկագործութեան խորհուրդը, որ կը պատկերանար արեգակի երեւումով, կատարուած էր, ուրեմն բայը պէտք էր ըլլալ կատարեալ-պատմական՝ «երեւեցաւ», աղօթողներն էին խաւարին մէջ նստողները, ուրեմն պիտի ըսէին «նստէաք»: Այս երկու տրամաբանական փոփոխութիւններէն զատ՝ Եփրեմի յառաջբերութիւնը եւ Ժամագրքի բնագիրը ըստ ամենայնի կը համերաչխին մինչեւ իսկ շարադասութեան մէջ. — 2 յունարէնի կարգին համաձայն՝ Որոց ի խաւարի... նստէին. Ժամագիրք եւ Տ՝ Որք (որ) նստէաք (նստէին) ի խաւարի...: Այս տեղիքը թոյլ կու տայ մեզ եզրակացնել թէ Ժամագրքի մէջ պահուած բնագիրը Աւետարաններու առաջին թարգմանութենէն առնուած է, թարգմանութիւն մը, որ յեցած է Համաքարբառի վրայ:

4. Ագաթանգեղոսի ու Փարպեցւոյ կոչումները բերին զմեզ հայերէն Աւետարաններու հնագոյն թարգմանութեան բնագրին. բայց այդ բնագիրը կը տեսնենք որ էապէս ձուլուած էր Համաքարբառի ընթերցումներով: Տատիանի այս մեծ ազդեցութիւնը, բնական է, կ'ենթադրէ, որ Համաքարբառը նախ թարգմանուած եւ Հայաստանի մէջ լայն գործածութիւն ունեցած ըլլայ, ինչպէս Աստ-

րիքի ու Միջագետքի մէջ: Ներքին ու արտաքին պատճառներ պակաս չէին առ այս. Ասորիներու հետ դար մ'ամբողջ կրօնական շփումները՝ նախ քան Գրի Գիւտը, մասնաւորապէս Եդեսիոյ գծով, Տատիանի գործը ճանչցուցած էին հայ ժողովուրդին եւ քահանայական դասուն, որ հաւասարապէս յոյն եւ ասորի հոսանքներու ենթակայ էր: Համաբարբառի հակիրճ ծաւալը, միասնական ընթացիկ ոճը աւելի ընդունակ կ'ընէր դայն թերաւարժ ժողովրդի եւ դպրոցականի ձեռքը իբր կրօնական եւ սերտողութեան գիրք ծառայելու, քան Աւետարանիչներու այլակերպ գրութիւնները: Հայերէն Համաբարբառով սնած պիտի ըլլային նաեւ հայ Աւետարաններու հնագոյն թարգմանիչները, վասն զի անկէ սերտած տեղիքները թարգմանութեան պահուն յանախ սպրդած են անոնց գրչին տակ: Բաց աստի Համաբարբառի հայերէն թարգմանութիւնը եւ գործածութիւնը՝ տրամաբանական պահանջքն է նաեւ Եփրեմի Մեկնութեան գործքին հայերէն թարգմանութեան:

5. Համաբարբառի ազդեցութիւնը կարելի է հետապնդել Ոսկեդարու թարգմանական դրականութեան մէջ իսկ, ուր սկզբնազրէ խոտորումները ի նպաստ Տատիանի ընթերցուածներուն՝ ընտրագոյն նեցուկները պիտի ըլլան մեր բնաբանին: Միայն Մատթ. ԺԱ. 28 համարը քննութեան կէտ առնելով՝ տեսանք արդէն թէ ի'նչպէս Կիւրեղ Երուսաղէմացոյ

գործքին թարգմանիչը սոյն տեղիքին մէջ հիւսեց Համաբարբառի յատկանշական մէկ ընթերցուածը՝ «եւ ոյք ունիք գրեոինս ծանունս», մինչ յոյն բնագիրն ունի պարզապէս «բեռնաւորք»³։ Նոյն ազդեցութիւնը կը տեսնենք նաեւ Ոսկեբերանի թարգմանութեանց մէջ. Մատթէի Մեկնութիւնը⁴ կը կրէ՝ «Եկայք առ իս ամենայն վաստակեալք եւ ծանրաբեռինք, եւ ես հանդուցից զձեզ», մինչ յունարէնն ունի սովորական ընթերցուածը՝ «բեռնաւորք»⁵։ Եւ զարմանալիօրէն Եսայեայ Մեկնութեան⁶ մէջ նոյն իսկ «ամենայն» կը պակսի՝ Տատիանի գեղջման համաձայն. «Եկայք առ իս վաստակեալք եւ ծանրաբեռինք, եւ ես հանդուցից զձեզ», մինչ յոյնը Աւետարանի սովորական տեղիքը ամբողջապէս կը կրկնէ⁷։ Անդրադառնալով նախորդ հատուածներուն («Հանդէս Ամսօրեայ», 1935, Թ. 11—12, էջ 596) յիշեցնենք որ «ծանրաբեռինք — ծանրաբեռնեալք» ձեւին հանդիպած ենք նաեւ Աւետարանի ձեռագիրներուն մէջ։ Ապահով այդ լեզուական խնդիր մը չէ. «բեռնաւորք» (= πεφορτισμενος յոյն բնագրին) թէ՛ ածականաբար, թէ՛ գոյականաբար ծանօթ է դասականներուն, ինչպէս Հին եւ Նոր Կտա-

³ Հանդէս Ամսօրեայ, 1935, Թիւ 11—12, էջ 595:

⁴ Վենետ. 1826, էջ 577 եւ 578:

⁵ Johann. Chrys. op. omn. Paris 1727, t. VII, p. 428, 429.

⁶ Վենետ. 1880, էջ 453:

⁷ Johann. Chrys. op. omn. Paris 1726, t. VI, p. 96.

կարաններու մէջ կը գտնենք. Ագաթանգեղոս ինքնին Մատթէի սոյն տեղիքը ազատ յառաջ բերած ժամանակ յարմար կը դատէ կիրարկել զայն՝ «յիւրումն արքայութեանն հանդուսցէ գրեմնաւորսն, զաշխատեալսն, զի լուծ նորա քաղցր է»⁸ եւն: Աւելցնենք որ «ծանրաբեռն» բառը, ըստ Ս. Գրոց Համաբարբառին, Երուսաղէմ 1895, ամբողջ Հին ու Նոր Կտակարաններուն մէջ մէկ անգամ կու գայ, եւ այն՝ ոչ «ծանր բեռն» իմաստով, այլ իբր՝ տաժանակիր, չափազանց մեծ, համազօր յոյն բնագրին՝ ὀπέρουχος. տեղիքն է՝ Զի պատուիրանքս այս, զոր ես պատուիրեմ քեզ այսօր, ոչ ծանրաբեռն ինչ է, եւ ոչ հեռի ի քէն. Երկր. Օր. Լ. 11:

6. Տարակոյս չկայ թէ յիշուած «ծանրաբեռինք — ծանրաբեռնեալք» ձեւերը կ'անդրադառնան Համաբարբառի խօսքին «եւ ոյք ունիք բեռնս ծանուցս», որ Տատիանի նոյն լայն ազդեցութեան շնորհիւ մտած է նաեւ ասորերէն Աւետարաններէն՝ Կուրտոնեան բնագրին մէջ: Համաբարբառը հաւանաբար առաջին Աւետարանն ըլլալով ասորական գրականութեան՝ չորս Աւետարաններու ասորերէն թարգմանութեան վրայ մեծ չափով ազդած է. H. J. Vogels⁹ կը ջանայ փաստացի պուցնել թէ Համաբարբառի շունչին տակ ձեւ

⁸ Ագ., Պատմ., Տփղիս 1909, էջ 428:

⁹ Die altsyrischen Evangelien in ihrem Verhältnis zu Tatians Diatessaron: Biblische Studien, Bd. XVI, 1911, Heft 5.

առած է Կուրտոնեան բնագիրը՝ իբր հնագույն ասորերէն թարգմանութիւն. որ այդ իսկ պատճառաւ ամէնէն շատ Տատիանեան ընթերցուածներ կը ցուցնէ. յունարէնի վրայէն սրբագրութեան շնորհիւ անոնց թիւը նուազած է Cod. Sinaiticusի քով, եւ շատ փոքր քանակութեան վերածուած Պեշիտտոյի մէջ — իբր արդիւնք նոր թարգմանութեան: Տատիանի ազդեցութիւնը զգալի է նաեւ Արեւմտեան բնագրերու մէջ, այսպէս նոյն հեղինակը¹⁰ կը ցուցնէ թէ Cod. Bezae (= D)¹¹ իւր առանձնայատուկ նկարագիրը կը պարտի յունարէն կորսուած Համաբարբառին, ինչպէս Vetus Latinaի շատ ընթերցումները կը ծագին լատիներէն Համաբարբառէն:

Ազաթանգեղոսի եւ Փարպեցւոյ կոչումներուն վերլուծումները կը ցուցնեն սակայն թէ հայերէն Աւետարաններն ալ ասորականներուն ընթացքն ըրած են. մեր եզրակացու-

¹⁰ Die Harmonistik im Evangelientext des Codex Cantabrigiensis: Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altkirchlichen Literatur, Bd. XXXVI, 1 a, Leipzig 1910.

¹¹ Այս առթիւ բնականէն հարցը կը ծագի թէ Զօհրապի բնագրին եւ Dի մէջ շօշափման դիժը պայմանաւորուած չէ՞ վերջնոյս տատիանեան երանգէն: Վերեւ տեսանք թէ Մակէր՝ Յ եւ D երկու խումբերը զլիաւորաբար արդի հայերէն բնագրին հիմք կը դնէր. Լիոնէ առանձին յօդուածով աշխատեցաւ կղզիացեւ D խումբը. La Version arm. d. Evang., Rev. Bibl., 1934: Կարելի է որ աւելի մանրազնին ուսումնասիրութիւններ հայերէն Աւետարաններու քննական հրատարակութեան մը վրայ կառուցուած՝ հաստատեն Զ.ի եւ D.ի կապը, եւ արդարացնեն երկուքին եւս տատիանեան ազդեցութիւնը:

Թեան համաձայն նախ կը թարգմանուի Համաբարբառը հայերէնի եւ կը գործածուի. անոր շունչին տակ կը գոյանայ հայերէն Աւետարաններու առաջին բնագիրը, երկու պատմագիրներու կոչումները կասկած չեն թողուր ասոր¹²: Այս «յանկարծագիւտ փուլ-թանակի» թարգմանութիւնը, ինչպէս կը յորջորջէ Կորին, «ճշմարիտ օրինակօք բերելովք» կը հաստատեն, այսինքն՝ յունարէն ընտիր ձեռագրի վրայէն հիմնական սրբադրութեան կ'ենթարկեն, յաճախ տառացի կապուելով առաջադիր բնագրին, այսպէս կը կազմուի Զօհրապի բնագիրը:

7. Այս արդիւնքին առջեւ պիտի հարցնենք թէ ո՞րչափ հաշտ են ներկայ ուսումնասիրութիւններու տուեալները մեր եզրակացութեան հետ: Գործիս սկիզբը պարզեցինք հայերէն Աւետարաններու շուրջ կատարուած աշխատութիւններու արդիւնքը: Տեսանք հոն թէ այլ եւս տարակուսական չէ, որ այժմեան հայե-

¹² Հայերէն առաջին թարգմանութեան Տատիանեան դրոշմը պիտի վկայուի նաեւ վրական Աւետարաններէն, որոնք ինչպէս ծանօթ է, հայերէնի վրայէն թարգմանուած եւ յետագային զանազան բարեփոխութեանց ենթարկուեցին: Առիթն ու հնարաւորութիւնը չենք ունեցած այդ ճշդելու: Լիոնէի մէկ յառաջբերութիւնը սակայն կու գայ արդարացնել մեր այս ենթադրութիւնը. Մտթ. Իէ. 5 ըստ Համաբարբառի «եւ ընկեաց զարծաթն ի տաճարն եւ դնաց եւ չոգաւ խեղդեցաւ եւ մեռաւ» § 218. Զ կը կարգայ յունարէններու հետ. «եւ ընկէց զարծաթն ի տաճարին (տ. ի տաճարն) եւ չոգաւ խեղդեցաւ». մինչ G² Տատիանի հետ կը յաւելու «եւ մեռաւ» ինչպէս E 240. տես S. Lyonnet, Les Versions arm. et géorg. de Nouv. Test., p. 17.

րէն Աւետարանները իրենց ներկայ վիճակին մէջ կառուցուած են յունարէնի վրայ : Աւետարանի նախնական ասորականէ թարգմանութեան վարկածը օրէ օր կը կորսնցնէ իւր ուժը : Բայց եւ այնպէս չէ կարելի անգիտանալ, որ Հայերէն Աւետարանները կարեւոր ասորական հետքեր կը ցուցնեն — ասորաբանութիւններ, որոնք թէեւ մասամբ նոյնակերպ լեզուական արտայայտութիւններ են, սակայն յաճախ բնորոշ ընթերցուածներ կը մատնանըջեն, որոնք նոյն են ասորի եւ Հայ Աւետարաններու մէջ : Այս տեսակ ասորաբանութիւններու ծագումը դեռ սպառիչ մեկնութիւն մը չէ գտած : Ազաթանգեղոսի ու Փարպեցւոյ կոչումներէն բխեցուցած մեր եզրակացութիւնները նոր հնարաւորութիւններու առջեւ կը դնեն զմեզ :

Այժմեան Հայերէն Աւետարաններուն յունական նկարագիրը կը մերժէ ասորերէն Աւետարաններէ թարգմանութիւն մը կամ անոնց գործածութիւնը Հայերէն թարգմանութեան ժամանակ : Հայերէն Աւետարաններու մէջ յունականէ բխած թիւրիմացութիւններու գոյութիւնը լաւագոյն փաստն է այս տեսակէտէ . թարգմանիչը եթէ օգնական ունենար ասորական Աւետարան մը՝ Ղուկ. Գ. 23 տեղիքի պէս անիմաստ խօսք պիտի չգրէր, ուր ասորին այնպէս պարզ է : Ասորաբանութիւններու գոյութիւնը կ'ենթադրէ ասորական ազդեցութիւն մը թարգմանիչին վրայ, բայց այդ մասնական միայն կրնար ըլլալ : Համաբար-

բառը, որուն յանգեցանք մեր ուսումնասիրութեան ընթացքին, հատուածաբար կը ներկայացնէր Աւետարանները. ուրեմն այս տեսակէտէ կը գոհացնէ մեր պահանջը: Եւ եթէ ուղիղ է J. Vogelsի տեսութիւնը, թէ ասորական Աւետարանները իրենց առանձնայատուկ նկարագիրը կը պարտին Համաբարբառին, այն ատեն այս հաւանականութիւնն աւելի թանձրացեալ կը դառնայ: Թէ ասորի եւ թէ հայ թարգմանութեան համար մերձեցման եզր կը մնայ Տատիանի գործը:

Տրամաբանական այս պարզ ուղեգծով պիտի ընդունինք ուրեմն ի յառաջագունէ թէ այժմեան հայերէն Աւետարաններու ասորականութիւնները կը բխեն Համաբարբառէն, անցնելով առաջին թարգմանութեան բնագրէն: Դժբախտաբար Տատիանի սոյն գործը իւր յարաբերապէս հարազատ զգեստին տակ միայն հատակտորներով ծանօթ ըլլալով՝ այս կէտիս շուրջ ուսումնասիրութիւն մը չատ մեծարդիւնք չի յուսադրեր, երբ մանաւանդ դեռ կը պակսի հայերէն Աւետարաններու համեմատական հրատարակութիւն մը. բայց համոզուած ենք, որ երկուքին միջեւ մանրազնին համեմատութիւն մը պիտի հաստատէ մեր այս ենթադրութիւնը:

Պատահապէս անդրադարձանք նման քանի մը ընթերցուածներու. Յովհ. ԺԱ. 9. ունի Զօհրապի բնագիրը. Ո՞չ երկոտասան ժամ է յաւուր. թէեւ «աւուր» տարբերակն եւս կը յիշատակուի. վերջինս կը կրեն յունարէն ձե-

ռազրերը իբր «չէ՞ որ օրը 12 ժամ ունի» . մինչ առաջինը, որ յաճախագոյն է հայերէն ձեռագրերու մէջ, ունին Syr^{sin} եւ Պեչիտոո, բայց նախ Համարարբառ . Եփրեմ կը յիշատակէ . Ո՞չ երկոտասան ժամ է յաւուր . Տ 184 : Դարձեալ ասորերէն Համարարբառը կը մտածեմ պատասխանատու Հին եւ Նոր Կտակարանի հայերէն թարգմանութեան տարօրինակ մէկ ընթերցուածին, գոր իբր ԹԻՒՐԻՒՄԱԳՈՒԹԻՒՆ ասորերէնէ պէտք է նշանակեմ . Մատթ . Գ . 3 . Ես . Խ . 3 . ձայն բարբառոյ յանապատի . յոյնը՝ φωνή βοῶντος ἐν τῇ ἐρύμῳ, որ կը նշանակէ՝ «պռռացողին ձայնը ահապատին մէջ», ուրեմն ո՛չ թէ բառի կրկնութիւն, այլ ընդ . ներկ . յատկացուցիչին հետ յատկացեալ մը . ասորին ունի ܠܐ? ܠܐ, այսինքն՝ «ձայն մը որ կը կանչէ», կամ «կանչողին ձայնը», ըստ որում իբր ընդ . կամ սահմ . ներկ . , հայը կարդացեր է՝ ܠܐ? ܠܐ, մէկ գրի փոփոխութեամբ, որ կը նշանակէ՝ ձայն բարբառոյ : Նոր Կտակարանէն Հինին անդրադարձող տեղիքներու հանդիպած ենք նաեւ այլուր գործքիս ընթացքին : Տատիանի ագգեցութենէն թեթեւ հետքեր կը կրէ նաեւ Յովհ . Դ . սամարացի կնոջ պատմութեան մէջ . Զ բառացի յունարէնի համաձայն կ'ընթանայ, Տ չատ մերձ է իրեն, տողեր կան որ կէտ առ կէտ նոյն են, յատկանշական հայերէն նկարագրով՝ ինչպէս Դ . 26 . Ես եմ, որ Խօսիմս ընդ քեզ . Տ 131 . աւելի կը շեշտուի այդ երբ յուն . տարբերիմաստ բառին դիմաց ըն-

տրուվի հայերէն ասուլթիւն մը կը դնէ. Դ. 18. πέντε γὰρ ἄνδρας ἔσχε (Nestle), այսինքն՝ հինգ այր ունեցար. Պեշիտտո կը թարգմանէ. հինգ այր ամուսնացած են (٥٥٥ ٥٥٥) քեզի հետ. մինչ Զ ունի Տ հետ՝ «Հինգ այր փոխեալ է քո» : Յովհ. Դ. 18. Տ 130 : Նոյնպէս Դ. 20. Զ կը կարդայ. եւ դուք ասէք թէ յերուսաղէմ եւեթ է տեղի ուր արժան իցէ երկիր պագանել : Նախադասութեան վերջին մասը յունարէնի վրայէն բառացի կ'երթայ, ու կը շեղի Տ.էն. սակայն առաջին մասը կը համընթանայ անոր հետ, յատկանշական «եւեթ»ի յաւելուածով, որ կը պակսի յունարէններուն (Nestle). Դուք ասէք եթէ յերուսաղէմ եւեթ է տեղի երկրպագութեան. Տ 131 : Այսպիսի համաձայնութիւններ կարելի է գտնել Զ.ի եւ Տ.ի միջեւ, մանաւանդ վարդապետական կտորներու մէջ, ուր նիւթի դժուարութիւնը պիտի մղէր թարգմանիչը կամ սրբագրիչը առաջին բնագրին հետ աւելի խնայողութեամբ վարուելու : Սակայն համեմատութեանց ընթացքին պէտք չէ մոռնալ երբեք թէ Զօհրապի բնագիրը հիմնական սրբագրութեամբ մը մաղուած է, ուր մանրիկ նշխարներ միայն թափանցած են, մինչ Համաբարբառը արդէն բարեփոխուած առնուած էր առաջին թարգմանութեան մէջ, ուստի Եփրեմէն քաղուած Համաբարբառը կրկնապատիկ հեռու պիտի ըլլայ Զօհրապի բնագրէն :

Appendice:

LE DIATESSARON DE TATIEN ET LA PREMIÈRE TRADUCTION DES ÉVAN- GILES ARMÉNIENS.

PAR

P. PAUL ESSABALIAN.

RÉSUMÉ DU TEXTE ARMÉNIEN.

Les témoignages des historiens arméniens ne sont pas unanimes sur le modèle qui servit à la version des Evangiles arméniens. Koriun, contemporain des faits qu'il rapporte, distingue deux étapes: une traduction faite à la hâte et une revision d'après le texte authentique apporté de Constantinople, toutes les deux faites sur les modèles grecs. Lazare de P'arpi s'appuie sur son témoignage. Par contre une seconde tradition représentée par Moïse de Khorène et le Petit Koriun, recension postérieure, semble enseigner que le premier modèle était syriaque. L'autorité du prétendu Père de l'histoire arménienne avait gagné à sa cause la postérité. Cependant le témoignage de Koriun et de Lazare de P'arpi fut justifié par les résultats obtenus par la critique et

par la comparaison des Evangiles arméniens avec les Evangiles grecs et syriaques. M. Macler mérite d'abord d'être cité pour son ouvrage bien connu: *Le texte arménien de l'Evangile d'après Matthieu et Marc*, Paris 1919. Il y distinguait deux groupes pour les dix manuscrits dont il se servait, et montrait que les modèles des Evangiles arméniens étaient grecs: ses recherches aboutissaient au groupe Koridethi ou Césaréen et au Codex Bezae (D). Le P. St. Lyonnet, puisant dans les dépouillements de M. Macler, démontra qu'une parenté de l'arménien avec Koridethi était à retenir, écartant tout rapport avec le Codex Bezae (*Revue Biblique*, 1934). Ailleurs il réussit à trouver dans l'arménien de 52 à 59 leçons caractéristique du texte Césaréen sur 109 pour le Ch. I. de Marc (*Mélanges Univ. St. Joseph*, 1935). Les résultats de M. Colwell n'étaient pas différents (*Angl. Theol. Rev.*, 1934). Cependant l'influence du texte syriaque n'était pas exclue par là. Le P. A. Merk (*Biblica* 1926, p. 40—72), en appuyant la thèse d'un modèle grec par de nouvelles preuves grammaticales et linguistiques, pouvait réunir plus de 200 syriacismes tirés du texte actuel de l'arménien, d'une importance inégale. Le P. A. Merk croyait résoudre la question, en admettant, comme après lui R. Blake (*Harv.*

Theol. Rev., 1927), qu'une traduction d'après le syriaque avait précédé notre texte actuel, soumis à une revision faite sur un manuscrit grec authentique, et que les syriacismes avaient échappé au reviseur. Le P. St. Lyonnet admet plutôt que les traducteurs avaient consulté le syriaque pour les passages difficiles à rendre ou bien qu'ils se seraient glissés à leur insu dans leur traduction, puisqu'ils se servaient du syriaque dans leur liturgie. Les avis sont partagés, et il n'est pas facile de rejeter l'un et d'admettre l'autre si nous nous bornons au texte actuel des Evangiles arméniens, parce que nous ne savons pas jusqu'à quel point la première traduction a été remaniée par la revision. Pour cela il faudrait consulter les témoins qui n'ont pas subi ces changements postérieurs: d'abord la traduction géorgienne (G¹), qui a été faite d'après l'arménien, les contresens le prouvent avec évidence, et qui, au dire des spécialistes, est plus proche du syriaque que l'arménien actuel. En second lieu, les citations des anciens auteurs arméniens que nous allons étudier. Nous nous bornons à l'étude de celles d'Agathange et de Lazare de P'arpi, les citations d'Eznik ayant été étudiées par M. Cuendet (Rev. Etudes Arm. IX, 13—40).

Pour terme de comparaison nous avons choisi le texte de la vulgate arménienne, éd.

Zohrab, Venise 1805, et le Diatessaron de Tatien, contenu dans «*Evangelii Concor-
dantis Expositio*» (arm.) de St. Ephrem,
Venise 1836. Notre idée directrice est cet
avis de M. Conybeare (*Journ. Theol. Stud.*
1924) que le Diatessaron avait aussi pré-
cédé les Evangiles, chez les Arméniens.

Dans la partie arménienne nous avons
minutieusement examiné les passages: nous
nous contentons d'en rapporter les plus im-
portants.

Matth. VII. 1.

Nolite judicare ne condemnabimini.

L. de P'arpi, Histoire, éd. Tiflis 1904, p. 27.

Nolite judicare ne condemnabimini.

Tatien (Ephrem, Expositio, p... 65—66).

La dépendance de Lazare de P'arpi est
évidente. Ce qui est frappant ici, c'est que
dans la vulgate arménienne Luc. VI. 37
porte: ... ne punissez pas, et vous ne serez
pas punis, au lieu de *μὴ καταδικάζετε καὶ οὐ
μὴ καταδικασθήτε*; or le seul passage dans
les Evangiles qui eût pu influencer Lazare
n'existe pas dans l'arménien, il ne reste donc
que le Diatessaron.

Joh. I, 5.

*Et lux in tenebris lucebat, et tenebrae eam
non vicerunt.*

Agathange, Histoire, éd. Tiflis 1909,
p. 210.

Et ipsa (Zahn, *Forschungen*, p. 113: *haec*)
lux lucebat in tenebris et tenebrae eam
non vicerunt.

Tatien (Ephrem, *Exposition*, p. 9).

Vaincre — յաղթել, au lieu de κατέλαβεν
 — եղև հաղթ, est une des caractéristiques
 de Tatien. Elle ne se rencontre dans
 aucune édition critique des Evangiles grecs
 ou syriaques. Il est à remarquer que ce
 verset de Jean est rapporté par Agathange
 dans une péricope, laquelle reproduit presque
 littéralement la vulgate arménienne.

Mtth. XI, 28—30.

Venite ad me omnes qui fatigati estis et
laboratis et qui habetis onera gravia et ego
reficiam vos. et tollite jugum meum super
vos et discite a me, quia mitis sum, placidus
et humilis corde et invenietis requiem ani-
mabus vestris, jugum enim meum suave est
et onus meum leve. Agathange, p. 221.

Venite ad me omnes qui laboratis et
fatigati estis et qui habetis onera gravia et
ego reficiam vos. Lazare de P'arpi, p. 199.

Venite ad me qui fatigati estis et labo-
ratis et qui habetis onera gravia et ego refi-
ciam vos (Ephrem, 108). *Discite a me quia*
mitis sum et humilis et invenietis requiem
animabus vestris. Tatien¹ (Ephrem, 58).

¹ La traduction latine de l'Evangeliî Concor-
 dantis Expositio, par Aucher-Moesinger, n'est pas

Venite ad me qui laboratis et fatigati estis et qui habetis onera gravia et ego reficiam vos. Tollite jugum meum super vos, quia jugum meum suave est et onus meum leve. Aphraates, éd. arm. de Constantinople 1824, p. 249.

L'identité est bien frappante d'abord dans la répétition de «*fatigati estis et laboratis*» = *վատտակեալք եւ աշխատեալք*: aucune édition ne la porte. Dans la vulgate arménienne ces deux équivalents s'alternent et l'auteur veut y voir les signes de deux groupes d'où l'on a éliminé, pendant la revision, l'un ou l'autre. Ensuite: «*et qui habetis onera gravia*» = *եւ ոյք (ou որք) ունիք բեռինս ծանունս*; de tous les textes des Evangiles le Syrus Curetonianus est le seul qui porte «*onera gravia*», les autres lisent «*onerati* = *πεφορτισμένοι* = *բեռնաւորք*» (vulgate arménienne). En face de la répétition littérale du Diatessaron il serait difficile de l'attribuer au Syrus Curetorianus. Cependant une comparaison faite entre

partout siffisamment littérale, aussi recommanderions-nous de n'en user qu'avec de grandes précautions; ici nous avons dû retraduire ces versets. Peut-être l'œuvre du Rév. Hamlyn Hill, *A Dissertation on the Gospel Commentary*, Edinburgh 1896, serait préférable. Cette constatation faite, l'ouvrage de Zahn, *Forschungen zur Geschichte des neutestamentlichen Kanons*, Erlangen 1887, basé sur l'*Expositio* latine, doit être corrigé dans des passages importants.

l'Aphraate arménien et syriaque nous suggère une autre possibilité vraisemblable. Le texte syriaque de l'édition R. Graffin ne porte pas la répétition de ces deux équivalents que nous retrouvons chez Ephrem, Agathange, Lazare de P'arpi et Aphraates arménien; lui non plus n'a pas «onera gravia», ce qui indique une revision. Mais il est possible que la répétition n'existait pas dans le texte du Diatessaron syriaque et que les traducteurs l'aient faite comme d'habitude: les deux historiens arméniens se seraient donc servi d'un Diatessaron arménien. De plus, dans leurs citations nous voyons de petites additions que nous ne rencontrons pas chez Tatien: tel que: *omnes, corde*, ainsi que le changement de *ܐܠܗܐ* en *ܐܠܗܐ ܕܥܡܐ*; nous retrouvons tout cela dans la vulgate arménienne. Sans anticiper sur la conclusion des articles suivants, nous pouvons bien déduire de ce que nous venons de dire que l'Evangile d'Agathange portait des leçons caractéristiques de Tatien, dont la plupart n'ont pas survécu à la révision, mais qui, semble-t-il, ont gardé leur existence pendant un ou deux siècles, au moins dans quelques manuscrits, puisque Lazare de P'arpi les connaît.

Il est bien intéressant que ces versets de Matthieu reviennent aussi dans la traduction de la Catéchèse de Cyrille de Jé-

rusalem sous la forme tatianique quelque peu mutilée. Le texte grec de la Catéchèse porte la leçon commune: δεῦτε πρὸς με πάντες οἱ κοπιῶντες καὶ πεφορτισμένοι, καὶ γὰρ ἀναπαύσω ὑμᾶς (Reischl, Cyrilli Hier. Arch. Opera omn., Monacii I., p. 28). Nous attendrions ici la vulgate arménienne qui répond littéralement au grec, mais nous trouvons: Venite ad me omnes qui laboratis et *onera gravia habetis* et ego reficiam vos. Catéchèse arménienne, Vienne 1832, p. .2. On voit bien que le traducteur intercale dans sa traduction un passage qui lui était familier. L'influence de Tatien est évidente; ici il serait difficile de penser au Syrus Curetonianus puisque les arguments en faveur du Diatessaron sont accablants. En face de ce fait on n'hésitera pas à rattacher à Tatien, par l'entremise du traducteur arménien de la Catéchèse, les passages suivants où l'arménien s'écarte de son original: Joh. III, 8, πνεῦμα ὅπου θέλει πνεῖ (Reischl, p. 30, 372), alors que l'arménien répète deux fois: Spiritus Sanctus ubi vult *emanat*. Catéchèse arm., p. 3, II. Matth. III, 10., ἡ ἀξίνη πρὸς τὴν ῥίζαν τῶν δένδρων κεῖται πᾶν οὖν δένδρον μὴ ποιοῦν καρπὸν καλὸν ἐκκόπτεται καὶ εἰς πῦρ βάλλεται (Reischl, p. 74). L'arménien présente de nouveau: Ecce securis ad radicem arboris *est*; omnis arbor quae non facit fructum bonum, *excident eam et materiam ignis*

aeterni parabunt. Cat. arm., p. 36. Ces deux passages se trouvent aussi chez Agathange sous une forme légèrement modifiée: Joh. III, 8. Quia Spiritus Sanctus ubi vult *emanat*, vocem eius audis, sed nescis unde venit aut quo vadat, Agath. p. 225. II. Matth. III, 10. Nunc vero securis ad radicem arboris *est*, omnis arbor quae non facit fructum bonum, *excident eam et (in) materiam ignis aeterni parabunt.* Agath. 338. Devant une si grande similitude on est tenté de voir là un emprunt à la Catéchèse arménienne, mais une petite comparaison nous convaincra qu'il n'existe pas.

Dans les Evangiles eux-mêmes nous avons réussi à trouver quelques faibles traces du Diatessaron: le manuscrit No. 308 de la Bibliothèque des PP. Méchitharistes de Vienne porte: Venite ad me omnes qui laboratis et *graviter onerati estis*; No. 129. Venite ad me omnes qui fatigati et *graviter onerati estis.* Ces variantes ne remonteraient-elles pas au Diatessaron, dont l'influence est palpable chez Agathange et Lazare de P'arpi?

Dans la deuxième partie nous étudions les citations libres d'Agathange et de Lazare de P'arpi.

1. — On voit d'abord que ces deux auteurs font preuve d'une grande liberté en citant les paroles des Evangiles; ils les accommo-

dent à l'allure de leurs phrases, ils rattachent arbitrairement entre eux les versets différents d'un Evangéliste ou des Evangélistes, tantôt ils retranchent, tantôt ils ajoutent. Cette liberté devient évidente quand on confronte surtout les diverses citations de mêmes versets, tels que: Matth. V. 45, X. 40; Jean III, 28, 29, 31—36; V. 19; X. 37, 39; XVI. 8—15 etc.

2. — Malgré cette liberté ils ne s'en attachent pas moins à leur texte: on les voit citer assez souvent avec une fidélité suffisante. Il est parfois extrêmement difficile de décider, si l'on a à faire à une liberté dans la citation ou à une variante provenant de leur modèle. Le fait que les citations de ces deux historiens contiennent une quantité appréciable de lectures tatianiques indubitables, nous empêche de taxer de liberté toute divergence entre Zohrab et Agathange ou Lazare de P'arpi.

3. — Dans les textes ci-dessus où ils se conduisent avec une liberté prononcée, nous trouvons pas mal de lectures qui nous portent à admettre pour eux un autre modèle que notre texte actuel des Evangiles arméniens; telles sont à peu de chose près: Matth. V. 28; VI. 12; IX. 13; XII. 18, 49; XVIII. 3; Marc. IX. 49; Luc. I. 72—75; XII. 10; XXIII. 46; Jean III. 16; XV. 15.

Les citations que nous rapportons dans

la troisième partie de notre étude confirment ce que nous venons de dire: Agathange et Lazare de P'arpi, tout en usant d'une liberté très large, ne s'appliquent pas moins à citer verbalement les paroles des Evangiles; les passages comme Matth. V. 11, 12, XXII. 40, XXIV. 14, XXV. 34, 41, XXVII. 46, Marc. XV. 10, Luc. I. 1—4, 28, II. 11—12, 21, XI. 15, XXIV. 45, 46, Jean IV. 10, 37, 38, XI. 50, XVII. 20, en font preuve. Mais partout ici et toujours il faut compter avec des divergences, qui ont leur importance en ce qui concerne le texte des Evangiles chez ces auteurs. Une petite comparaison de Zohrab avec Tatien en prenant pour base Agathange nous fait voir d'ailleurs que la distance du point de vue de langue, n'est pas grande; il y a même des passages où ils coïncident.

Ces résultats obtenus, essayons de formuler une conclusion.

Les citations d'Agathange et de Lazare de P'arpi nous montrent qu'ils emploient le texte des Evangiles: pas besoin ici d'arguments, ces citations sont si claires. Mais tout en étant évangéliques elles portent des traces tatianiques prononcées, des leçons que nous ne rencontrons pas dans le texte de Zohrab; et nous devons en conclure qu'elles représentent un autre texte. La date d'Agathange exige que ce texte ait été en usage vers 450, et il se pourrait que ce texte

eût été celui de la première traduction, mentionnée par Koriun. Son existence doit remonter plus haut que le Ve siècle, puisque Lazare de P'arpi le connaît.

Agathange et Lazare ne seront pas les seuls représentants de ce texte. Peut-être Eznik aussi le représente, quelques légères traces tatianiques rendent cette supposition vraisemblable, mais en tout cas nous le possédons dans le Bréviaire arménien. Le Magnificat et la prière de Zacharie, Luc. I. 45—55, 68—79, ont des variantes essentielles qui manquent à Zohrab. Pour le Magnificat nous avons remarqué déjà dans la deuxième partie un parallèle, lequel à lui seul suffirait à nous faire reconnaître le texte de la première traduction dans ces passages du Bréviaire arménien. Luc. I. 78, 79 nous fournit une autre preuve.

Zohrab porte: *որովք այց արասցէ մեզ արեգակն ի բարձանց երեւել որոց ի խաւարի եւ ի ստուերս մահու նստէին* = quibus visitabit nos sol ex alto apparere his qui in tenebris et in umbra mortis sedebant etc. Le Bréviaire arménien lit: *որով երեւեցաւ մեզ արեգակն ի բարձանց լուսաւոր առնել զխաւար մեր, ծագել զլոյս ի վերայ այսոցիկ, որք նստէաք ի խաւարի եւ ի ստուերս մահու եւն* = quo apparuit nobis sol ex alto illuminare tenebras nostras, ἀνατέλλειν lucem super hos qui sede-

bamus in tenebris et in umbra mortis etc. Tatien a selon Ephrem: *որով երեւեսցի մեզ արեգակն ի բարձանց լուսաւոր առնել զխաւար մեր...* որք նստէին ի խաւարի եւ ի ստուերս մահու = quo apparebit nobis sol (oriens, ajouté par A.-M.) ex alto illuminare tenebras nostras... qui sedebant in tenebris et in umbra mortis. Expositio, p. 20 (arm. p. 21) [«Illuminare tenebras nostras» manque dans le manuscrit B, mais devait figurer dans le texte; la construction de la phrase le marque bien et nous retrouvons les trois mots dans le manuscrit A]. Ces arguments nous obligent d'admettre que le Magnificat et la prière de Zacharie reposent sur un texte apparenté au Diatessaron, et nous avons vu que c'était celui de la première traduction arménienne des Evangiles.

Le caractère tatianique des Evangiles arméniens de la première traduction, palpable dans les citations d'Agathange et de Lazare de P'arpi ne s'explique qu'en admettant la traduction antérieure du Diatessaron en arménien et son large usage avant la traduction des Evangiles. Ceci n'est pas étonnant du tout, puisqu'il a été peut-être le seul Evangile employé en Syrie pendant deux ou trois siècles. Et le rôle du christianisme syrien dans l'Arménie païenne et chrétienne jusqu'à l'invention de l'Alphabet national n'a

pas été insignifiant: la grande quantité de mots syriaques, surtout pour les termes religieux, le prouve. Cette influence des Syriens, secondée par la cour sassanide, aurait valu aux Arméniens, en premier lieu le Diatessaron, qui à cause de son volume concis, de son style uniforme, servait fort bien les fins scolaires d'un livre d'enseignement. D'ailleurs la traduction de l'œuvre d'Ephrem sur le Diatessaron suppose l'usage de ce dernier par les Arméniens. C'est sous son influence que les premiers traducteurs ont abordé les Evangiles. L'influence du Diatessaron se voit aussi dans les autres œuvres de traduction. Après le témoignage de la Catéchèse de Cyrille, nous retrouvons les traces tatianiques chez Jean Chrysostome, Homélie sur Matth., arm. Venise 1826, p. 577, 578, sous forme de «graviter onerati» — *ծանրաբեռինք*, le grec porte le verset ordinaire, Joh. Chrys., Opera omn. Paris 1727, T. VII, p. 428, 429. Dans l'Homélie sur Isaïe même «omnes» manque, ce qui est bien particulier à Tatien: Venite ad me fatigati et graviter onerati. Ib. Venise 1880, p. 453. Le grec répète toujours le verset entier sans changement, v. éd. Paris 1726, t. VI, p. 96. Sans doute ce n'est pas une question de langue, le *πεφορτισμένοι* du grec pouvait carrément être rendu par *բեռնաւորք* — *o n e r a t i*: on le trouve dans le Nouveau Testament, Agathange lui-même

l'emploie quand il redonne librement le verset. Agath., p. 428: *Հանդուսէ գրեմաւորս, դաշխատեալս* etc. Il faut ajouter que *ծանրաբեռն* n'est employé, selon la Concordance, Jérus. 1895, qu'une fois dans la Bible, au sens de *ὀπέροχος*, Deut. XXX, 11. Il ne reste alors qu'à admettre que nous avons à faire ici avec l'influence de Tatien, dont plusieurs leçons se sont infiltrées, selon H. J. Vogels (Biblische Studien, t. XVI, H. 5) dans les Evangiles syriens; même dans Vetus Latina et le Cod. Bezae (D) on les trouve dans de larges proportions (Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altkirchlichen Literatur, t. XXXVI, 1 a, Leipzig 1910). On se demandera tout de suite si l'apparentage de D et des Evangiles arméniens, admis par M. Macler, réfuté par le P. St. Lyonnet, n'aboutirait pas au Diatessaron?

Tout se reconstruirait ainsi: d'abord, le Diatessaron est traduit en arménien et employé assez longtemps; puis les traducteurs profondément influencés par lui ont entrepris la traduction des Evangiles sur le grec; nous en possédons des citations chez Agathange et Lazare de P'arpi. Cette première traduction a souffert une correction radicale, parfois servile, mentionnée par les historiens arm., laquelle a moulé les Evangiles sur le grec. Au cours de ce travail si pénible on

comprendra que quelques fautes se soient glissées; aussi, croyons-nous à priori, les voir dans les syriacismes du texte actuel. Une étude sur ceux-ci à l'aide du Diatessaron arménien justifiera notre hypothèse. Par hasard nous en avons rencontré quelques uns. Jean XI, 9 porte *ոչ երկուսսան ժամ է յաւուր* = «n'y a-t-il pas 12 heures dans un jour?» Il y a d'autres manuscrits qui lisent: «le jour n'a-t-il pas 12 heures?» mais la première leçon est plus fréquente, or nous la trouvons exactement dans le Diatessaron, Ephr., p. 184. Comme contresens provenant du syriac je considère Matth. III. 3, Is. XL. 3 *Ձայն բարբառոյ յանապատի* = vox vocis in deserto, équivalent: *φωνή βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ*. La répétition des mots signifierait ici selon la règle générale: vox in deserto, ce qui aurait scandalisé le correcteur qui suit même l'ordre des mots du grec; c'est une méprise bien excusable: le traducteur du Diatessaron doit avoir lu *ձայն ձայն* = vox vocis, se méprenant d'une lettre, au lieu de *կայն ձայն* = vox clamantis. Le contresens a passé ensuite dans L'Ancien Testament. L'influence du Diatessaron se voit aussi dans le choix des mots. Joh. IV. 18, l'arménien lit avec Tatien: *հինգ այր փոխեալ է քո* = tu as changé cinq hommes, au lieu de *πέντε γὰρ ἄνδρας ἔσχες* (Nestle). Joh. IV. 18 Zohrab a avec

Tatien (p. 131) *Երուսաղէմ եւք է տեղի* = Jérusalem seule est le lieu; la suite diffère. Il ne serait pas difficile de multiplier ces exemples. Cependant nous ne devons pas perdre de vue que le Diatessaron arm., chez Ephrem, à supposer qu'il soit fidèlement cité par lui, est doublement éloigné du texte actuel de Zohrab; aussi son influence doit-elle être ici difficile à discerner.

11-11-11

BS

3560

.A4A7E7

1254804

Tatianus.

Le Diatessaron

DEC

Vittorio - Chi Fatti S...

DEC 4 1950

CONRAD TEC

DEC 8 - 1950

Prof. V. Vitt...

DEC 8 - 1950

Frederick

INTERLIBRARY LOAN

12/29/69

J. Cox (FACULTY) ANDREAS
SERVICES, NIGHT 4/103

1/30

Q

Joseph Alexanian

3560

.A4A7E7

Le Diatessaron de T

par Paul Essabalian

1254804

Bindery

L. Cohen

~~Prof. Vööbus~~
~~Chicago Lutheran Seminary~~

~~Prof. Vööbus~~
~~Chicago Lutheran Seminary~~
~~L. Frederic~~

BS3560
.A4A7E7

1254

SWIFT MAIL

UNIVERSITY OF CHICAGO

51 776 013

